

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/272767503>

# Leefbaarheid in krimpgebieden: een verkenning van de relatie tussen bevolkingskrimp en leefbaarheid

Book · January 2011

---

CITATION

1

READS

138

2 authors, including:



[Kees Leidelmeijer](#)

RIGO

14 PUBLICATIONS 743 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:



Energiesprong [View project](#)

# Leefbaarheid in krimpgebieden

een verkenning van de relatie tussen bevolkingskrimp en leefbaarheid



De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij RIGO Research en Advies en Atlas voor Gemeenten. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. De bureaus aanvaarden geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

# Leefbaarheid in krimpgebieden

een verkenning van de relatie tussen bevolkingskrimp en leefbaarheid

*Opdrachtgever*

Ministerie van BZK/WWI

*Auteurs*

K. Leidelmeijer (RIGO)

G. Marlet (Atlas voor Gemeenten)

m.m.v.:

F. van Rossum (RIGO)

C. van Woerkens (Atlas voor Gemeenten)

R. Schulenberg (RIGO)

*Uitgave*

augustus 2011

*RIGO Rapportnummer*

P19700

RIGO Research en Advies BV · De Ruyterkade 139 · 1011 AC Amsterdam

Telefoon 020 522 11 11 · Fax 020 627 68 40 · E-mail [info@rigo.nl](mailto:info@rigo.nl) · [www.rigo.nl](http://www.rigo.nl)



# Inhoud

<b>Hoofdstuk 1</b>	<b>Inleiding</b>	<b>1</b>
1.1	Bevolkingskrimp en leefbaarheid	1
1.2	Dit onderzoek	2
<b>Hoofdstuk 2</b>	<b>Theoretisch kader</b>	<b>4</b>
2.1	Bevolkingskrimp	4
2.2	Verschillen in ontwikkeling	6
2.3	Achtergronden van de krimp	9
2.4	Wanneer wordt krimp een probleem?	14
2.5	Theoretisch kader	19
<b>Hoofdstuk 3</b>	<b>Leefbaarheid in krimpgebieden</b>	<b>25</b>
3.1	Oordelen van bewoners	26
3.2	Uitkomsten van de Leefbaarometer	36
3.3	Conclusie	52
<b>Hoofdstuk 4</b>	<b>Conclusies en ontwikkelingsrichtingen</b>	<b>54</b>
4.1	Algemene conclusies	54
4.2	Ontwikkelingsrichtingen	55
<b>Bijlagen</b>		
<b>Bijlage 1</b>	<b>Literatuur</b>	<b>61</b>
<b>Bijlage 2</b>	<b>Indicatoren in de Leefbaarometer</b>	<b>63</b>



# Hoofdstuk 1

## Inleiding

### 1.1 Bevolkingskrimp en leefbaarheid

Bevolkingskrimp is een thema dat de laatste jaren prominent op de (beleids)agenda is gekomen. Een van de onderwerpen die daarbij onherroepelijk aan de orde komt, is leefbaarheid.<sup>1</sup> De gedachte daarbij is dat krimp leidt tot leefbaarheidsproblemen. Uitgestorven, verpauperde en vervallen dorpen en steden zijn dan het beeld dat daarbij in de doemscenario's opkomt. Tot op heden is die relatie tussen krimp en leefbaarheidsproblemen in Nederland nog niet evident. Zowel uit enquêtes onder bewoners als uit de Leefbaarometer kan worden opgemaakt dat het merendeel van de bewoners in krimpgebieden tevreden of zelfs zeer tevreden is met zijn of haar woonomgeving.

#### Oordelen van bewoners

Voor wat betreft de enquêtegegevens zijn diverse bronnen beschikbaar waaruit kan worden opgemaakt dat het met de leefbaarheid in krimpgebieden nog niet erg slecht is gesteld. Zo antwoordt in het WoON2009 ongeveer 84% van de bewoners van de krimpgebieden (Noordoost Groningen, Parkstad Limburg en Zeeuws Vlaanderen) dat men tevreden of zeer tevreden is met de woonomgeving. Dat is eenzelfde aandeel als gemiddeld in Nederland. In Zeeland rapporteert 82% van de Zeeuwen in het onderzoek "de Sociale staat van Zeeland" (Smit, 2009, p. 96) dat men tevreden is "met deze kern/wijk als woonplaats". Dit oordeel heeft betrekking op een wat hoger schaalniveau dan de vraag over de directe woonomgeving, maar ook daar lijken de problemen niet direct opvallend. En recent (mei 2011) is in een wat kleinschaliger onderzoek van BZK/WWI onder circa 1200 respondenten gevraagd naar "hoe tevreden men is met de streek waarin men woont". Daaruit bleek dat maar liefst 96% van de bewoners van krimpgebieden daar tevreden of zeer tevreden mee is. Dat is zelfs nog wat meer dan gemiddeld in Nederland (93%).<sup>2</sup>

#### De Leefbaarometer

Ook voor wat betreft de omgevingskenmerken die voor Nederland indicatief zijn voor leefbaarheidsproblemen blijkt dat de krimpgebieden geen opvallende positie innemen.<sup>3</sup> De leefbaarheid in Noordoost Groningen, Parkstad Limburg en Zeeuws Vlaanderen is volgens de Leefbaarometer - waarin die omgevingskenmerken zijn samengenomen - overwegend als positief te kwalificeren. Er zijn binnen de krimpregio's wel clusters met leefbaarheidsproblemen te vinden, bijvoorbeeld in Heerlen, Kerkrade, Delfzijl of Terneuzen. Maar die problemen lijken op het eerste gezicht eerder geassocieerd met de 'normale' problemen zoals onveiligheid, overlast en een kansarme bevolking dan dat ze specifiek samenhangen met de krimpproblematiek.

<sup>1</sup> Leefbaarheid vatten we in dit rapport op als "de mate waarin de omgeving aansluit bij de eisen en wensen van de mens", naar aanleiding van de studie van Leidelmeijer en van Kamp (2003) (Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid; naar een begrippenkader en conceptuele inkadering. RIGO en RIVM i.o.v. VROM/DGM, Bilthoven).

<sup>2</sup> Op de resultaten uit dit onderzoek wordt in Hoofdstuk 3 nog verder ingegaan.

<sup>3</sup> In bijlage 2 zijn deze omgevingsindicatoren uit de Leefbaarometer opgesomd.



## 1.2 Dit onderzoek

### Aanleiding

De aanleiding voor dit onderzoek is te vinden in de combinatie van de volgende constatering:

- Nederland heeft in een aantal delen van het land te maken met een krimp van de bevolking. Dit zal zich de komende decennia naar verwachting verder uitbreiden, zowel in de mate van krimp als in de gebieden die ermee te maken krijgen.
- De verwachting is dat bevolkingskrimp leidt tot leefbaarheidsproblemen.
- In zowel de oordelen van bewoners als in de Leefbaarometer lijkt de invloed van bevolkingskrimp op het vóórkomen van leefbaarheidsproblemen beperkt.

Vragen die naar aanleiding van die constatering opkomen, zijn of er rond krimp andere problemen spelen dan leefbaarheidsproblemen en of het wellicht gaat het om specifieke onderdelen van het leefbaarheidsconcept die problematisch zijn in deze gebieden zodat ze weinig tot uiting komen in de oordelen van bewoners. Als dat zo is, dan zou de Leefbaarometer niet geschikt zijn om krimpgerelateerde problemen die zich naast algemene leefbaarheidsproblemen voordoen (of als een onderdeel van de leefbaarheidsproblemen) in beeld te krijgen omdat er bijvoorbeeld relevante indicatoren ontbreken.

Een andere reden voor de beperkte leefbaarheidsproblemen in krimpgebieden kan zijn dat de problemen wellicht op dit moment nog niet actueel zijn, maar dat die zich via het mechanisme van krimp wel kunnen aankondigen. Dan zou het probleem eerder vanuit het perspectief van tijd moeten worden gezien: het is nu nog geen probleem, maar het is wel mogelijk dat het een probleem wordt (als er niet wordt ingegrepen).

Een derde mogelijke reden is dat het schaalniveau van de problemen in deze gebieden anders is dan in de klassieke probleemwijken. Het zou dan bijvoorbeeld minder tot uitdrukking kunnen komen in het oordeel over de directe woonomgeving en meer in het oordeel over de kern/woonplaats of over de streek waar men woont. Een laatste reden voor de constatering dat een instrument als de Leefbaarometer lokale verschillen niet goed inzichtelijk maakt, is dat het om vrij beperkte verschillen gaat die landelijk gezien niet relevant zijn (het niveau waarop de Leefbaarometer geijkt is), maar die op lokaal niveau wel relevant kunnen zijn. Het onderscheidingsvermogen van lokaal bekenden is dan groter dan van een meer algemeen georiënteerd instrument als de Leefbaarometer.

### Doel

Het voorliggende onderzoek heeft tot doel om de relatie tussen krimp en leefbaarheid scherper te krijgen. Op basis van dat inzicht worden opties geformuleerd voor de ontwikkeling van een instrument waarmee krimpgerelateerde leefbaarheidsproblemen in de tijd kunnen worden gevolgd en gesignaleerd.

### Aanpak

Om de relatie tussen krimp en leefbaarheid scherper te krijgen, is een literatuurverkenning uitgevoerd, aangevuld met interviews met deskundigen. Op basis van die verkenning is een theoretisch kader geformuleerd, waaruit wordt afgeleid welke indicatoren van belang zijn voor het volgen van aan krimp verbonden leefbaarheidsproblemen. Vervolgens is nog eens nagegaan of de oordelen van bewoners over de leefbaarheid in krimpgebieden op een essentieel andere wijze tot stand komen dan in andere typen gebieden. Ook is daarbij nagegaan in welke mate de Leefbaarometer in staat is onderscheid te signaleren in ontwikkeling tussen krimpgebieden, anticipeergebieden en de rest van het land.

## Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt op basis van een literatuurverkenning en aanvullende interviews met deskundigen ingegaan op de vraag hoe krimp en leefbaarheid zich tot elkaar verhouden. Het fenomeen bevolkingskrimp wordt nader beschreven, evenals de mechanismen die eraan ten grondslag liggen, de verschijningsvormen van krimp en wanneer krimp kan resulteren in (aan leefbaarheid gerelateerde) problemen.

De verkenning resulteert in een theoretisch kader waarin de relatie tussen krimp en leefbaarheid nader wordt geconceptualiseerd. Dit kader wordt in paragraaf 2.5 uitgewerkt en kan worden gelezen als de conclusie van de literatuurverkenning. Op basis van het kader wordt een eerste aanzet gegeven voor een selectie van indicatoren die behulpzaam zouden kunnen zijn bij het inzichtelijk maken van de kans op (problemen door) krimp.

In hoofdstuk 3 wordt een verkenning geschetst van de (ontwikkeling van de) leefbaarheid in krimpgebieden zoals die uit de Leefbaarometer en andere bronnen kan worden afgeleid. Daarmee wordt een indruk gegeven van de mate waarin leefbaarheid in krimpgebieden kan worden beschreven met een instrument als de Leefbaarometer.

In hoofdstuk 4 ten slotte worden algemene conclusies getrokken en worden enkele ontwikkelingsrichtingen beschreven voor de monitoring van leefbaarheid in krimpgebieden.

## Betrokkenen

Het onderzoek is uitgevoerd door RIGO en Atlas voor Gemeenten in opdracht van het Ministerie van BZK/WWI. Het is begeleid door een commissie bestaande uit Sinisa Boksic (WWI, projectleider), Arjen Verweij (WWI), Linda van Asselt (regio Twente), Carola Simon (CMO Groningen), Radboud Engbersen (SEV), Pedro Campos Ponce (WWI) en Joop van Dam (WWI). Aanvullende interviews zijn gehouden met Dick van der Wouw (Scoop Zeeland), Peter Bertholet (Parkstad Limburg), Radboud Engbersen (SEV) en Anja Steenbekkers (SCP). De onderzoekers danken de betrokkenen voor hun inspirerende bijdrage.

# Hoofdstuk 2

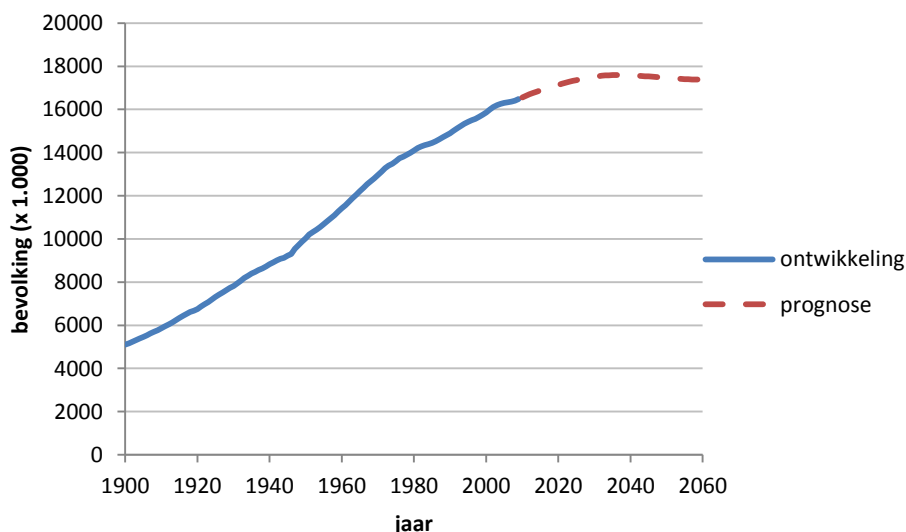
## Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt de achtergrond van het fenomeen bevolkingskrimp geschetst. Er wordt ingegaan op de mate waarin het zich voordoet, waar het zich voordoet en wat de mechanismen zijn die eraan ten grondslag liggen. Aansluitend wordt beschreven waarin bevolkingskrimp zich manifesteert en op welke wijze dat een begrip als leefbaarheid raakt.

### 2.1 Bevolkingskrimp

Bevolkingskrimp is primair een demografisch fenomeen. Het heeft betrekking op de afname van de bevolking, in eerste instantie in aantallen personen en vervolgens in huishoudens. Landelijk gezien is er vermoedelijk pas vanaf 2040 sprake van bevolkingskrimp. Tot die tijd is er al wel sprake van een afname van de groei (figuur 2-1). Bij deze prognoses – die in de regel als waarheden worden gepresenteerd - moet worden bedacht dat er toch ook nog wel onzekerheden zijn. Dat geldt in het bijzonder met betrekking tot de buitenlandse migratie. Maar ook de vruchtbaarheid (het aantal kinderen dat vrouwen krijgen) kan in de toekomst meer toe- of afnemen dan nu wordt aangenomen. Zie ook de analyse van de SER (2011, p.169 e.v.) over de onzekerheden rond de prognoses.

**figuur 2-1** Feitelijke en geprognosticeerde ontwikkeling van de bevolking in Nederland tussen 1900 en 2060

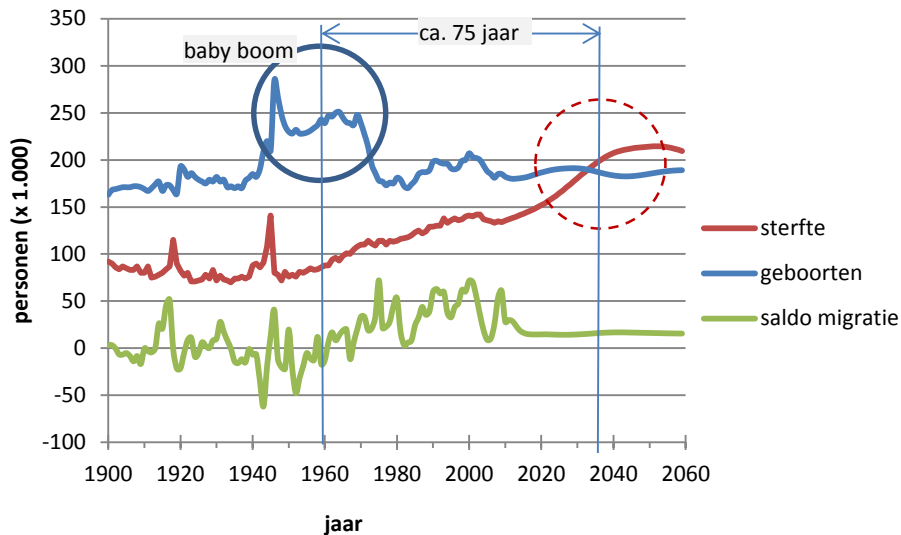


Bron: CBS, Bron: CBS, Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899, bevolkingsprognose

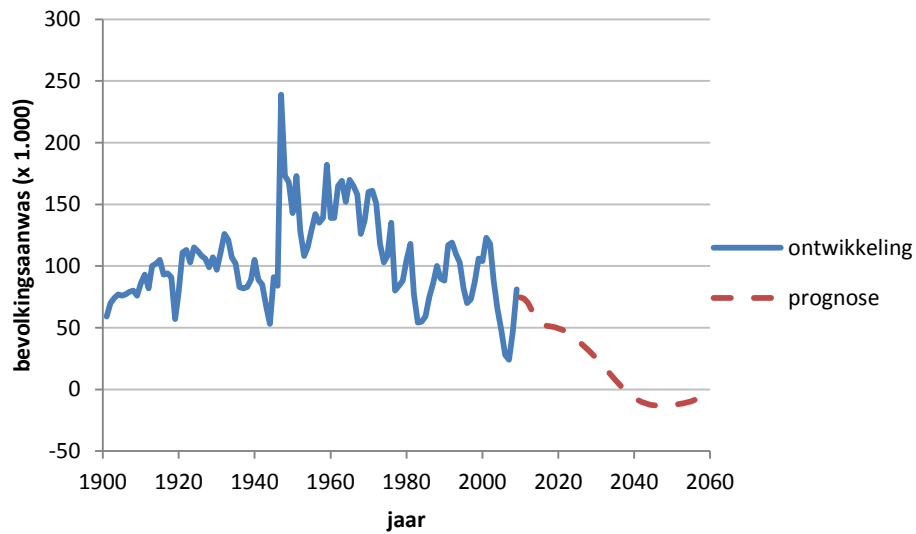
De afname van de groei van de bevolking wordt landelijk gezien veroorzaakt door de opeenvolging van de babyboom (ruwweg de periode tussen 1945 en 1970) waarin het aantal geboorten op een substantieel hoger niveau kwam te liggen en de daaropvolgende vrij plotselinge daling in het aantal geboorten (ook wel aangeduid als babybust). In figuur 2-2 wordt dit nog eens weergegeven. Met het overlijden van de babyboomgeneratie komt het niveau van sterfte boven het niveau van geboorten te liggen en is het saldo van de bevolkingsaanwas – voor zover dat niet wordt gecompenseerd door buitenlandse migratie - negatief. De omslag van een geboorteoverschot naar een sterfteoverschot is rond 2030 te lokaliseren.

Vanwege de periodegebondenheid van de babyboomgeneratie is de krimp landelijk gezien een tijdelijk fenomeen bij een positief migratiesaldo. Rond 2060 zou het saldo van de bevolkingsaanwas – met de huidige aannamen over de ontwikkeling van geboorten en migratie – weer rond de ‘nul’ uitkomen, zoals te zien is in figuur 2-3. Hoewel de krimp in Nederland daarmee zowel beperkt als tijdelijk is, heeft ook een evenwichtssituatie in Nederland geen precedent. Ook een dergelijke evenwichtssituatie vereist een nadrukkelijk andere benadering in beleid dan de groeisituatie die zo gewoon is geworden.

**figuur 2-2 Geboorte, sterfte en migratie als componenten van de bevolkingsontwikkeling**



**figuur 2-3 Saldo van geboorte, sterfte en migratie**



Bron: CBS, Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899

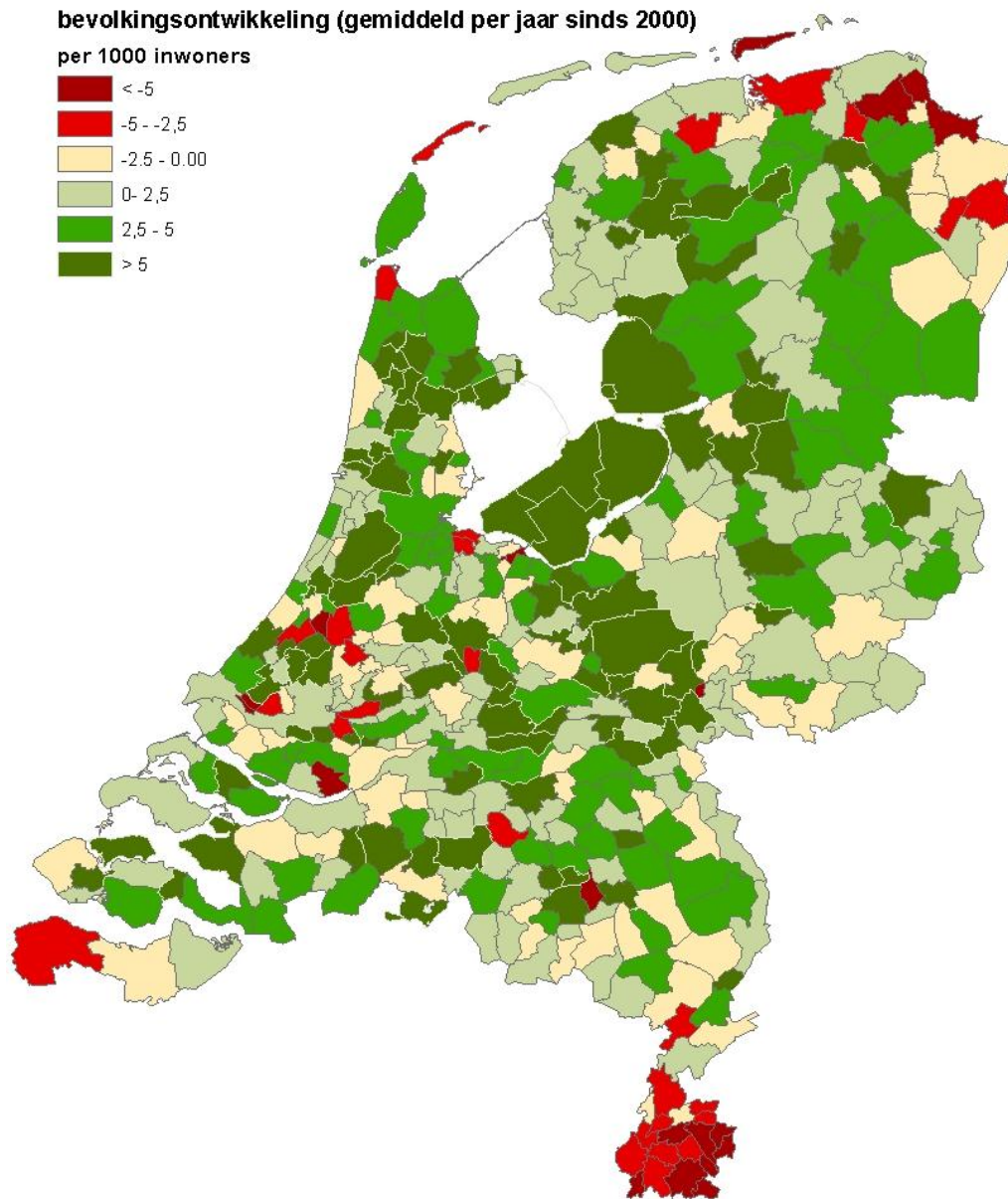
## 2.2 Verschillen in ontwikkeling

De landelijke demografische ontwikkeling kent een grote verscheidenheid, zowel binnen Nederland als binnen de regio's waarin bevolkingskrimp al een feit is of aanstaande.

### 2.2.1 Binnen Nederland

Naar inwoners bezien, is het duidelijk dat krimp van de bevolking al in een vrij groot aantal gemeenten aan de orde is (figuur 2-4).

figuur 2-4 Bevolkingsontwikkeling per gemeente sinds 2000



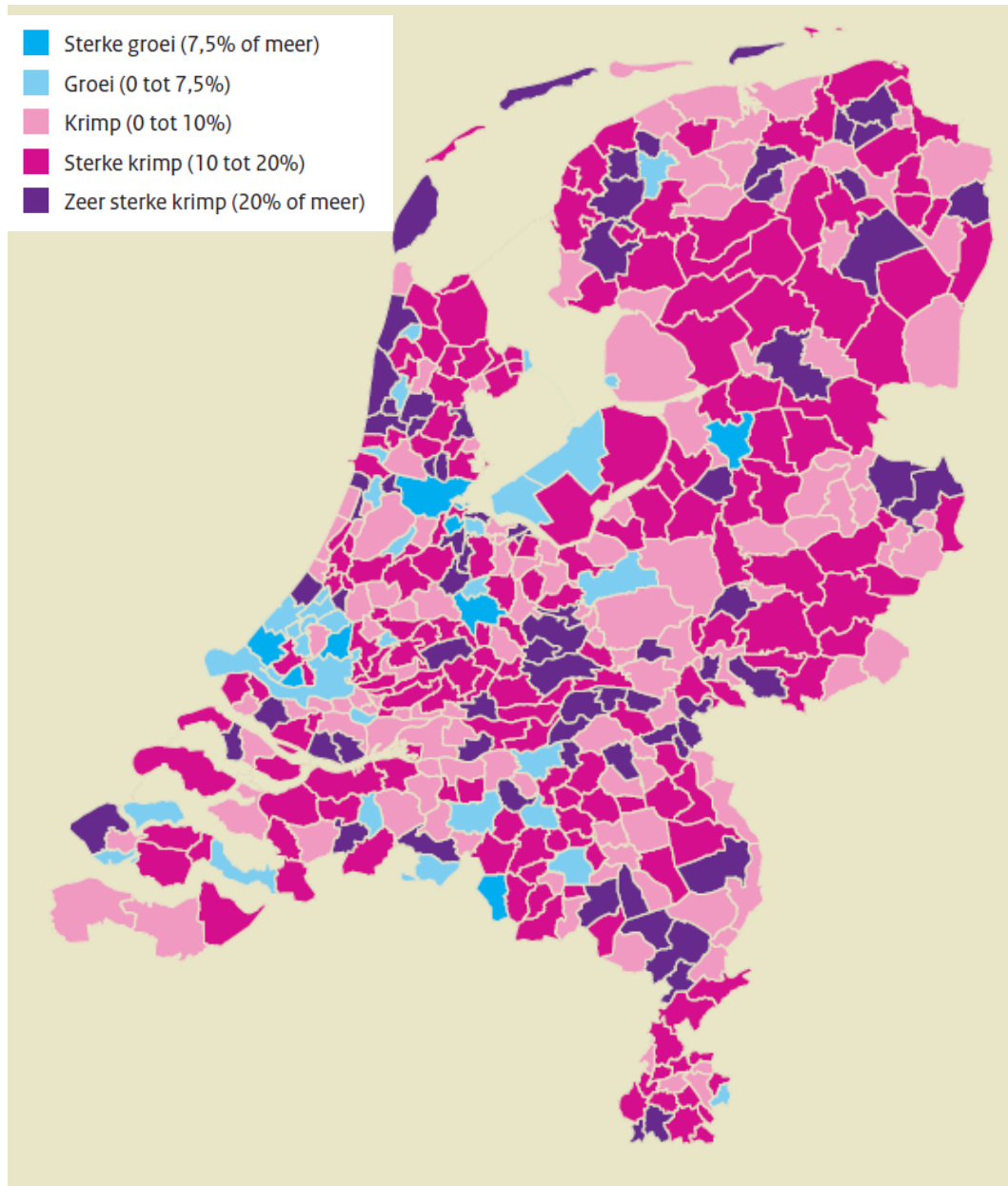
Bron: CBS, Regionale kerncijfers Nederland

De bevolkingskrimp zoals die zich in een behoorlijk aantal gemeenten manifesteert, wordt vooral bepaald door vergrijzing en de daarmee samenhangende individualisering (minder personen per huishouden). Dat leidt veelal nog niet tot een afnemend aantal huishoudens. Dat is – sinds 2000 – eigenlijk alleen in Zuid en Zuidoost Limburg (Parkstad) aan de orde.

Dat met de huidige ontwikkelingen pas een eerste stap in de richting van de bevolkingskrimp is gezet, wordt duidelijk als de prognose van het aantal leerlingen in het basisonderwijs wordt beschouwd (figuur 2-5). Dan is te zien dat groei – laat staan sterke groei – nog slechts in een klein aantal gemeenten aan de orde is. Tot de groeigemeenten behoren onder meer de G4 en

de Brabantse steden. Een afname van de aantallen leerlingen met minimaal 10% bepaalt in grote delen van het land echter het beeld.

**figuur 2-5 Prognose aantal leerlingen in het basisonderwijs per gemeente, 2009-2015**



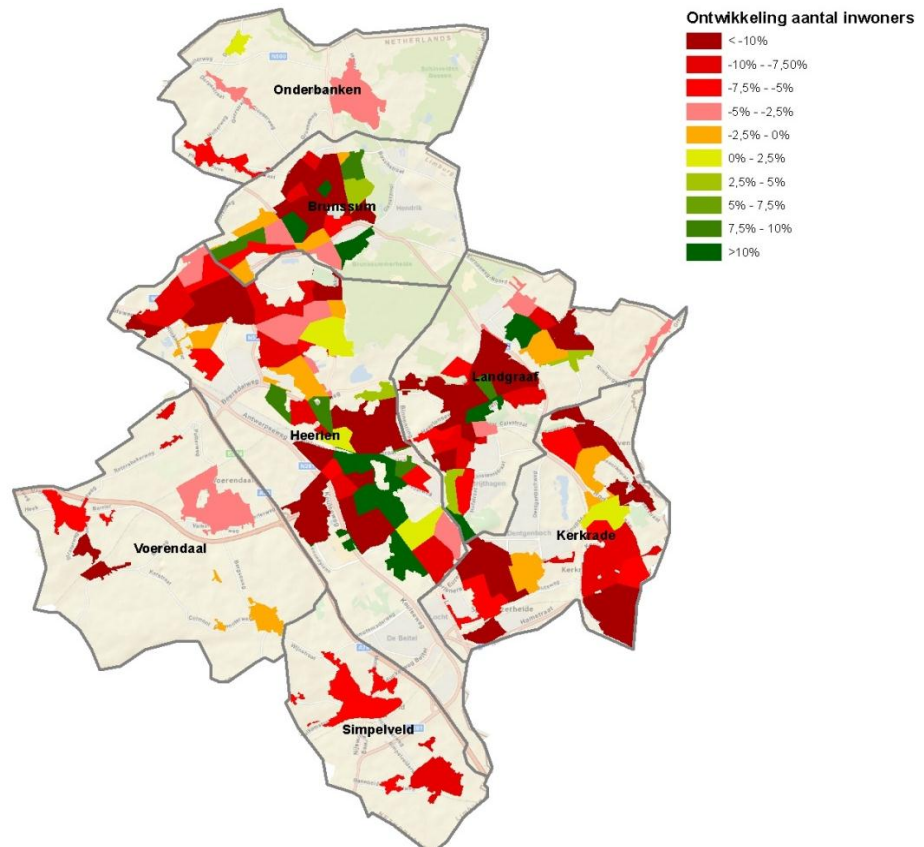
Bron: Inspectie van Onderwijs, Onderwijsverslag 2009/2010

### 2.2.2 Binnen de krimpregio's

Net zoals binnen Nederland de verschillen in ontwikkeling groot zijn, is dat ook het geval binnen de krimpregio's. In sommige plaatsen groeit ook binnen die regio's de bevolking, terwijl deze in andere sterk afneemt. Zie bijvoorbeeld de verschillen in ontwikkeling in Parkstad Limburg in figuur 2-6. En op specifieke plekken in de krimpregio's is al wel degelijk een afname van

het aantal huishoudens aan de orde.<sup>4</sup> Het algemene beeld dat bij bevolkingskrimp bestaat is dat die zich vooral in het landelijk gebied manifesteert. Dat blijkt in de Nederlandse situatie voornamelijk niet eenduidig het geval. In sommige regio's zijn het de steden (en/of grotere kernen) die groeien, terwijl in het landelijk gebied de bevolking krimpt. Maar in Zeeuws-Vlaanderen bijvoorbeeld treedt de krimp vooral op in de wat grotere kernen.

**figuur 2-6 De geografische spreiding van de bevolkingskrimp in Parkstad Limburg**



Bron: RIGO, Woningmarkt in krimpgebieden, 2011.

## 2.3 Achtergronden van de krimp

### 2.3.1 Algemene invloeden

Of, en de mate waarin, er in een gebied of kern bevolkingskrimp optreedt, hangt samen met verschillende omstandigheden. Er zijn meerdere oorzaken van de verschillende lokale en regionale demografische ontwikkelingen. Van Dam en anderen (2007) onderscheiden er vier:

1. sociaal-cultureel,
2. conjunctureel
3. regionaal-economisch
4. planologisch

Daarnaast beïnvloeden ook andere niet-demografische ontwikkelingen zoals concentratie, schaalvergroting en mobiliteit (SER, 2011) de vestigingspatronen.

<sup>4</sup> Zie ook de studie van RIGO naar de woningmarkt in krimpgebieden (van Iersel e.a., februari 2011)



## Sociaal-cultureel

Sociaal-culturele ontwikkelingen zijn vooral van invloed op het aantal geboorten. Veelal komen die ontwikkelingen tot uiting in landelijke veranderingen, zoals de eerder ook benoemde baby-boom, babybust en de recent weer wat toegenomen geboortecijfers. Maar ook lokaal kunnen hierin wel verschillen ontstaan. Zo ligt bijvoorbeeld in Urk het geboortecijfer structureel hoger dan gemiddeld in Nederland. Deze sociaal-culturele ontwikkelingen liggen niet ten grondslag aan de nu al afnemende huishoudensaantallen in de krimpgebieden. De timing van de baby-boomgeneratie was er immers niet anders dan in de rest van het land.

Een andere sociaal-culturele ontwikkeling met een demografisch effect (op huishoudensgrootte) is de individualisering, ofwel het kleiner worden van huishoudens. Daarbij kunnen twee verschillende soorten individualisering worden onderscheiden. Allereerst is er de individualisering als het culturele fenomeen waarbij op jongere leeftijd mensen vaker alleen een huishouden gaan vormen. Die omslag vond vooral plaats in de jaren zeventig van de vorige eeuw en is inmiddels behoorlijk gestabiliseerd. De huidige individualisering hangt vooral samen met de vergrijzing en leidt vooral tot een toename van het aantal oudere alleenstaanden. Op zichzelf is dat ook als een cultureel fenomeen te beschouwen. Enerzijds omdat het ouder worden van mensen als een 'culturele' verworvenheid kan worden beschouwd. Anderzijds omdat die ouderen ook langer zelfstandig willen (en kunnen) blijven wonen, waar zij voorheen eerder naar een verzorgingshuis gingen (Uyterlinde, van Arum en Sprinkhuizen, 2009; Van Iersel en Leidelmeijer, 2009; Leidelmeijer, Van Iersel en Buys, 2011; ). Het is vooral deze met vergrijzing samenhangende individualisering die ervoor zorgt dat bevolkingskrimp nog nauwelijks leidt tot huishoudenskrimp.

## Conjunctuur

Conjunctuur is van invloed op zowel het geboortecijfer (meer geboorten als het economisch tij meezit) als op de (buitenlandse) migratie. Bij een gunstige economische ontwikkeling neemt de immigratie meestal toe en bij een ongunstige economische situatie vertrekken er meer mensen naar het buitenland (de Beer, 2009).

## Regionale economie

Het regionale aanbod met betrekking tot werk en scholing is van invloed op zowel de aantrekkelijkheid van een gebied om er te blijven wonen als voor vestiging. Weinig werkgelegenheid versterkt de uitstroom van jongere huishoudens en vermindert de instroom. Uit eerder onderzoek naar verhuispatronen in Nederland blijkt dat regionaal economische omstandigheden en de regionale bereikbaarheid van banen (en dus carrièrekansen) ongeveer vijftig procent van de verschillen in aantrekkingskracht tussen de Nederlandse regio's verklaart (Marlet, 2009). Die regionale economische verschillen zijn dan ook een belangrijke voorspeller voor regio's die wel en geen last krijgen van krimp (Marlet, e.a., 2010).

De selectiviteit in de uitstroom uit krimpgebieden is ook getoond in de studie 'Woningmarkt in krimpgebieden' (van Iersel e.a., 2011). De studie bevestigt de verwachting dat het vooral jongeren zijn die de krimpregio's verlaten. Het migratiesaldo voor inwoners en huishoudens boven de 30 jaar ligt gemiddeld genomen rond de nullijn, hoewel ook daar wel weer regionale verschillen in zijn. In Parkstad is er ook een negatief saldo voor inwoners en huishoudens in de leeftijd van 30 tot 50 jaar, terwijl er in Zeeuws-Vlaanderen een vestigingsoverschot is van huishoudens in de gezinsfase.

Het aanbod aan werk is overigens ook van invloed op de plek waar buitenlandse immigratie 'landt'. Zo mag worden verwacht dat de toenemende zorgvraag als gevolg van vergrijzing een positief effect kan hebben op de immigratie van zorgpersoneel, bijvoorbeeld uit het buitenland.

Zie in dat kader ook de voorbeelden die door Engbersen en van Arum (2009) worden aangehaald. De verwachting – en ook de ervaring in een beperkt aantal gebieden – is dat dit gat in het bijzonder wordt opgevuld door Midden- en Oost-Europeanen (ook wel aangeduid als MOE-landers). Waar zij voorheen vooral waren gericht op seizoensarbeid (en tijdelijke huisvesting) verschuift hun huisvestingsvraag naar structurele woonvormen. Deze veranderende vraag hangt samen met de komst van partners en kinderen (Uyterlinde e.a., 2009).

### **Planologie**

De planologische invloeden van verschillen in krimp en groei hebben in sterke mate te maken met de ontwikkelingen in de woningvoorraad, in het bijzonder door nieuwbouw. Dit kan vooral regionaal tot een verschillende bevolkingsontwikkeling leiden. De differentiële groei in Parkstad - waarbij er in een aantal buurten in Heerlen, Brunssum en Landgraaf nog een toename van de bevolking is - heeft bijvoorbeeld te maken met de nieuwbouw op die plekken. Maar ook in Noordoost Groningen verklaart nieuwbouw (en sloop) het verschil in ontwikkeling tussen Delfzijl en het naastgelegen Appingedam.

### **Schaalvergroting, concentratie en mobiliteit**

De ruimtelijke verdeling van werkgelegenheid, voorzieningen en wonen wordt mede beïnvloed door technologisch en economisch gedreven ontwikkelingen. De sterk toegenomen (auto)mobilititeit maakt het mogelijk dat grotere afstanden worden overbrugd tussen wonen, werk en voorzieningen (Harms e.a., 2010). Dat maakt het mogelijk dat werkgelegenheid en voorzieningen geconcentreerd worden zonder dat dit in gelijke mate voor het wonen hoeft te gelden. De economische voordelen die zijn verbonden aan schaalvergroting leiden ertoe dat lokale voorzieningen (dorps- en buurtwinkels bijvoorbeeld) verdwijnen. Daarbij moet overigens niet worden vergeten dat bewoners dit – hoewel het verdwijnen van de kleinschalige voorzieningen vaak wordt betreurd – veelal zelf stimuleren doordat men kiest voor de supermarkt.

Sinds 2001 is er landelijk ook sprake geweest van een verdere concentratie van de bevolking (Louter, 2009). Die leidt er per saldo toe dat de samenleving verder urbaniseert. Dit zal vermoedelijk ten koste gaan van de meer perifere gebieden. Op zichzelf is die concentratietendens echter niet heel erg sterk. Vóór 2000 was er vooral sprake van deconcentratie (of suburbanisering) en een leegloop van in het bijzonder de grote steden.

## **2.3.2 Zelfversterkende krimpmechanismen**

Naast de hiervoor beschreven meer algemene oorzaken van een differentiële bevolkingsontwikkeling, kunnen bij het ontstaan van bevolkingskrimp een aantal mechanismen worden benoemd die een zelfversterkend karakter hebben in relatie tot krimp. Het principe daarvan is dat de krimp een bepaald effect heeft dat vervolgens die krimp verder versterkt. Er worden in de literatuur verschillende van dergelijke mechanismen beschreven. We onderscheiden:

- Krimp en werkgelegenheid
- Krimp en het voorzieningenniveau
- Krimp en woningprijzen
- Krimp, leegstand en leefbaarheid

We beschrijven ze hier kort.

### **Werk**

Het eerste mechanisme heeft betrekking op de relatie tussen bevolking (arbeidsaanbod) en werkgelegenheid.

Krimp → afname beroepsbevolking → werk volgt arbeidsaanbod → bevolking volgt werk → krimp

Een situatie van krimp brengt een vermindering van het arbeidsaanbod met zich mee. Het eenvoudigst is dat af te meten aan het kleiner worden van de potentiële beroepsbevolking. Als er ook sprake is van vergrijzing, wordt dat arbeidsaanbod niet alleen in absolute zin kleiner, maar ook in verhouding tot de totale bevolking. Het afnemende arbeidsaanbod maakt het gebied voor bedrijven minder aantrekkelijk als vestigingsplaats. Het is dan immers moeilijker om aan (gekwalificeerd) personeel te komen. Dat leidt ertoe dat bedrijven zich elders vestigen, waardoor de lokale werkgelegenheid daalt. Die dalende werkgelegenheid kan er dan weer toe leiden dat in het bijzonder de hoger opgeleiden wegtrekken naar werk elders, wat de krimp weer doet toenemen.

Onderdeel van dit mechanisme is de gedachte dat het aanbod van werk, het aanbod van arbeid volgt (werken volgt wonen). Er zijn aanwijzingen dat dit principe niet overal geldt. In het bijzonder is de suggestie dat dit in de krimpregio's niet opgaat. Daardoor zou het creëren van arbeidsaanbod (bijvoorbeeld door nieuwbouw) niet automatisch werkgelegenheid doen ontstaan (PBL, 2008). Ook het aanleggen van bedrijventerreinen leidt niet automatisch tot meer werkgelegenheid, maar dat is op zichzelf een ander mechanisme (werk volgt ruimte). Feitelijk houdt de constatering dat arbeidsaanbod niet automatisch werkgelegenheid creëert in dat het 'werken volgt wonen'-proces moeilijk omkeerbaar is. Immers, dat een afname van de werkgelegenheid leidt tot een vertrekoverschot in de beroepsbevolking is in het verleden wel gebleken – in het bijzonder in de krimpgebieden. En ook dat een gering arbeidsaanbod het onaantrekkelijk maakt voor bedrijven om zich er te vestigen, lijkt weinig twijfel. Als krimpmechanisme geldt de 'wonen volgt werken, volgt wonen'-reeks dan ook vermoedelijk wel. Of het een omkeerbaar proces is, is echter twijfelachtig waardoor het niet zonder meer toepasbaar is in krimpende regio's.

Toch is het niet onwaarschijnlijk dat een concrete vraag naar arbeid (zoals in de zorg als gevolg van de vergrijzing) wel zal kunnen leiden tot een instroom van arbeidsaanbod, bijvoorbeeld uit Midden- en Oost-Europa (Groenewold en de Beer, 2010). En dat kan dan ook in krimpgebieden gebeuren. Voor een deel is dat ook al aan de orde. Zo bieden zorginstellingen in Limburg al (bij)scholing en leertrajecten aan voor Oost-Europese vrouwen om in de zorg te kunnen werken (Uyterlinde e.a., 2009). Deze 'tegenbeweging' zou kunnen werken volgens het mechanisme:

vergrijzing → toename zorgvraag → toenemende werkgelegenheid → vestiging van beroepsbevolking

In de praktijk lijken er wat dit betreft vooralsnog wel verschillen te bestaan tussen de regio's. Waar er in Limburg al wel sprake lijkt te zijn van een instroom van Midden- en Oost-Europese vrouwen, is daar bijvoorbeeld in Noordoost Groningen veel minder sprake van. Vermoedelijk komt dit doordat de instroom van Midden- en Oost-Europese seizoensarbeid in Noordoost Groningen ook al beperkt was vergeleken met andere regio's. Er zijn (dus) ook niet veel vrouwen die volgen.

### Voorzieningen

Het tweede mechanisme heeft betrekking op de relatie tussen krimp en voorzieningen:

bevolkingskrimp → minder draagvlak voor voorzieningen → bevolking volgt voorzieningen → krimp → minder voorzieningen

Hoewel deze relatie tussen krimp en voorzieningen nogal eens naar voren wordt gebracht in relatie tot leefbaarheidsproblemen, zijn er toch de nodige analyses en inzichten die dit mechanisme nuanceren. In de meeste dorpen waar krimp aan de orde is, is het vasthouden aan het voortbestaan van alle primaire voorzieningen (basisscholen, winkel, bankfiliaal, huisarts e.d.) al een gepasseerd station. De nadruk ligt meer op het ontsluiten van de voorzieningen, ofwel door het organiseren van de bereikbaarheid (vervoer) ofwel door het 'mobiliseren' van de voorzieningen.

In de meeste discussies over de noodzaak van voorzieningen voor een dorpsgemeenschap komt wel nog de 'ontmoetingsruimte' (buurt/dorpshuis) als noodzakelijke voorziening naar voren (zie onder meer Thissen, 2006; Uyterlinde e.a., 2009; van der Wouw e.a., 2010). Op de betekenis van voorzieningen in relatie tot krimp wordt in paragraaf 2.4 verder ingegaan.

### Woningprijzen

Het derde mechanisme waaraan wordt gerefereerd als krimpproblematiek aan de orde is, is dat van het principe van de prijsdaling (of afwezigheid van prijsstijging) op de woningmarkt als resultante van krimp:

krimp → minder vraag naar 'wonen' → prijsdaling woningvoorraad → minder investeringsbereidheid (vraag naar koop) → minder vestiging → verdere prijsdaling → ?

In dit mechanisme bestaat het zelfversterkende aspect eruit dat een prijsdaling - of een afwezigheid van prijsstijging - als gevolg van krimp het gebied op zichzelf onaantrekkelijker maakt om in te investeren. Het gaat er dus niet zozeer om dat het prijsniveau lager is in de krimpgebieden, tenzij het onder het niveau van de bouwkosten uitkomt (Eichholtz en Lindenthal, 2009). Een lager prijsniveau kan op zichzelf immers ook juist een aantrekkende werking hebben. Het gaat erom dat een potentiële investeerder de inschatting maakt dat er geen prijsstijgingen zullen zijn. Dat zou het kopen van een huis immers een investering maken waarop moet worden afgeschreven in plaats van dat erop wordt verdiend. De overdrachtsbelasting versterkt dit mechanisme omdat die een surplus aan kosten bovenop de marktprijs legt. In 'normale' marktomstandigheden worden de 'kosten koper' vrij snel terugverdiend door de stijgende woningprijzen. In stabiele of krimpende markten is dat logischerwijs niet zo.

De dalende woningprijzen kunnen ook voor de zittende bewoners leiden tot financieringsproblemen (marktwaarde van de woning is lager dan de hypotheeksom). Ook kan het leiden tot een verminderde investeringsbereidheid waardoor het onderhoud onder druk komt te staan en de kwaliteit van de woningvoorraad afneemt. Ook die ontwikkeling zet de aantrekkelijkheid van een gebied als vestigingsplaats onder druk. Mogelijkerwijs zitten hier wel grenzen aan, waarbij - als de prijsdaling maar groot genoeg is - investeren uiteindelijk toch weer interessant wordt.

### Leegstand en leefbaarheid

Het laatste mechanisme heeft betrekking op de relatie tussen bevolkingskrimp, leegstand en leefbaarheidsproblemen:

krimp → leegstand → leefbaarheidsproblemen → minder vestiging → nog meer krimp

Waar de bevolkingskrimp substantieel is en er niet evenredig wordt gesloopt, ontstaat uiteindelijk leegstand in de minder aantrekkelijke delen van de voorraad. In de buurten of kernen waar sprake is van grootschalige leegstand, is het waarschijnlijk dat ook leefbaarheidsproblemen ontstaan. Daar liggen weer verschillende mechanismen aan ten grondslag. De selectieve instroom van kansarmen in dergelijke gebieden is vermoedelijk de belangrijkste, maar ook toe-

nemende anonimisering, een gebrek aan toezicht en een daarmee samenhangende grotere kans op verloedering en onveiligheid spelen hierbij een rol. Deze leefbaarheidsproblemen maken de buurt of kern weer minder aantrekkelijk als woon/vestigingsplek, waardoor de krimp verder versnelt. Deze redenering is bijvoorbeeld gevolgd in de MKBA Parkstad (Rosenberg e.a., 2010). In die studie is ook empirisch een relatie gelegd tussen leegstand en leefbaarheid.

Dit mechanisme is vooral relevant op een laag schaalniveau. Binnen een stad gaat het om specifieke buurten die hieronder te lijden hebben. Maar ook (zeer) kleine kernen zoals Ganzedijk in Groningen (van Rossum e.a., 2011) kunnen hiermee te maken krijgen. Indien niet adequaat wordt ingegrepen in de voorraad of bij een grote productie aan nieuwe woningen elders, fungeert dit mechanisme als een motor voor het vergroten van de verschillen tussen gebieden. Hoe geringer de druk op de woningmarkt, hoe groter de kans dat dit mechanisme 'werkt'. Het is daarmee niet specifiek voorbehouden aan gebieden met bevolkingskrimp, maar de kans dat het optreedt, is er wel groter door de inherent geringe druk op de woningmarkt.

## 2.4 Wanneer wordt krimp een probleem?

Een afnemende bevolking hoeft op zichzelf niet problematisch te zijn. Waar als gevolg van vergrijzing in een aantrekkelijk woongebied de bevolkingsaantallen afnemen, is er niet noodzakelijk een probleem zolang de huishoudensaantallen niet substantieel dalen en zolang het diensten- en voorzieningenniveau kan voorzien in de behoefte van de (vergrijzende) bevolking. Iets dergelijks speelt bijvoorbeeld in de Gooi- en Vechtstreek. In dit gebied is er sprake van een sterke vergrijzing, afnemende inwonersaantallen en een toenemende zorgvraag. Doordat de regionale ontwikkeling de druk op de woningmarkt in stand houdt en doordat de bewoners gemiddeld genomen voldoende in staat zijn om in hun zorgbehoefte te voorzien is er verder weinig aan de hand.

In deze paragraaf inventariseren we enkele indicaties van situaties waarin krimp wel tot problemen leidt (of juist niet). Op basis daarvan formuleren we aansluitend een theoretisch kader waarin de relatie tussen bevolkingskrimp en (leefbaarheids)problemen wordt weergegeven.

### 2.4.1 Inventarisatie Top Team Krimp

In de verkenningen van het Top Team Krimp in de drie krimpregio's kwam naar voren in welke thema's de krimpperelateerde problematiek zich laat beschrijven. In Noordoost Groningen bijvoorbeeld worden de volgende problemen geïdentificeerd:

- Leegstand, waardedaling van woningen en bedrijfspanden en het ontbreken van doorstroming binnen de woningmarkt.
- Sociale segregatie. Ouderen, werklozen en kansarmen blijven achter in minder aantrekkelijke dorpen en wijken. Beschikbare goedkope huurwoningen in deze dorpen of wijken worden verhuurd aan kwetsbare huishoudens van elders. Dat zorgt voor versterking van de sociale segregatie.
- Voorzieningen staan onder druk. Daling van het aantal inwoners betekent dat voorzieningen de deuren moeten sluiten. De dunbevolktheid van bepaalde krimpgebieden betekent dan lange afstanden tot voorzieningen.
- Verloedering van de openbare ruimte door leegstand, sociale segregatie en stagnerende nieuwbouw. Mogelijkheden om vrijkomende bedrijfspanden of kantoorlocaties te transformeren tot woonlocaties zijn beperkt.

In Parkstad komt het Top Team Krimp tot de volgende probleemidentificatie:

- Een combinatie van een bovengemiddelde ontgroening en een bovengemiddelde vergrijzing als gevolg van:
  - uittocht van jonge werkzoekenden naar het westen van ons land of naar België en Duitsland. Met name hoogopgeleide jongeren trekken weg uit Parkstad;
  - midden- en hoge inkomens trekken weg (een derde van de inwoners die uit Parkstad vertrekt, gaat naar België of Duitsland);
  - zorgbehoevende ouderen keren terug naar de regio.
- Forse daling van het aantal geboorten. Vanaf 1999 is de natuurlijke aanwas in Parkstad Limburg negatief (Taskforce Demografische Voorsprong 2006).
- Lagere arbeidsparticipatie dan elders in ons land. Daarnaast heeft de regio te maken met een dalend gemiddeld opleidingsniveau en een groeiende werkloosheid. Er zijn veel mensen zonder startkwalificatie op de arbeidsmarkt. Bovendien neemt sinds 1995 ook de potentiële beroepsbevolking van de Regio Parkstad af.

De constatering van het Top Team in Zeeuws Vlaanderen zijn wat minder scherp, mede omdat in Zeeuws Vlaanderen de afgelopen jaren geen sprake is geweest van huishoudensdaling. Wel wordt geconstateerd dat:

- Er sprake is van een afwezigheid van bevolkingsgroei. Die wordt vooral veroorzaakt door een negatief binnenlands migratiesaldo.
- Er grote verschuivingen zijn tussen de leeftijdscategorieën van de huishoudens. Het aantal jonge huishoudens (30 - 60 jaar) neemt af en het aantal ouderen (60 - 80 jaar) neemt toe. Zeeuws Vlaanderen vergrijst sterker dan het Nederlands gemiddelde. Jongeren trekken weg naar buurprovincies en de daar gelegen grote(re) steden.
- Zeeuws Vlaanderen kent een sterfteoverschot.
- Zeeuws Vlaanderen heeft een relatief lage bevolkingsdichtheid met vele kleine dorpen en stadjes en veel agrarisch gebied.

#### 2.4.2 Investerings in krimpgebieden

Om de kwaliteit van een woongebied te garanderen, zijn investeringen nodig. Particulieren investeren in de woningvoorraad bij aankoop van woningen en ten behoeve van het onderhoud. Corporaties investeren zowel in het bezit als in collectieve voorzieningen. Een situatie van bevolkingskrimp kan de mogelijkheden tot investeren negatief beïnvloeden zoals ook aan-gegeven bij de 'zelfversterkende mechanismen' in paragraaf 2.3.2.

##### Woningeigenaren

Een van de drijvende krachten achter investeringen door particulieren is de prijsontwikkeling van de woning. Investeren 'loont' omdat het wordt terugverdiend middels waardevermeerdering van de woning. Die zekerheid maakt het ook voor banken aantrekkelijk om de investering te financieren. De risico's zijn immers verwaarloosbaar. Voor de bewoners zijn investeringen vanzelfsprekend niet alleen financieel gedreven. Woongenot en -kwaliteit zijn logischerwijs de primaire motivaties, maar ze moeten natuurlijk wel worden gefinancierd.

Een belangrijke drijvende kracht achter de prijsstijging van woningen was de bevolkingsgroei en de blijvende druk op de woningmarkt. Onder meer door een strikt ruimtelijk beleid is er in Nederland vrijwel nergens sprake geweest van 'overproductie' van woningen. Daardoor is een constante vraagdruk blijven bestaan waardoor de prijzen konden blijven stijgen, ook in de

krimpgebieden hoewel het prijsniveau daar wel lager ligt (Van Iersel e.a., 2011). De huidige crisis op de woningmarkt is wat dat betreft een betrekkelijk nieuwe situatie waarin prijsstijgingen niet meer vanzelfsprekend zijn. Dat moet landelijk gezien echter als een kortetermijneffect worden beschouwd. Immers, zolang de bevolking blijft groeien, zal er – waar die groei plaatsvindt – ook behoefte zijn aan een uitbreiding van de woningvoorraad. Zolang die uitbreiding beperkt blijft, moet er dus weer een prijsopdrijvend effect ontstaan. Door veranderende omstandigheden, zoals de bereidheid van banken om hypotheeklen te verstrekken en fiscale ingrepen, kan dat prijsniveau na de crisis wel lager liggen dan ervoor.

In krimpgebieden ontstaat de situatie dat er geen ‘natuurlijke’ druk op de woningvoorraad meer zal zijn (Leidemeijer e.a. 2011). Dat betekent ook dat prijsstijgingen niet meer over de gehele linie van de woningvoorraad zullen plaatsvinden. In de minder courante delen van de voorraad is het waarschijnlijker dat prijsdalingen ontstaan en dat delen zelfs onverkoopbaar worden. Het lijkt aannemelijk dat dit bijvoorbeeld in Parkstad en delen van noordoost Groningen al een rol speelt. Een deel van de (mindere delen van de) voorraad doet hier eigenlijk niet meer mee in de prijsvorming omdat ze niet kunnen worden verkocht voor een redelijke (in verhouding tot de restschuld van de bewoners bijvoorbeeld) prijs. Bewoners blijven er – min of meer gedwongen – wonen en na overlijden ontstaat leegstand. Dit fenomeen, waarbij de prijsontwikkeling van delen van de voorraad buiten beeld blijft in geregistreerde transactiepreisen, kan ook een van de achterliggende redenen zijn voor de nog vrij normale prijsontwikkeling in de krimpgebieden (van Iersel e.a., 2011).

Zittende bewoners in deze delen van de voorraad zullen vermoedelijk weinig geneigd zijn te blijven investeren in onderhoud en kwaliteit, wat de kansen van die woningen (en de gebieden waarin ze staan) verder vermindert. Starters zullen voor deze woningen nauwelijks een hypotheek kunnen krijgen omdat hypotheekverstrekkers die segmenten als een risico zullen beschouwen. Het is om die reden ook niet aannemelijk dat problemen in de woningvoorraad zich alleen in het sociale huursegment zullen afspelen. Verloedering als gevolg van matig onderhoud en leegstand zullen logischerwijs ook in de mindere delen van de koopsegmenten in krimpgebieden ontstaan. De situatie in Ganzedijk in Groningen was daar al een aankondiging van (Van Rossum e.a., 2011). In dit dorp waren de problemen met onderhoud en verloedering vermoedelijk het grootst in de woningen die door de corporatie waren verkocht. Dat deze eigenaar-bewoners niet erg draagkrachtig zijn, zal hierin hebben meegespeeld.

### **De rol van de corporaties**

Corporaties in de krimpgebieden hebben voorsnog een gunstige vermogenspositie door lage kapitaallasten en de verkoop van woningen sinds het midden van de jaren negentig. De verwachting is echter dat die de komende jaren een negatieve ontwikkeling laat zien als gevolg van onrendabele investeringen en betrekkelijk lage verkoopwaarde van het bezit. Voor de corporaties in het Noorden van het land is ook doorgerekend hoe dat eigen vermogen zich naar verwachting zal ontwikkelen. Dan blijkt dat – enigszins afhankelijk van de ambities van de corporaties met betrekking tot sloop, vervangende nieuwbouw, woningverbetering en energiebesparende maatregelen – de solvabiliteit al in 2020 onder de door het CFV gehanteerde ondergrens terechtkomt (van der Schaar en de Wildt, 2010).

Toch zullen (onrendabele) investeringen en transformaties van de woningvoorraad noodzakelijk zijn, juist in krimpgebieden. En dat geldt niet alleen het onderhoud en de renovatie van het eigen bezit. De taak van corporaties is aanvullend op de huisvesting van de doelgroep, meer en meer verbreed richting een verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid. Corporaties investeren dan ook in zogenaamd maatschappelijk vastgoed, zoals accommodaties voor multifunctionele voorzieningen en zijn betrokken bij het ontwikkelen van innovatieve, maar tegelijk eenvoudige oplossingen om onplanbare 24-uurszorg op het niveau van dorpskernen aan te bieden. Ook zijn

corporaties geneigd om zowel particulier woningbezit als publieke gebouwen (leegstaande kerken, scholen, banken etc.) die (dreigen te) verpauperen aan te pakken. Deze zogenaamde ‘rotte kiezen’ hebben immers een negatieve uitstraling op de omgeving, waardoor ook de leefbaarheid en de waarde van het vastgoed negatief worden beïnvloed (Uyterlinde, 2009). Corporaties kunnen hier - voortbouwend op hun ontwikkelervaring, investeringsmogelijkheden en ervaring - een belangrijke rol in spelen.

### 2.4.3 Stad en platteland

Bevolkingskrimp lijkt in het discours daarover haast synoniem geworden met een probleem van het platteland. Toch is dat beeld onterecht. Binnen de drie krimpregio's in Nederland is er een groot onderscheid in de mate van stedelijkheid. Noordoost Groningen en Zeeuws Vlaanderen zijn overwegend landelijk, maar Parkstad is eerder als een stedelijke regio aan te merken. Krimp in steden is overigens geen nieuw verschijnsel. In de jaren tachtig van de vorige eeuw was dat – en de ermee samenhangende concentratie van kansarmen die achterbleven - juist een van de problemen van de grote steden. De problemen zoals die momenteel in Parkstad worden ervaren, komen daar sterk mee overeen. De buurten die het meest te lijden hebben onder krimp zijn in Parkstad vooral de naoorlogse wijken in de steden, waar de kwaliteit van de woningvoorraad en de woonomgeving beperkt is en er een concentratie van lage inkomens en kansarmen is ontstaan. Door de ruime woningmarkt kunnen processen van selectieve migratie hier sneller hun sporen nalaten dan in krappe markten waar de keuzemogelijkheden ook voor de middeninkomens beperkt zijn.

De vraag is relevant of de problemen die voortvloeien uit bevolkingskrimp essentieel anders zijn in de stad of het platteland. Van der Wouw (2011) noemt meer specifiek voor de plattelandsproblematiek in Zeeland dat de leefbaarheidsproblematiek aldaar vooral betrekking heeft op een veranderende bevolkingssamenstelling qua leeftijd, groei en krimp van de bevolking, schaalvergroting, voorzieningen die daarbij in het nauw dreigen te raken en mobiliteitskwesaties. Het gaat daarbij dan onder meer om de (dubbele) vergrijzing, het gegeven dat veel jonge mensen wegtrekken van het platteland, de teruglopende werkgelegenheid in de agrarische sector en de aanverwante kleinschalige industrie, het verdwijnen van openbaar vervoer, scholen en winkels, de waardevermindering van huizen en de dreigende leegstand als gevolg van de demografische ontwikkeling.

Dat het platteland niet per definitie een probleemgebied is, wordt duidelijk uit de studie van Steenbekkers e.a. (2008). Zij schetsen een beeld van het platteland waar de autonome dorpen nauwelijks nog voorkomen en dat in toenemende mate een plek is geworden om te wonen. Het platteland heeft ook meer het karakter gekregen van een multifunctionele ruimte waar, naast het wonen ook de recreatie volop wordt gestimuleerd en er (ruimte)claims liggen voor collectieve doeleinden als natuurontwikkeling en energiewinning. De uitdagingen voor het platteland hebben vooral betrekking op het zoeken naar alternatieven voor de landbouw als (economische) motor en op het behouden en herstellen van de identiteit van dorpsgemeenschappen.

#### **Dynamische en stagnerende dorpen**

Thissen (2006) constateert dat door schaalvergroting en toegenomen mobiliteit de dorpen van autonome dorpen in woondorpen veranderen. In de autonome dorpen werd zowel gewerkt als gewoond en speelde het leven zich grotendeels af binnen de grenzen van het dorp. In de woondorpen wordt vooral gewoond. Werk en voorzieningen zijn dan minder prominent aanwezig op het schaalniveau van de kern zelf.

Voor de meeste bewoners van de dorpen is de grotere afstand tot voorzieningen geen probleem door de grotere (auto)mobiliteit. Het afnemende voorzieningenniveau is vooral een pro-



bleem voor bepaalde typen bewoners: zij die vervoersafhankelijk zijn. De oplossing hoeft dan niet per se te liggen in het (terug)brenge van de voorzieningen naar elk dorp, maar kan ook liggen in het stimuleren van de bereikbaarheid van voorzieningen. Dat kan enerzijds vanuit het individuele sociaal steunnetwerk maar ook vanuit door de overheid gearrangeerde voorzieningen.

Dorpen waarin een verminderd voorzieningenniveau geen problemen is, noemt Thissen de dynamische dorpen en hij onderscheidt hierin twee typen:

1. Dynamisch door mogelijkheden;
2. Dynamisch door aantrekkelijkheid.

Dorpen met dynamiek door mogelijkheden ontleen hun aantrekkelijkheid aan de combinatie van een goed woonklimaat (veilig, kindvriendelijk) en de nabijheid van werkgelegenheid en/of snelweg. Ook jonge gezinshuishoudens vinden in deze dorpen nieuwe woonmogelijkheden, vaak ook in nieuwbouw. Leefbaarheidsproblemen zijn hier in beginsel niet aan de orde.

In de kernen met dynamiek door aantrekkelijkheid is sprake van een nieuwe belangstelling om er te wonen of om er als toerist te verblijven door unieke lokale kwaliteiten. Dat kan het omringende landschap zijn, een authentieke monumentale kwaliteit van het dorp zelf of een combinatie daarvan. Ligging ten opzichte van werkgelegenheid en de snelweg doen er niet toe.

Anders is het in de stagnerende dorpen. In deze dorpen verloopt de transitie van autonoom dorp naar woondorp wel problematisch. Binnen deze categorie onderscheidt Thissen eveneens twee typen:

1. Stagnerende oude centra;
2. Stagnerende kleine kernen.

In beide typen dorpen is de kwaliteit van de (verouderde) woningvoorraad zelf het grootste probleem. In de stagnerende oude centra is er verder sprake van een verlies van de oorspronkelijke centrumfunctie. De daarmee vrijkomende ruimte kan moeilijk worden herbestemd, wat aanleiding geeft tot leegstand en verloedering van gebouwen en publieke ruimten. Ook hebben deze kernen vaak nog wel te maken met zwaar doorgaand verkeer vanwege de historische betekenis van de kern als knooppunt.

In de stagnerende kleine kernen is vooral sprake van verlies van agrarische werkgelegenheid en functieverlies van voormalige agrarische gebouwen, naast het verdwijnen van vrijwel alle plaatselijke voorzieningen. De woonfunctie kan dit verlies niet compenseren doordat er één of meerdere elementen zijn die afbreuk doen aan de woonkwaliteit, of doordat er geen enkel sterk punt is dat voor aantrekkelijkheid kan zorgen.

De voornaamste kenmerken van een dorp die het verschil maken zijn volgens onderzoek van Thissen (2006):

- Verkeersdruk en verkeersveiligheid;
- Sociale veiligheid: onveilige plekken, het veiligheidsgevoel, buurtveiligheid en straatverlichting;
- Kwaliteit van de woonomgeving: een nette en aangename omgeving, groen, het vrij zijn van zwerfvuil, stank en dergelijke.

Als een dorp gunstig scoort op deze aspecten én voldoende mogelijkheden en/of aantrekkelijkheden heeft, is de constatering dat een afnemende druk op de huizenmarkt als gevolg van krimp vooral kansen biedt voor een hernieuwde instroom. Krimp is dan geen probleem maar een fase in de transitie naar een dynamisch woondorp. Voor dorpen die deze kwaliteiten niet hebben, kan krimp wel tot problemen leiden.

## 2.5 Theoretisch kader

In deze paragraaf wordt – op basis van wat uit de literatuur en interviews met deskundigen naar voren komt over de relaties tussen krimp en leefbaarheid – een theoretisch kader geformuleerd. Dit kader kan dienen als basis bij de ontwikkeling van een instrument waarmee de ontwikkelingen van krimpgerelateerde leefbaarheidsproblemen in de tijd kunnen worden gevolgd. Het kader is opgebouwd uit een aantal zelfversterkende mechanismen en hun effecten die gezamenlijk leiden tot leefbaarheidsproblemen.

### 2.5.1 Probleemindicaties

Uit de literatuurstudie kan worden afgeleid dat krimp problematisch wordt als het leidt tot:

1. vermindering van werkgelegenheid en carrièreperspectief;
2. ‘scheve’ verhoudingen tussen bevolkingsgroepen (leeftijdsverdeling, (kans)armoede);
3. een niveau van voorzieningen dat niet voldoende voorziet in de behoeften van de bevolking (winkels, scholen, onderhoud openbare ruimte, zorg);
4. een afnemende investeringsbereidheid (stagnerende woningmarkt, verloedering, leegstand en verkrotting).

Waarom deze omstandigheden tot problemen kunnen leiden, wordt hieronder kort toegelicht.

#### **Werkgelegenheid en carrièreperspectief**

Een vermindering van werkgelegenheid en carrièreperspectief leidt ertoe dat kansrijke huishoudens vertrekken en zich elders gaan vestigen. Zoals eerder aangegeven is hier sprake van een zelfversterkend mechanisme. Juist dat zelfversterkende element maakt dat een afname van het aanbod aan banen - en in het bijzonder banen voor hoger opgeleiden – een indicatie is dat er een probleem is. Het gevolg is namelijk een selectieve migratie die de balans in de verhouding tussen bevolkingsgroepen in een gebied verstoort. Het schaalniveau waarop deze probleemindicator speelt, moet vermoedelijk vooral op regionaal niveau worden gezocht. Werken in de kern waar men woont, is zeker in meer landelijke gebieden geen noodzaak. Werk moet echter voor de meeste mensen nog wel met een redelijke reistijd (maximaal 45 minuten wordt hier wel eens bij gehanteerd) bereikbaar zijn.

#### **Balans in demografische en sociaal-economische samenstelling van de bevolking**

De tweede probleemindicatie is de balans in de bevolkingsopbouw. Wanneer door selectieve migratie een onevenwichtige verdeling van bevolkingsgroepen ontstaat, tast dit de vitaliteit van een gebied aan. Die onbalans heeft in het bijzonder betrekking op de verhouding van inkomensgroepen en leeftijden. Als er in een gebied een concentratie ontstaat van kansarmen (niet werkend, laag opgeleid, laag inkomen) is de kans dat er leefbaarheidsproblemen ontstaan groot. Ook tast een concentratie van mensen met een laag welstandsniveau de zelfredzaamheid van een kern of gemeente aan omdat het van invloed is op de verhouding tussen kosten en inkomsten (van de gemeente) en op het draagvlak voor voorzieningen (Louter e.a., 2009). Begin jaren negentig was juist die concentratie van kansarmoede een van de grote problemen van de grote steden. Niet voor niets was een van de doelstellingen van het grotestedenbeleid ook het binden van midden- en hogere inkomens aan de steden.

Het schaalniveau van de concentratie van kansarmoede is vanuit het perspectief van leefbaarheid het laagste niveau: dat van een straat. Vanuit het perspectief van de draagkracht van een gebied, zal het eerder op gemeente- (in financiële zin)- of kernniveau moeten worden gezocht. De verdeling naar leeftijdsgroepen heeft in het bijzonder betrekking op de verhouding tussen ouderen en de potentiële beroepsbevolking. Ook deze verhouding is relevant voor de zelfred-

zaamheid en de draagkracht van een gebied. De ouderen vragen diensten (zorg en voorzieningen) die moeten worden geleverd door de beroepsbevolking. Als die verhouding uit balans raakt, ontstaat een dienstenniveau dat onvoldoende tegemoetkomt aan de behoeften van de ouderen. Waar hierbij precies het breekpunt ligt, is vooralsnog niet scherp te definiëren en zal wellicht ook van situatie tot situatie verschillen. Het hangt immers niet alleen af van de formele diensten en voorzieningen maar ook van het sociale netwerk van bewoners en hun zelfredzaamheid. Ouderen met een laag inkomen vormen hierbinnen in het bijzonder een kwetsbare groep.

### **Tekort schieten van voorzieningen en diensten**

In diverse studies wordt het belang van voorzieningen voor de leefbaarheid genuanceerd. Smit (2009) maakt in dat verband een onderscheid tussen veronderstelde leefbaarheid (de sociale infrastructuur, geoperationaliseerd als de mate waarin er voorzieningen zijn) en ervaren leefbaarheid (het antwoord dat mensen geven op de vraag: “hoe tevreden bent u met deze kern/wijk als woonplaats?”). De constatering is dat de veronderstelde leefbaarheid (de mate waarin er ergens voorzieningen zijn) niet van invloed is op de ervaren leefbaarheid. En ook recent (Gardenier e.a., 2011) is nog eens voor Noord Groningen geconcludeerd dat de directe aanwezigheid van voorzieningen op het platteland geen voorwaarde is voor de leefbaarheid aldaar. De bereikbaarheid van voorzieningen en de aanwezigheid van een hechte gemeenschap zijn dat volgens datzelfde onderzoek wel.

De minder eenduidige relatie tussen voorzieningen en leefbaarheid is al vaker getoond. In statistisch onderzoek komt soms zelfs een negatieve relatie tussen voorzieningen en leefbaarheid naar voren. De achtergrond daarvan is dat waar veel voorzieningen zijn, de (openbare) ruimte ook intensief wordt gebruikt, wat onder meer overlast tot gevolg kan hebben. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat voorzieningen niet bijdragen aan de mate waarin een omgeving ‘past’ bij de mensen die er gebruik van maken. Het betekent wel dat die relaties vaak niet eenvormig of eenduidig zijn. De wenselijkheid van de nabijheid van voorzieningen zoals winkels voor dagelijkse boodschappen verloopt bijvoorbeeld volgens een niet-lineair patroon: te dichtbij is niet prettig, maar te ver weg ook niet (Leidemeijer, van Iersel en Giesbers, 2009). Iets dergelijks geldt ook voor scholen, waarbij nog als additionele nuancering geldt dat scholen niet voor elk type huishouden eenzelfde ‘nut’ hebben. Dat verschil in ‘nut’ van voorzieningen voor verschillende doelgroepen maakt dat de betekenis van voorzieningen veelal niet eenduidig is: voor de een is het prettig dat de voorziening er is, voor de ander is het irrelevant of zelfs negatief.

Het wegvallen van voorzieningen in een kern blijkt in de praktijk ook vaak niet direct de doodsteek voor zo’n kern (Uyterlinde 2009). Ook als ‘woondorp’ kan zo’n kern voldoende levensvatbaar zijn en kwaliteiten bieden die het zowel voor huidige bewoners als voor vestigers aantrekkelijk maakt om er te wonen. In de regel zullen de bewoners van deze woondorpen toch van voorzieningen gebruikmaken. Geheel zelfvoorzienend zijn de meeste huishoudens immers niet. Dat kunnen voorzieningen in andere kernen in de buurt zijn, mobiele voorzieningen, meer innovatieve oplossingen of er kan een beroep op het sociale netwerk worden gedaan.

Algemeen geformuleerd geldt dat er een knelpunt ontstaat wanneer de eisen en wensen die mensen stellen aan hun omgeving in het gedrang komen doordat de voorzieningen waar zij behoefte aan hebben, niet dan wel tegen (te) hoge kosten te bereiken zijn (zowel in letterlijke als in figuurlijke zin). Het is aannemelijk dat dit punt – waarop de leefbaarheid in het gedrang komt als gevolg van het wegvallen van voorzieningen – nog in vrij weinig situaties in Nederland wordt bereikt, al is het maar omdat in het relatief kleine Nederland ‘de stad’ nooit echt ver weg is. Dat neemt niet weg dat er voor specifieke groepen in specifieke gebieden – in het bijzonder ouderen met een laag inkomen, een geringe mobiliteit en een beperkt sociaal netwerk in het

landelijk gebied – wel degelijk knelpunten kunnen zijn. Het is tegelijkertijd niet waarschijnlijk dat dit de leefbaarheid van een kern als geheel substantieel aantast.

Het voorzieningenaanbod moet vermoedelijk vooral worden gezien op een schaalniveau dat afzonderlijke kernen en buurten overstijgt. Het gaat bij veel voorzieningen dan ook eerder om de bereikbaarheid (en de ligging ten opzichte van elkaar) dan om de fysieke aanwezigheid ervan. Door de diversiteit van voorzieningen, doelgroepen, gebruiksfrequentie van de verschillende voorzieningen en innovaties rond het bereikbaar maken van voorzieningen is het niet eenvoudig om hier enkelvoudige indicatoren op te ontwikkelen. Er zal daartoe nader moeten worden verkend welke niveaus van voorzieningen op welke schaal kunnen worden gerelateerd aan (het voorkomen van) leefbaarheidsproblemen dan wel een verminderde kwaliteit van leven van de bewoners op een plek.

### **Afnemende investeringsbereidheid**

Een van de grootste bedreigingen die samenhangen met bevolkingskrimp is een wegvallende investeringsbereidheid. Een afnemende investeringsbereidheid kan zowel bij bedrijven (verwachtingen over onvoldoende arbeidspotentieel, onvoldoende winstperspectief), maatschappelijke organisaties (verwachtingen over niet-sluitende exploitatie, onvoldoende eigen vermogen) als individuele personen (verwachting over waardedalingen, beperkingen hypotheek) aan de orde zijn. Die investeringen raken zowel voorzieningen, investeringen in de woningvoorraad, als de openbare ruimte. In het bijzonder wanneer het niet alleen een kwestie is van *willen* maar ook van *kunnen* (als gevolg van beperkte middelen) is het waarschijnlijk dat de vitaliteit van een gebied – en daarmee de leefbaarheid – onder druk komt te staan. Verloedering van de openbare ruimte, verwaarlozing van huizen en een exponentieel stagnerende woningmarkt die tot uiting komt in prijsdalingen, ‘gevangen’ eigenaar-bewoners en leegstand vormen dan het perspectief.

Of de investeringsbereidheid onder druk staat, kan worden afgemeten aan indicatoren als leegstand (zowel van bedrijfspanden als van woningen), prijsontwikkelingen, looptijd bij de verkoop van woningen (hoe lang staat een woning te koop). Ook meer beleidsmatig gekleurde indicatoren als de ontwikkeling van (des)investeringen van corporaties in een gebied en het hypotheekbeleid van banken kunnen waardevolle informatie bieden om deze ontwikkelingen vroegtijdig te signaleren.

Het schaalniveau waarop de verminderde investeringsbereidheid relevant is, begint laag. Het kan gaan om straten, maar uiteindelijk worden daar ook buurten en kernen door geraakt.

## **2.5.2 Versterkende en dempende omstandigheden**

Zoals aangegeven in paragraaf 2.2, zijn de ontwikkelingen niet in alle kernen van een krimpregio gelijk. Dat geeft aan dat er omstandigheden zijn die de gevolgen van bevolkingskrimp kunnen versterken of juist dempen. De verhandeling van Thissen (2006) geeft hier ook aanwijzingen voor. En ook in de Atlas voor Gemeenten 2010 wordt krimp geanalyseerd in verschillende situaties. Voor zowel de steden als de suburbane gebieden zijn dan aantrekkelijkheidsfactoren van belang die de kans bepalen dat zij hun plek in de ‘natuurlijke migratiestromen’ kunnen handhaven bij een afnemende bevolkingsgroei. De steden ontleen hun aantrekkelijkheid voor jongeren aan de aanwezigheid van goede onderwijsinstellingen (universiteit/hbo), de aanwezigheid van werk en aan de attractiviteit van de woonomgeving (cultuur en uitgaan). Voor de suburbane gebieden gelden factoren als de bereikbaarheid van werk en voorzieningen, de aantrekkelijkheid van de woonomgeving, veiligheid en vanzelfsprekend ook de kwaliteit van het woningaanbod.

Wat een (landelijke) woonomgeving aantrekkelijk maakt kan nog nader worden gespecificeerd. Engbersen noemt in dat kader bijvoorbeeld de aanwezigheid van historische panden als kerken, monumenten, oude huizen, landschappelijke kwaliteit en de aanwezigheid van ‘erfgoed’ (agrarisch, industrieel, historisch). Bij processen van dorpsverbetering wordt vaak aangehaakt bij deze kwaliteiten en wordt het erfgoed gerenoveerd, nadrukkelijker over het voetlicht gebracht en vaak ook weer in gebruik genomen, zij het met nieuwe functies (concerten in de kerk, galeries in historische panden enzovoort).

Verder blijven zelfredzaamheid (vooral te operationaliseren in termen van (auto)mobiliteit en beschikbare financiële middelen) alsmede de kwaliteit van de sociale netwerken belangrijke ‘dempende’ factoren voor het ontstaan van leefbaarheidsproblemen. Hoe die zich in elke afzonderlijke kern ontwikkelen is lastig in algemene zin te bepalen. Er kunnen echter wel omstandigheden worden benoemd die het meer waarschijnlijk maken dat de kwaliteit van sociale netwerken positief kán zijn. Zo is een zekere spreiding over generaties noodzakelijk en is een zekere mate van vernieuwing (instroom van mensen van buiten) vaak positief. De nieuwkomers kunnen extra kwaliteiten inbrengen, waaronder hun netwerk, waardoor creatiever naar oplossingen kan worden gezocht en externe hulpbronnen kunnen worden aangeboord, zo geeft Steenbekkers aan. Voorts blijft de beschikbaarheid van middelen (geld en mobiliteit) een belangrijke dempende factor bij het voorkomen van leefbaarheidsproblemen.

### 2.5.3 Kader en indicatoren

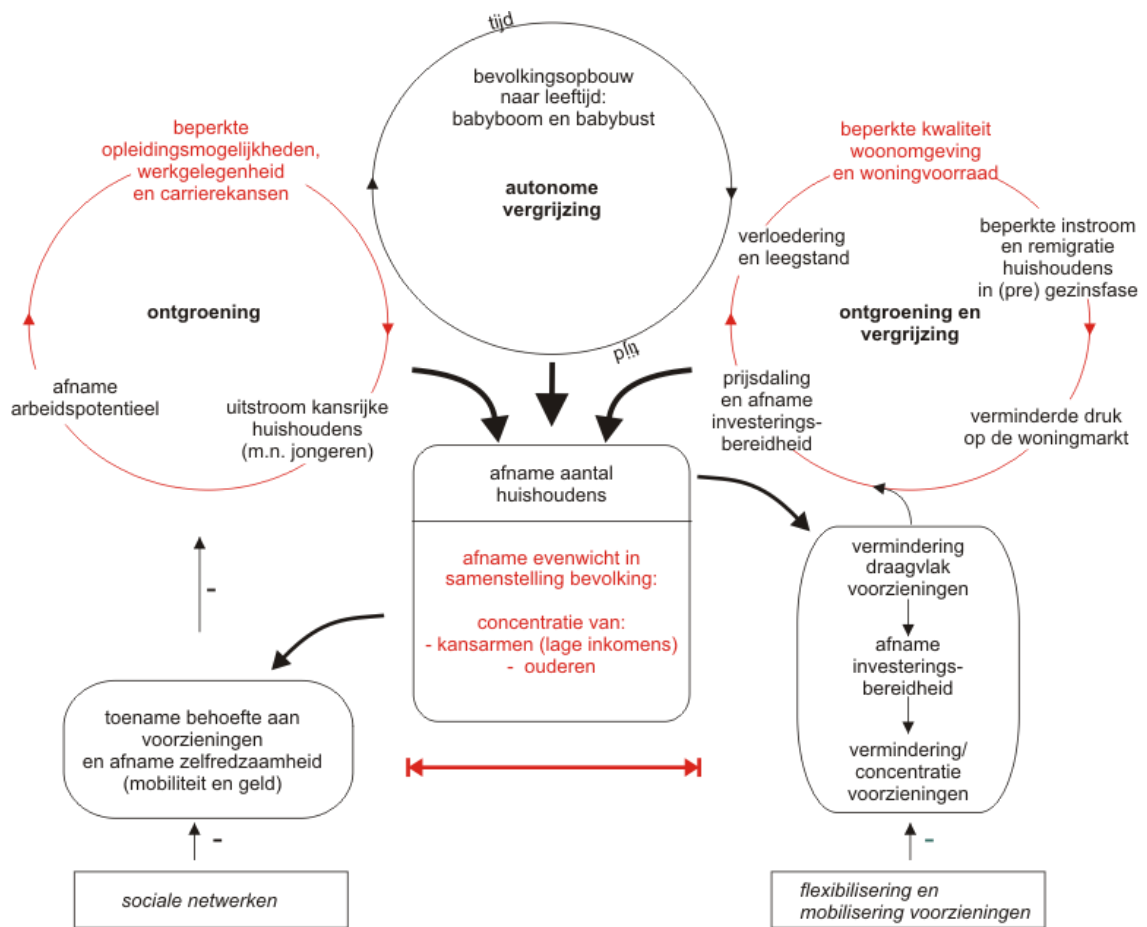
Als we de verschillende elementen die in de verkenning zijn gepasseerd op hoofdlijnen bij elkaar brengen, kan dat bijvoorbeeld worden weergegeven zoals in figuur 2-7. Daarin worden de drie belangrijkste ‘motoren’ van krimp weergegeven: een autonome vergrijzing samenhangend met de leeftijdsopbouw, een ontgroening in relatie tot beperkte opleidingsmogelijkheden en werkgelegenheid en een dubbele vergrijzing door een beperking en selectiviteit van de instroom.

De gevolgen van deze zichzelf versterkende processen zijn een afname van het aantal huishoudens en een onevenwichtigheid in de samenstelling van de bevolking. De afname van het aantal huishoudens vermindert het draagvlak voor voorzieningen en de concentratie van kansarmen en ouderen doet het beroep op voorzieningen toenemen. Daarmee ontstaat een spanningsveld tussen behoeften en aanbod. Dat spanningsveld kan worden gedempt door enerzijds het beroep op sociale netwerken en anderzijds innovaties in het aanbod.

Leefbaarheidsproblemen (rood gekleurd in de figuur) hebben binnen dit kader vooral betrekking op:

- De negatieve ontwikkeling van de woningvoorraad en de woonomgeving, tot uiting komend in een negatieve spiraal van prijsontwikkeling, leegstand en verloedering en een afname van de instroom en investeringen.
- De concentratie van kansarmen en ouderen als gevolg van processen van vergrijzing en selectieve migratie en versterkt door de negatieve ontwikkeling in de woningvoorraad en woonomgeving. Die concentratie kan leiden tot een minder goed functionerende sociale structuur, een toename van het beroep op (sociale) voorzieningen en een vermindering van het (financiële) draagvlak daarvoor.

figuur 2-7 Mechanismen en effecten bij bevolkingskrimp



Aangrijpingspunten om leefbaarheidsproblemen te voorkomen of tegen te gaan, kunnen worden gevonden bij de dempende omstandigheden (schuingedrukt in de figuur) en bij de rood gekleurde elementen in de twee bovenste zelfversterkende mechanismen: de beperkte kwaliteit van de woonomgeving en woningvoorraad en de beperkte opleidingsmogelijkheden, werkgelegenheid en carrièrekansen. Daarmee is overigens niet gezegd dat er in alle gevallen effectieve maatregelen zijn te verzinnen om hierop aan te grijpen.

### Indicatoren

Relevante indicatoren om de beschreven processen te kunnen signaleren zijn in grote lijnen in figuur 2-7 benoemd. In onderstaand overzicht worden deze nog eens gespecificeerd in combinatie met het schaalniveau of de schaalniveaus waarop ze relevant zijn. Het overzicht betreft nog niet in alle gevallen geoperationaliseerde indicatoren. Vergeleken met de indicatoren in de Leefbaarometer moet worden opgemerkt dat de overlap inhoudelijk vrij groot is, maar dat er sprake is van een grotere variatie in relevante schaalniveaus en een sterkere nadruk op dynamische indicatoren (ontwikkelingen). Die laatste indicatoren maken het beter mogelijk om ontwikkelingen vroegtijdig te signaleren en niet pas 'rood' te kleuren op het moment dat leefbaarheidsproblemen al aan de orde zijn.

**tabel 2-1** *Overzicht relevante indicatoren (typen) en schaalniveaus*

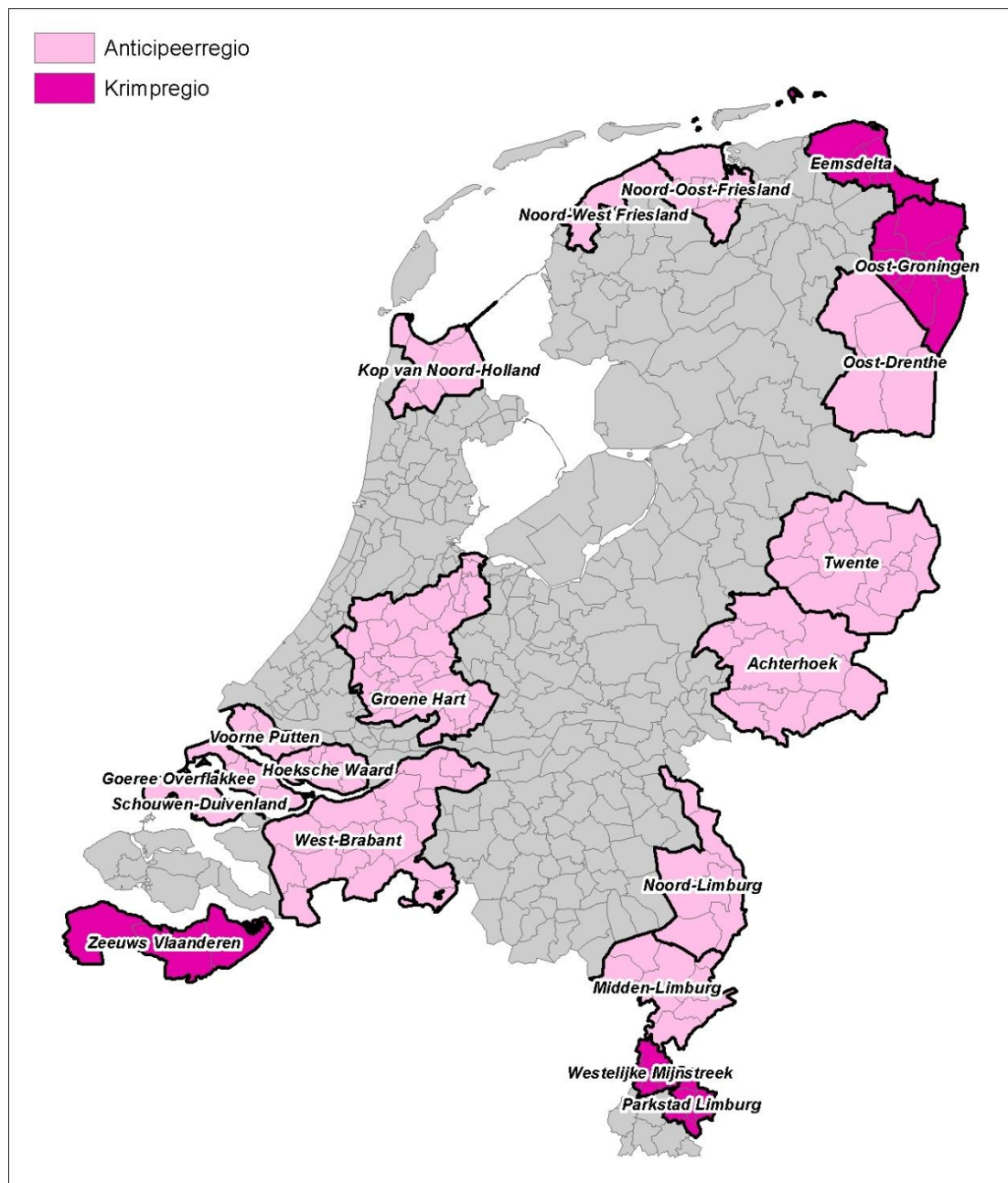
Potentieel relevante indicator	Schaalniveau
Ontwikkeling van de werkgelegenheid	regio/streek
Bereikbaarheid van werkgelegenheid	(vanuit) kern/buurt
Uitstroom jongeren	kern/buurt
Instroom huishoudens in (pre)gezinsfase	kern/buurt
Ontwikkeling aantal huishoudens	kern/buurt
(Ontwikkeling van de) samenstelling van de bevolking naar:	
Inkomen/welstand	straat, kern/buurt, gemeente
Leeftijdsgroepen	straat, kern/buurt, gemeente
(Ontwikkeling van de) kwaliteit van de woningvoorraad	straat, kern/buurt
(Ontwikkeling van de) kwaliteit van de woonomgeving	straat, kern/buurt, streek
Woningmarktindicatoren: prijs, looptijd, leegstand	straat, kern/buurt
Voorzieningenniveau	streek/regio
Bereikbaarheid voorzieningen	(vanuit) kern/buurt

# Hoofdstuk 3

## Leefbaarheid in krimpgebieden

In dit hoofdstuk wordt (de ontwikkeling van) de leefbaarheid geschetst in krimpgebieden en anticipeergebieden. Daarvoor is de beleidsmatig gedefinieerde gebiedsindeling aangehouden die is weergegeven in Figuur 3-1.

**Figuur 3-1** Gebiedsindeling



Bron: Ministerie van BZK/WWI



De analyses in dit hoofdstuk hebben tot doel om een indruk te krijgen van:

- hoe de onderscheiden gebiedstypen verschillen naar de oordelen van bewoners en de indicatoren uit de Leefbaarometer (zijn er uit deze gegevens inderdaad geen aanwijzingen dat de leefbaarheid onder druk staat in de krimpgebieden?);
- of leefbaarheid in krimpgebieden op een essentieel andere manier tot stand komt dan elders (hangen de oordelen over aspecten van de woonomgeving in deze gebieden op een andere manier samen met het algemene oordeel?);
- of oordelen die betrekking hebben op een hoger schaalniveau (plaats, streek in plaats van buurt en directe woonomgeving) van belang zijn in relatie tot krimp;
- of er mogelijkheden zijn om binnen de Leefbaarometer het onderscheidingsvermogen te vergroten.

### 3.1 Oordelen van bewoners

De oordelen van bewoners over de mate waarin men tevreden is met de leefomgeving worden ontleend aan het WoON2009. We vergelijken de oordelen van bewoners in de anticipeergebieden, de krimpgebieden en overig Nederland. Binnen de krimpregio's wordt, waar mogelijk, onderscheid gemaakt tussen kernen waar over de periode 1998-2010 het aantal inwoners nog is toegenomen, waar het enigszins is gedaald (minder dan 7,5% in deze periode) en waar het flink is gedaald. Er moet bij navolgende analyses worden bedacht dat de kernen met een sterke krimp worden gedomineerd door Limburgse gemeenten. Heerlen, Kerkrade, Landgraaf en Sittard-Geleen maken samen zo'n 60% uit van dit type. Het gevolg is dat in deze categorie relatief veel 'sterk stedelijke' gebieden zitten (alle in Heerlen) en weinig niet-stedelijke gebieden (zie tabel 3-1). Het is van belang om daar bij de interpretatie van de uitkomsten rekening mee te houden. In de oordelen van de bewoners van de kernen met een sterke krimp zal immers voor een deel doorklinken dat het met 'stedelijkheid' geassocieerde problemen zijn. Anderzijds is het op zichzelf natuurlijk ook betekenisvol dat de mate waarin krimp zich manifesteert in specifieke kernen samenhangt met de stedelijkheid van die kernen.

Andere gemeenten die (deels) in de categorie 'krimpregio –sterke krimp' zitten, zijn: Landgraaf, Delfzijl, Stein, Simpelveld, Beek, Schinnen, Terneuzen, Sluis, Eemsmond, Loppersum, Reiderland en Hulst.

**tabel 3-1 Stedelijkheidsgraad naar krimp**

	zeer sterk stedelijk	sterk stedelijk	matig stedelijk	weinig stedelijk	niet stede- lijk	
overig NL	25%	30%	19%	16%	9%	100%
anticipeergebieden	0%	25%	20%	36%	20%	100%
krimpgebieden:						
groeikern	0%	0%	2%	58%	40%	100%
beperkte krimp	0%	12%	32%	23%	33%	100%
sterke krimp	0%	32%	42%	19%	7%	100%

Ter referentie wordt in de tabellen in deze paragraaf – waar mogelijk – ook het oordeel van bewoners van de 40 aandachtswijken gegeven. Omdat we geïnteresseerd zijn in de ruimtelijke schaal waarin krimp tot uitdrukking komt, vergelijken we daarbij – voor zover er gegevens over beschikbaar zijn - oordelen over de buurt, de woonplaats en de streek.

### 3.1.1 Oordeel over de buurt

#### Woonomgeving algemeen

In tabel 3-2 wordt het algemene oordeel gegeven van de bewoners van de onderscheiden gebieden. Daaruit kan worden opgemaakt dat de oordelen van de bewoners van de aandachtswijken – zoals zou mogen worden verwacht – het meest negatief zijn. De oordelen van de bewoners van de krimpkeren zijn daarna – veelal samen met de oordelen van bewoners in overig Nederland - het meest negatief. De verschillen zijn echter niet heel erg groot.

De oordelen van de bewoners in de kernen binnen de krimpgebieden waar nog *geen* feitelijke krimp plaatsvindt zijn overwegend het positiefst. Dat ondersteunt de verwachting dat het onderscheid tussen aantrekkelijke en minder aantrekkelijke kernen binnen de krimpgebieden ook bepalend is voor het optreden van krimp.

**tabel 3-2 Algemene oordelen van bewoners over woning en woonomgeving**

	anticiper- gebieden	krimpgebieden			overig NL	aandachts- wijken
		groeikern	beperkte krimp	sterke krimp		
(zeer) tevreden met de woning	92%	93%	92%	89%	89%	75%
(zeer) tevreden met de woon- omgeving	86%	87%	84%	80%	83%	64%
vervelend om in deze buurt te wonen: (helemaal) mee eens	3%	3%	2%	6%	4%	11%
als het mogelijk is verhuis ik uit deze buurt: (helemaal) mee eens	13%	15%	13%	15%	17%	29%
ik voel me thuis in deze buurt: helemaal mee eens	88%	89%	88%	87%	84%	71%
buurt is vooruitgegaan	20%	24%	22%	24%	20%	32%
buurt is achteruitgegaan	11%	9%	12%	14%	14%	25%
Saldo vooruit- en achteruitgang	9%	15%	10%	10%	6%	7%

Bron: WoON200

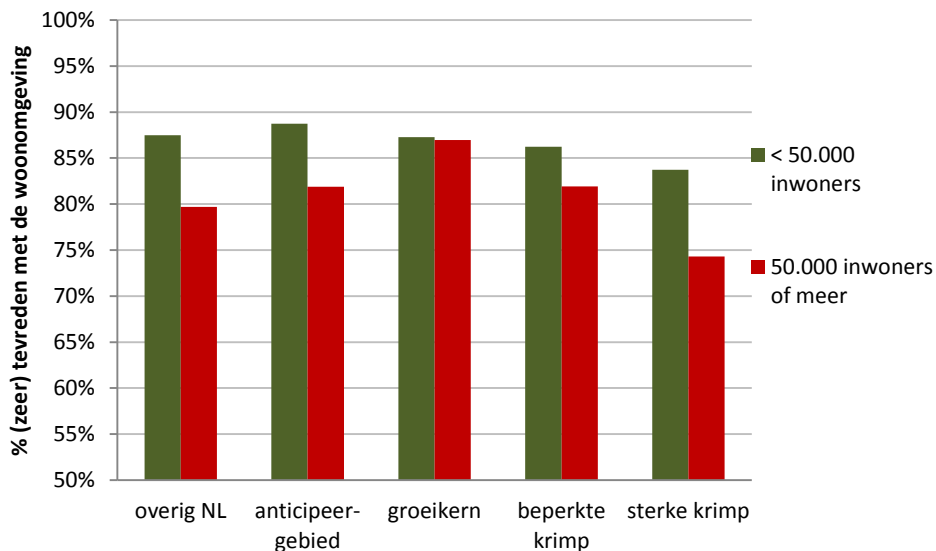
De algemene vraag naar de tevredenheid met de woonomgeving is uitgesplitst naar de grootte van de gemeente. Er is een onderscheid gemaakt tussen oordelen van bewoners in gemeenten met minder dan 50.000 inwoners en gemeenten met 50.000 inwoners of meer. Met dat onderscheid kon in de verschillende onderscheiden gebieden voldoende celvulling (minimum: N=300) worden gerealiseerd voor redelijk betrouwbare uitspraken. Uit die uitsplitsing komt een aantal relevante constatering naar voren (zie figuur 3-2):

- Gemiddeld genomen is in gemeenten met weinig inwoners het aandeel (zeer) tevreden bewoners groter dan in gemeenten met meer inwoners;
- Zowel binnen de grotere gemeenten als binnen de kleinere gemeenten zijn minder bewoners (zeer) tevreden met hun woonomgeving naarmate de bevolkingskrimp groter is. De trend is wel sterker binnen de grotere gemeenten;
- Het oordeel van bewoners in de krimpkeren ligt onder het Nederlands gemiddelde, zowel in de grotere als de kleinere gemeenten.

De conclusie is dat bewoners in kernen die sterk krimpen gemiddeld genomen minder tevreden zijn met hun woonomgeving dan bewoners in kernen die dat niet of minder doen. In stedelijk gebied komt dat sterker tot uitdrukking dan in landelijk gebied. Het onderschrijft de verwach-

ting die ook in het theoretisch kader in figuur 2-7 is weergegeven dat de kwaliteit van de woonomgeving een rol speelt bij het optreden van bevolkingskrimp.

**figuur 3-2 Aandeel bewoners dat zeer tevreden is met de woonomgeving, naar bevolkingsontwikkeling en gemeentegrootte**



### Buren en buurtgenoten

Voor wat betreft de sociale aspecten (de tevredenheid over de bevolkingssamenstelling, de saamhorigheid en het contact met buren en buurtgenoten) zijn – binnen de krimpgebieden - eveneens in de kernen waar krimp heeft plaatsgevonden de meeste mensen te vinden die daar minder tevreden mee zijn. Maar per saldo is het oordeel er gemiddeld genomen nog wel gunstiger dan in overig Nederland – en in de aandachtswijken vanzelfsprekend (tabel 3-3).

**tabel 3-3 Oordelen van bewoners over de buren en buurtgenoten**

	anticeergebieden	krimpgebieden			overig NL	aandachtswijken
		groeikern	beperkte krimp	sterke krimp		
bevolkingssamenstelling: (zeer) tevreden	87%	85%	88%	83%	83%	61%
veel contact met buren: (helemaal) mee eens	57%	55%	54%	55%	52%	44%
veel contact met buurtgenoten: (helemaal) mee eens	46%	48%	45%	42%	39%	30%
gezellige buurt met veel saamhorigheid (helemaal) mee eens	58%	60%	56%	57%	50%	39%

Bron: WoON2009

### Hinder en overlast

Hinder en overlast zijn het minst aanwezig in de anticeergebieden en de kernen binnen de krimpgebieden waar de bevolkingskrimp nog meevalt (groeikern en beperkte krimp). De aandeelen bewoners die aangeven hinder en overlast te ervaren, liggen daar behoorlijk onder het niveau van de rest van Nederland. In de krimpkeren ligt het aandeel bewoners dat hinder overlast en onveiligheid ervaart op of net iets boven het gemiddelde in Nederland.

**tabel 3-4 Oordelen van bewoners over overlast**

	anticipeer- gebieden	krimpgebieden			overig NL	aandachts- wijken
		groeikern	beperkte krimp	sterke krimp		
overlast bekladding (vaak)	2%	1%	1%	7%	5%	13%
voorkomen vernieling (vaak)	6%	3%	5%	10%	9%	18%
voorkomen rommel op straat (vaak)	15%	8%	15%	19%	21%	46%
overlast omwonenden (vaak)	3%	5%	3%	6%	5%	11%
geluidsoverlast (vaak)	8%	6%	7%	11%	11%	19%
stank, stof en vuil (vaak)	5%	4%	5%	8%	7%	16%
overlast verkeer	11%	10%	10%	13%	12%	17%
bang om lastig te worden gevallen	6%	6%	8%	11%	8%	21%

Bron: WoON2009

### Voorzieningen

De tevredenheid met voorzieningen is minder eenduidig gebonden aan de gehanteerde gebiedsonderscheiden (tabel 3-5). Winkels en haltes voor openbaar vervoer scoren het slechtst in de groeikernen binnen de krimpggebieden. De tevredenheid met scholen, groen en speelgelegenheid voor kinderen is het minst in de kernen met een sterke krimp en de tevredenheid met crèches is het minst gunstig in de kernen met een beperkte krimp. In de meeste gevallen is het oordeel van bewoners in de aandachtswijken overigens nog negatiever, met uitzondering van de winkels en de haltes voor openbaar vervoer.

**tabel 3-5 Tevredenheid van bewoners met voorzieningen (in de buurt)**

	anticipeer- gebieden	krimpgebieden			overig NL	aandachts- wijken
		groeikern	beperkte krimp	sterke krimp		
tevreden met winkels	29%	19%	26%	26%	32%	34%
tevreden haltes openbaar vervoer	10%	8%	11%	12%	19%	28%
tevreden met scholen	25%	27%	24%	20%	24%	11%
tevreden met voorzieningen voor jongeren	4%	5%	4%	4%	4%	3%
tevreden met speelgelegenheid voor kinderen	15%	10%	8%	8%	16%	8%
tevreden met groen	24%	29%	24%	20%	24%	16%
tevreden met creches	21%	33%	16%	27%	23%	12%

Bron: WoON2009

De indruk die uit de oordelen van bewoners naar voren komt is dat er binnen de krimpggebieden sprake is van een relevant onderscheid tussen de kernen waar nog groei plaatsvindt en de kernen waar de krimp al is ingezet. De laatste scoren binnen die krimpggebieden overwegend minder gunstig op allerlei aspecten die de kwaliteit van de woonomgeving betreffen— inclusief de hinder en overlast die men er ervaart. Dat ondersteunt de in het vorige hoofdstuk benoemde factoren die het verschil maken tussen succesvolle en minder succesvolle kernen binnen die krimpggebieden.

### Samenhang tussen oordelen

Het relatieve belang van de verschillende oordelen kan worden afgeleid uit de relatie tussen de algemene tevredenheid en de oordelen op onderscheiden aspecten. Wanneer die in een regressieanalyse met elkaar in verband worden gebracht, blijkt dat zowel de sociale kwaliteit als het oordeel over de aantrekkelijkheid van de bebouwing sterk samenhangt met het algemene oordeel over de woonomgeving. De tevredenheid over voorzieningen voor jongeren, haltes openbaar vervoer en parkeergelegenheid voegt betrekkelijk weinig toe aan de verklaring van de algemene tevredenheid met de buurt. Van de voorzieningen zijn groen en winkels verreweg het belangrijkste in relatie tot het algemene oordeel over de tevredenheid.

In krimpgebieden zijn de samenhangen niet heel erg anders. De top drie van meest bepalende aspecten zijn gelijk: sociale kwaliteit, oordeel bebouwing en overlast. Groen en winkels in de buurt zijn binnen de krimpgebieden nog wat meer onderscheidend dan in Nederland totaal, maar erg groot zijn de verschillen niet. De meeste andere aspecten van de woonomgeving bieden weinig verklaring. Alleen – enigszins opmerkelijk – de parkeergelegenheid in de buurt voegt ook in de krimpgebieden nog wat toe aan de verklaring van de algemene tevredenheid met de woonomgeving.

**tabel 3-6 Samenhang tussen oordelen over aspecten van de woonomgeving en de algemene tevredenheid met die woonomgeving (Nederland totaal).**

Oordelen over aspecten van de woonomgeving	NL-totaal		Krimp	
	$\beta$	rangorde	$\beta$	rangorde
GSB-indicator Sociale Kwaliteit (0=weinig, 10=veel)	0,224	1	0,25	1
De bebouwing in deze buurt is aantrekkelijk	0,22	2	0,205	2
GSB-indicator Overlast (0=weinig, 10=veel)	-0,163	3	-0,167	3
Tevredenheid bevolkingssamenstelling in buurt	0,115	4	0,091	6
Tevreden over het groen in de buurt	0,098	5	0,101	4
Tevredenheid winkels in de buurt	0,076	6	0,099	5
GSB-indicator Verloedering (0=weinig, 10=veel)	-0,05	7	-0,088	7
Bang in deze buurt om lastiggevallen of beroofd te worden	-0,047	8		
Oordeel over veiligheid verkeerssituatie in de buurt	0,031	9		
Tevredenheid parkeergelegenheid in de buurt	0,023	10	0,078	8
Tevredenheid haltes openbaar vervoer in de buurt	0,015	11		
Tevreden over jongerenvoorzieningen in de buurt (12-18 jaar)	0,012	12		

Bron: WoON2009; aspecten van de woonomgeving zijn geordend naar de mate waarin ze bijdragen aan de verklaring van het algemene oordeel (de belangrijkste bovenaan).

Alleen aan huishoudens met kinderen in de schoolgaande leeftijd is in het WoON gevraagd naar hun tevredenheid met scholen en de speelgelegenheden voor kinderen in de buurt. Voor die groep is dan ook een separate analyse uitgevoerd. Daaruit komt naar voren dat de meest bepalende aspecten voor deze groep sterk vergelijkbaar zijn. De top 5 van meest bepalende aspecten is gelijk aan die voor de totale bevolking. Van de verschillende voorzieningen (anders dan

groen) is speelgelegenheid voor deze groep het belangrijkste, gevolgd door winkels, parkeergelegenheid en basisscholen. Dat is anders in de krimpgebieden. De tevredenheid met speelgelegenheid en basisscholen voegt in deze gebieden voor de gezinnen met kinderen niet veel toe aan de verklaring van de verschillen in algemene oordelen. De tevredenheid met winkels en haltes voor openbaar vervoer is voor de gezinnen met kinderen in de krimpgebieden wel enigszins onderscheidend.

**tabel 3-7 Samenhang tussen oordelen over aspecten van de woonomgeving en de algemene tevredenheid met die woonomgeving (Nederland totaal, gezinnen met kinderen)**

Oordelen over aspecten van de woonomgeving	NL-totaal		Krimp	
	$\beta$	rang	$\beta$	rang
GSB-indicator Sociale Kwaliteit (0=weinig, 10=veel)	0,253	1	0,259	1
De bebouwing in deze buurt is aantrekkelijk	0,215	2	0,224	2
GSB-indicator Overlast (0=weinig, 10=veel)	-0,164	3	-0,159	3
Tevreden over het groen in de buurt	0,089	4	0,145	4
Tevredenheid bevolkingssamenstelling in buurt	0,089	5		
Tevredenheid over speelgelegenheid jonge kinderen	0,058	6		
Bang in deze buurt om lastiggevallen of beroofd te worden	-0,047	7	-0,078	7
Tevredenheid winkels in de buurt	0,04	8	0,122	5
Tevredenheid parkeergelegenheid in de buurt	0,04	9	0,079	
Tevreden over basisscholen in de buurt	0,039	10		
GSB-indicator Verloedering (0=weinig, 10=veel)	-0,036	11	-0,072	8
Oordeel over veiligheid verkeerssituatie in de buurt	0,033	12		
Tevreden over jongerenvoorzieningen in de buurt (12-18 jaar)	0,015	13		
Tevredenheid haltes openbaar vervoer			0,082	6

Bron: WoON2009

### 3.1.2 Oordeel over de woonplaats

In het WoON wordt niet veel aandacht besteed aan oordelen over de woonplaats. Er wordt alleen gevraagd naar de ervaren ontwikkeling van de woonplaats. In 2009 vonden de respondenten in alle gebieden dat de woonplaats er per saldo op was vooruitgegaan. Dat wil zeggen, meer mensen zagen een vooruitgang dan een achteruitgang. Die ervaren vooruitgang was per saldo het minst in de kernen in de krimpgebieden waar een beperkte krimp heeft plaatsgevonden. Het oordeel in deze gebieden is dus negatiever over de ontwikkeling van de woonplaats dan over de ontwikkeling van de eigen buurt (vergelijk ook met tabel 3-2). Dat is opmerkelijk omdat in de andere gebieden per saldo positiever over de ontwikkeling van de woonplaats wordt geoordeeld.

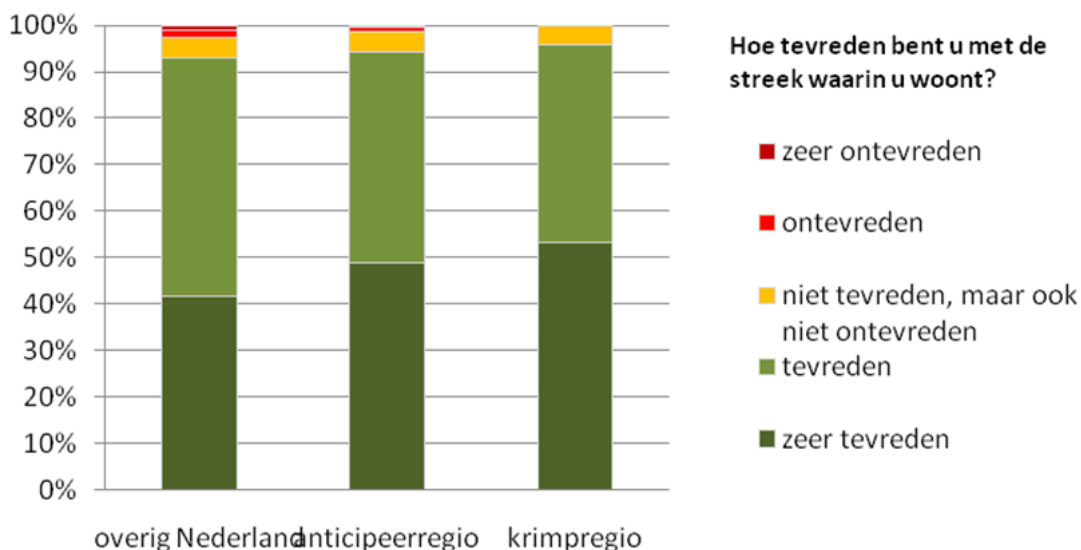
**tabel 3-8 Oordelen van bewoners over de ontwikkeling van de woonplaats**

	anticipeer- gebieden	krimpgebieden			overig NL	aandachts- wijken
		groeikern	beperkte krimp	sterke krimp		
woonplaats is vooruitgegaan	35%	35%	29%	36%	31%	38%
woonplaats is achteruitgegaan	17%	16%	22%	22%	19%	26%
Saldo vooruit- en achteruitgang	18%	19%	6%	14%	12%	12%

Bron: WoON2009

### 3.1.3 Oordeel over de streek

Oordelen over een nog iets hoger schaalniveau zouden voor de perceptie van krimp en de gevolgen ervan relevant kunnen zijn op het niveau van 'de streek' of regio waarin men woont. Om daar een beeld van te krijgen, is in een onderzoek van Centerpanel in opdracht van BZK/WWI gevraagd naar diverse oordelen van bewoners over de streek waarin men woont. De antwoorden hebben als peildatum mei 2011. Het onderzoek heeft een beperkte omvang (circa 1.500 respondenten). Dat brengt met zich mee dat er binnen de krimpgebieden geen verdere uitsplitsingen mogelijk zijn.<sup>5</sup> In figuur 3-3 kan worden gezien dat het algemene oordeel over de streek in de krimpgebieden zeer positief is. Maar liefst 96% is er tevreden of zeer tevreden, terwijl het aandeel werkelijk ontevreden verwaarloosbaar is in dit onderzoek. Ook in de anticipeergebieden is het oordeel gemiddeld genomen nog wat positiever dan in 'overig Nederland'.

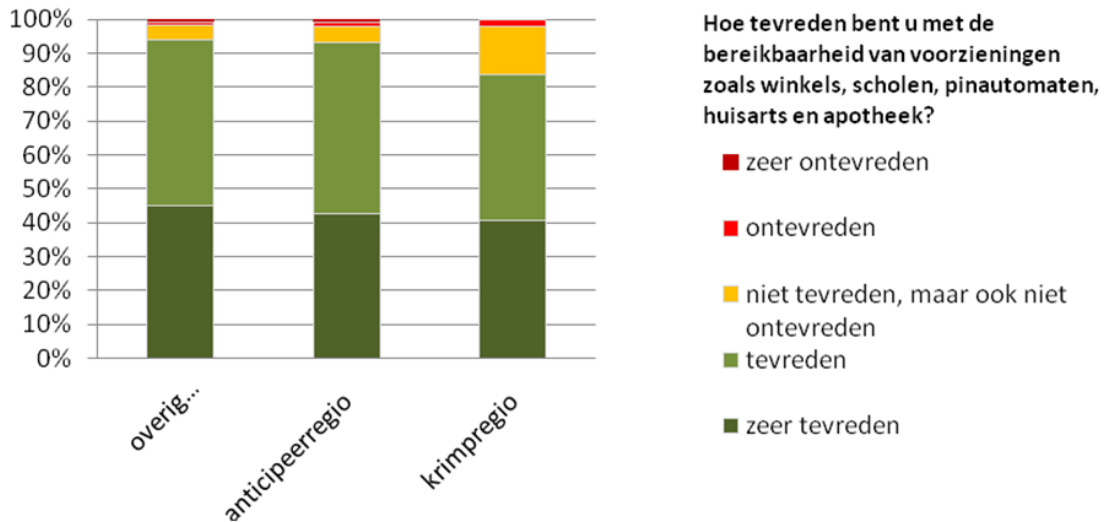
**figuur 3-3 Algemeen oordeel over de streek**

Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

<sup>5</sup> De verdeling van respondenten over de onderscheiden gebiedstypen bedraagt: krimpregio: N=54; anticipeerregio: N=279; overig Nederland=948. Vooral voor de krimpgebieden betekent dit dat er wel behoorlijke marges rond de uitkomsten bestaan. Het 95% betrouwbaarheidsinterval rond de in figuur 3-2 gepresenteerde uitkomst van 96% voor de krimpregio ligt bij deze N tussen 87,0% en 98,8%.

De bereikbaarheid van voorzieningen wordt in de krimpgebieden minder positief beoordeeld dan in de rest van het land. Ook in de anticipeergebieden is het oordeel al wat negatiever dan in de rest van het land, maar hier is het verschil nog beperkt. Toch geldt nog steeds dat ook in de krimpgebieden zo'n 84% van de bewoners tevreden is met de bereikbaarheid van voorzieningen.

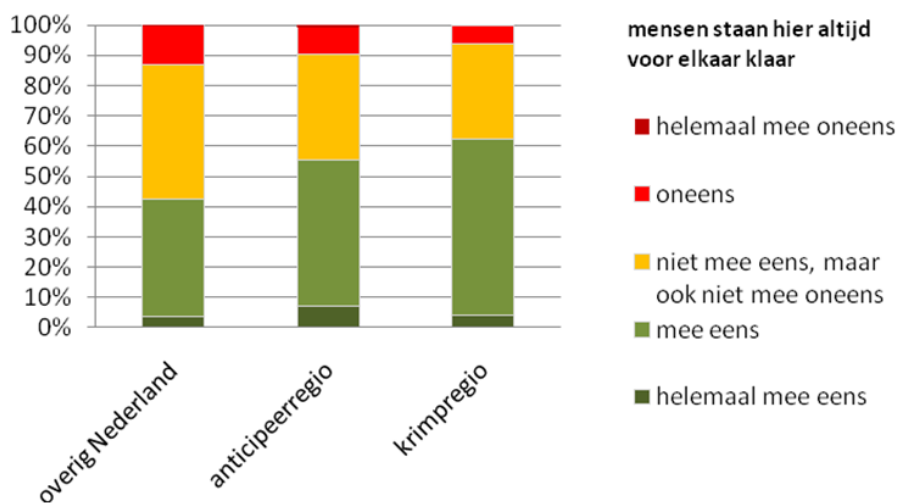
**figuur 3-4 Algemeen oordeel over bereikbaarheid van voorzieningen**



Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

Het oordeel over de sociale ondersteuning – uitgedrukt in de mate waarin men het eens is met de stelling ‘mensen staan hier altijd voor elkaar klaar’ - is over de gehele lijn veel minder positief dan het oordeel over de bereikbaarheid van voorzieningen. In de krimpgebieden is hierover wel het grootste aandeel positief (62%). In de rest van het land is dat minder dan de helft.

**figuur 3-5 Oordeel over de sociale ondersteuning**

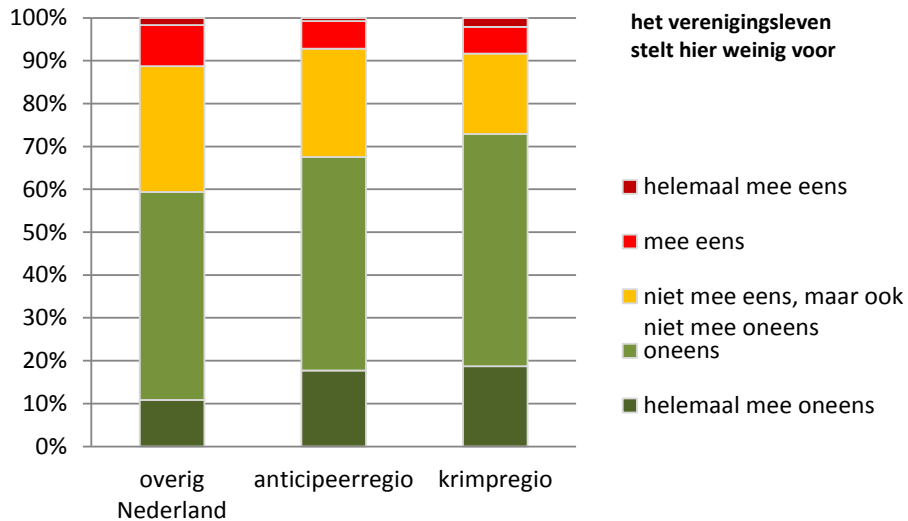


Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO



Het verenigingsleven staat er beter voor dan de sociale ondersteuning. In de krimpregio's is bijna driekwart van de mensen het oneens met de stelling 'het verenigingsleven stelt hier weinig voor'. Het lijkt erop dat het verenigingsleven juist in deze gebieden nog het meest actief is.

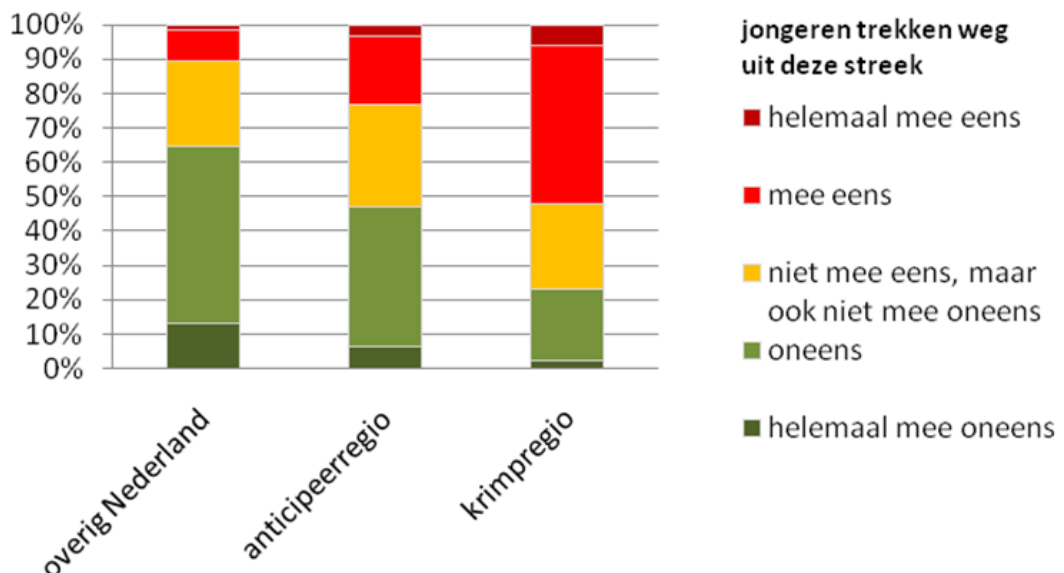
**figuur 3-6 Oordeel over verenigingsleven**



Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

Het beeld is het minst gunstig bij de gevraagde oordelen over de migratiebeweging van jongeren. In de krimpgedebieden is een meerderheid van de mensen het eens met de stelling 'de jongeren trekken weg uit deze streek'.

**figuur 3-7 Oordeel migratie van jongeren**



Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

De vraag is vervolgens relevant – net als bij de oordelen over de buurt - in welke mate de oordelen over de verschillende aspecten van invloed zijn op het algemene oordeel. Dan blijkt – opmerkelijk genoeg – dat vooral het oordeel over de bereikbaarheid van voorzieningen in de streek waar men woont sterk van invloed is op het algemene oordeel (tabel 3-9). In het bijzonder is het opmerkelijk dat het oordeel over de bereikbaarheid van voorzieningen sterker samenhangt met de algemene tevredenheid dan het oordeel over de sociale ondersteuning (dat naar verwachting sterk overeenkomt met het concept sociale kwaliteit dat in tabel 3-7 als belangrijkste naar voren kwam). Dat suggereert dat voorzieningen wellicht minder van belang zijn op het niveau van de buurt (zoals in paragraaf 3.1.1 naar voren kwam) of kern maar vooral in het geografisch wat bredere perspectief van de streek/regio moeten worden gezien. Deze suggestie geldt overigens niet uitsluitend de krimpgebieden. Het is een samenhang die voor geheel Nederland van toepassing is. Binnen de krimpgebieden is het oordeel over de sociale ondersteuning van groter belang in relatie tot de tevredenheid met de streek waar men woont.

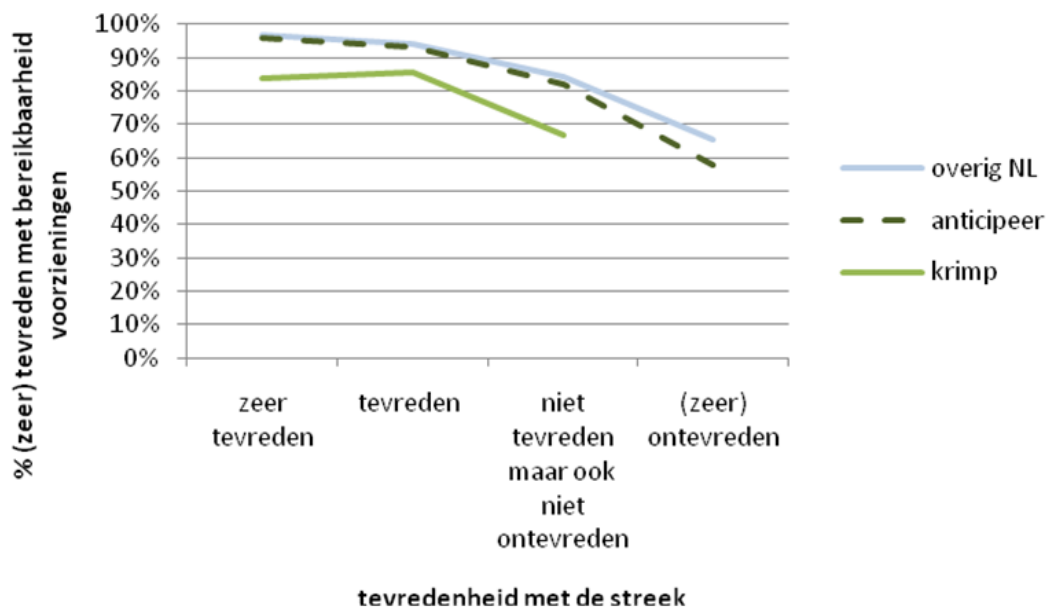
**tabel 3-9 Samenhang tussen oordelen over kwaliteiten van de streek en de algemene tevredenheid met die streek voor geheel Nederland en afzonderlijk voor de anticipeer- en krimpgebieden**

	NL-totaal	anticipeer	krimp
bereikbaarheid voorzieningen	0,334	0,318	
sociale ondersteuning	0,258	0,305	0,375
migratie van jongeren	-0,103		
verenigingsleven	0,091	0,185	
aanbod van werk	-0,079		

Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

De samenhang tussen het oordeel over bereikbaarheid van voorzieningen en de tevredenheid met de streek is grafisch weergegeven in figuur 3-8.

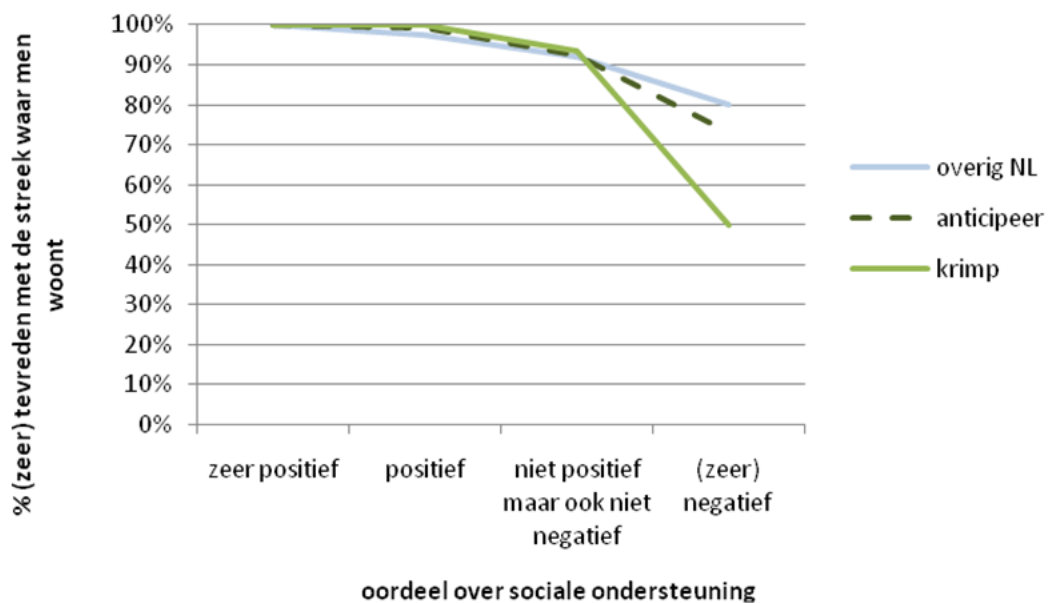
**figuur 3-8 Aandeel (zeer) tevreden mensen met de bereikbaarheid van voorzieningen in de streek naar hun algemene tevredenheid met de streek**



Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

Dat de bereikbaarheid van voorzieningen in het model dat is geschat voor de krimpgebieden niet naar voren komt (tabel 3-9, laatste kolom), heeft – zo blijkt uit figuur 3-8 - niet te maken met de afwezigheid van die relatie binnen de krimpgebieden. Ook binnen de krimpgebieden is er wel sprake van een relatie tussen het algemene oordeel en het oordeel over de bereikbaarheid van voorzieningen, hij is alleen wel minder sterk dan die met het oordeel over de sociale ondersteuning (figuur 3-9). Daarvoor geldt dat als men niet positief is over de sociale ondersteuning in deze gebieden nog maar de helft van de mensen (zeer) tevreden is met de streek waar men woont. Het beperkte model voor de krimpgebieden in tabel 3-9 hangt dan ook vooral samen met het beperkte aantal respondenten in die gebieden in dit onderzoek.

**figuur 3-9 Aandeel mensen dat (zeer) tevreden is met de streek waar men woont, naar hun oordeel over de sociale ondersteuning**



Bron: Centerpanel WWI, bewerking RIGO

### 3.2 Uitkomsten van de Leefbaarometer

Een belangrijke aanleiding voor dit onderzoek naar leefbaarheid in krimpgebieden betreft de (schijnbare) tegenstelling tussen de uitkomsten van de Leefbaarometer en de (volgens het vorige hoofdstuk ontrecte) verwachtingen over leefbaarheidsproblemen in de krimpgebieden. In dit deel van het onderzoek wordt dit nader uitgediept. Dat levert een gedetailleerd inzicht in de bepalende factoren in de Leefbaarometer in relatie tot de ontwikkeling van de leefbaarheid in krimpgebieden.

De analyse van de leefbaarheid in krimpgebieden is uitgevoerd aan de hand van de (onderliggende) indicatoren in de Leefbaarometer. Allereerst wordt die ontwikkeling van de leefbaarheid in de krimpregio's in kaart gebracht. Vervolgens vindt een vergelijking plaats van verschillende typen gebieden binnen de krimpgebieden, bijvoorbeeld stedelijk gebied versus landelijke delen, en gebieden waar de bevolking de laatste jaren sterk, matig of in het geheel niet is afge-

nomen. Daarbij wordt de ontwikkeling in de krimpregieden steeds vergeleken met de anticipeerregio's en de rest van Nederland.

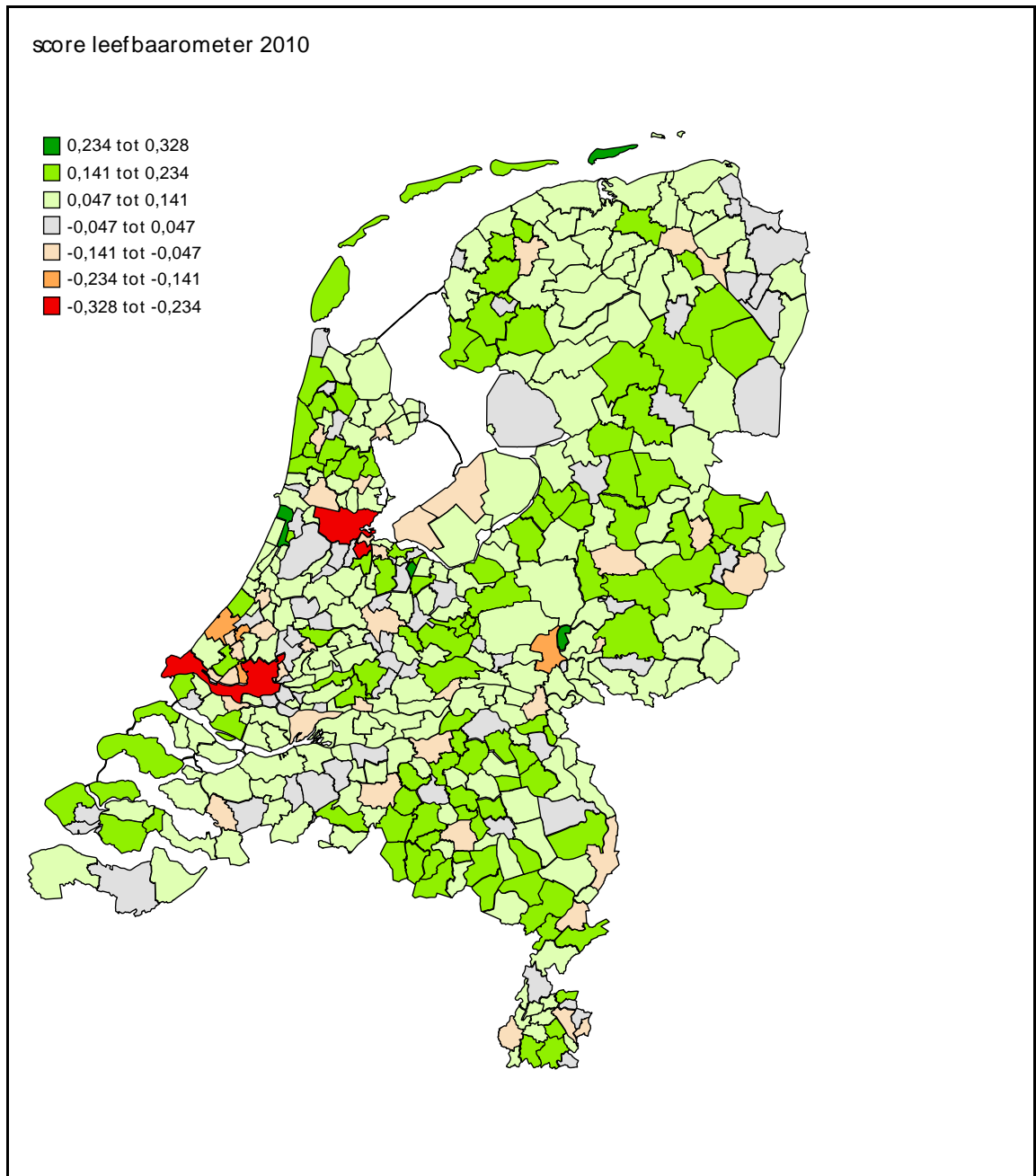
De indruk die bij veel gemeenten uit de krimpregio's bestaat dat het op basis van de score op de Leefbaarometer met de leefbaarheid in die krimpregio's nog relatief gunstig gesteld is, is juist. Uit figuur 3.10 blijkt dat de gemiddelde score van de krimpregieden relatief gunstig is (lichtgroen) en dat die gemiddelde score ook gunstiger is dan gemiddeld voor Nederland. De gemiddelde score voor de anticipeerregio's wijkt echter nog gunstiger af van het gemiddelde van Nederland, en bevindt zich in de donkergroene zone (zeer positief).

**figuur 3.10 Ontwikkeling score Leefbaarometer, 1998-2010**



Uit de kaart in figuur 3.11 blijkt dat de leefbaarheidsscore van de steden in de krimpregio's, zoals Heerlen, lager is dan gemiddeld. Maar dat geldt voor vrijwel alle steden in Nederland, en is niet specifiek voor de krimpregio's. Als in de kaart in figuur 3.11 alleen naar het niet-stedelijke gebied wordt gekeken wordt duidelijk dat de krimpregio's, maar ook de rest van perifer Nederland, eerder gunstig dan ongunstig afwijken van het niet-stedelijke gebied in de rest van het land. Het niet-stedelijke gebied in de periferie van het land kleurt in de kaart in figuur 3.11 duidelijk groener dan het niet-stedelijke gebied in de Randstad.

**figuur 3.11** Score Leefbaarometer per gemeente, ten opzichte van gemiddelde Nederland



### Leeswijzer bij de grafieken

De grafieken in de rest van dit hoofdstuk (vanaf figuur 3.12) zijn zo opgebouwd dat ze zoveel mogelijk informatie bieden. Allereerst is in de grafieken niet de score van de indicator zelf, maar de bijdrage van een bepaalde indicator aan de ontwikkeling van de score op de Leefbaarometer getoond, zodat de scores op de y-as van de verschillende grafieken onderling vergelijkbaar zijn. De scores op de y-as zijn de bijdragen aan de totaalscore op de Leefbaarometer. Dat betekent ook dat een opgaande lijn altijd betekent dat de ontwikkeling op de betreffende indicator een positieve bijdrage levert aan de ontwikkeling van de leefbaarheid, en een neergaande lijn een negatieve.

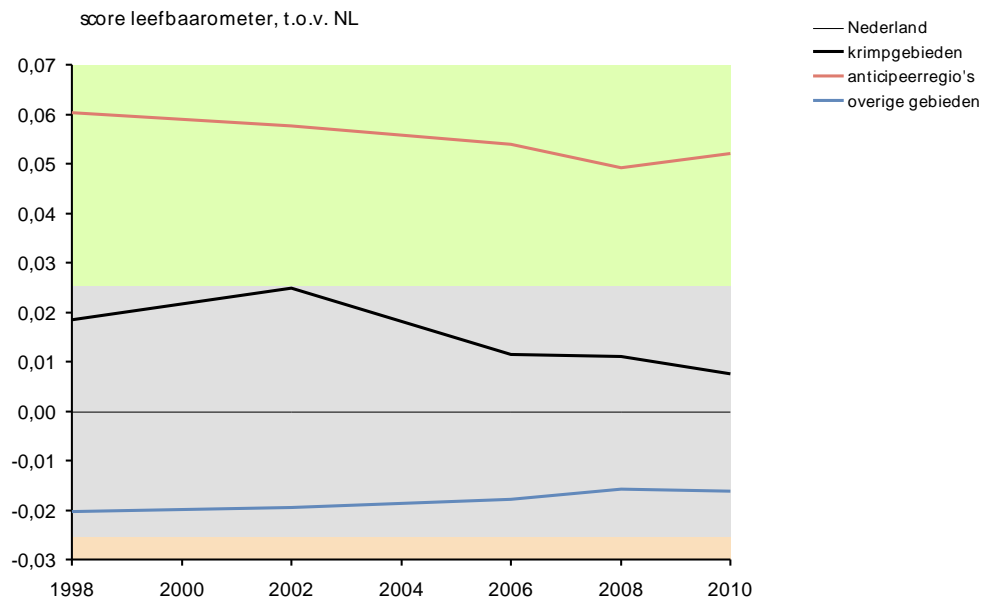
Vervolgens zijn de scores steeds gepresenteerd als afwijking van de gemiddelde score van Nederland in 1998. Daarbij is steeds ook de lijn van het Nederlandse gemiddelde getoond, zodat steeds duidelijk is hoe de ontwikkeling op die indicator sinds 1998 landelijk is geweest.

De as-indeling (y-as) in de grafieken is zodanig gekozen dat ook relatief kleine ontwikkelingen uitvergroot zichtbaar worden; de schaal van de y-as schaal met de grootste afwijking van het gemiddelde in de betreffende grafiek. De scores op de y-as van de grafieken laten echter nog steeds goed zien of het bij de score van een gebiedstype op een bepaalde indicator in absolute zin gaat om een grote of kleine afwijking van het landelijk gemiddelde in 1998. Op die manier blijven ook de grafieken onderling vergelijkbaar.

Als extra hulpmiddel bij het lezen van de grafieken zijn gekleurde achtergronden toegevoegd. De achtergrond van de grafieken laat zien in welke mate de doorwerking van de score op een bepaalde indicator op de Leefbaarometer voor een bepaald gebiedstype afwijkt van het landelijke gemiddelde in 1998. Die doorwerking is in zeven gelijke klassen verdeeld waaraan de kleuren donkerrood, oranje, lichtoranje, grijs, lichtgroen, groen en donkergroen zijn gekoppeld. Het grijze gebied loopt bijvoorbeeld steeds van -0,025 tot + 0,025. Dat grijze gebied laat zien dat de score van een bepaald gebiedstype op een bepaalde indicator niet zo heel veel afwijkt van de gemiddelde score van Nederland. Rood betekent dat de score van een bepaald gebied op de betreffende indicator een relatief grote negatieve doorwerking heeft in de Leefbaarometer. Groen betekent dat de score op de indicator een relatief belangrijke bijdrage levert aan een relatief goede score op de Leefbaarometer.

De lezer die geïnteresseerd is in een bepaald gebiedstype kan in de grafieken allereerst steeds zien hoe dat gebiedstype in een bepaald jaar op de betreffende indicator scoorde ten opzichte van het landelijke gemiddelde, of die afwijking van het gemiddelde relatief groot is of relatief klein, hoe de ontwikkeling door de tijd voor het gebiedstype is geweest, en of die ontwikkeling heeft geleid tot een relatief grote of kleine verandering van de afwijking van het gemiddelde van Nederland.

**figuur 3.12 Ontwikkeling score Leefbaarometer, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 2008-2010**



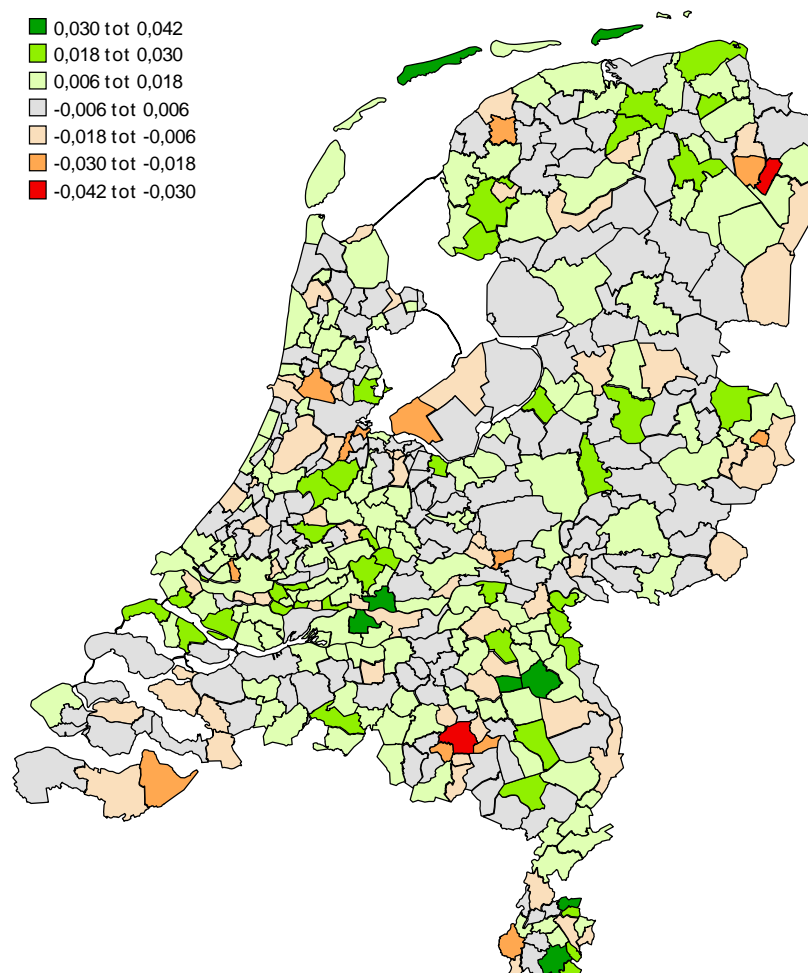
De ontwikkeling van de leefbaarheid in de krimpgebieden steekt wel ongunstig af bij die in de rest van Nederland (zie figuur 3.12). Tussen 1998 en 2002 is de leefbaarheid in de krimpgebieden nog wel wat meer verbeterd dan in de rest van Nederland. Tussen 2002 en 2006 was er al sprake van een relatieve verslechtering ten opzichte van het gemiddelde van Nederland. Daarna volgde tussen 2006 en 2008 een periode van relatieve stagnatie. Na 2008 veranderde dat

weer, en verslechterde de leefbaarheid in de krimpgebieden in relatieve zin enigszins (zie figuur 3.12).

De kaart in figuur 3.13 laat zien dat hiervoor behalve Heerlen en Kerkrade enkele niet-stedelijke gemeenten in Noordoost-Groningen en Zeeuws Vlaanderen verantwoordelijk zijn. De leefbaarheid in de anticepeergebieden ontwikkelt zich aanvankelijk relatief ongunstig, maar sinds 2008 steekt de ontwikkeling juist weer positief af bij die van het Nederlandse gemiddelde (zie figuur 3.12).

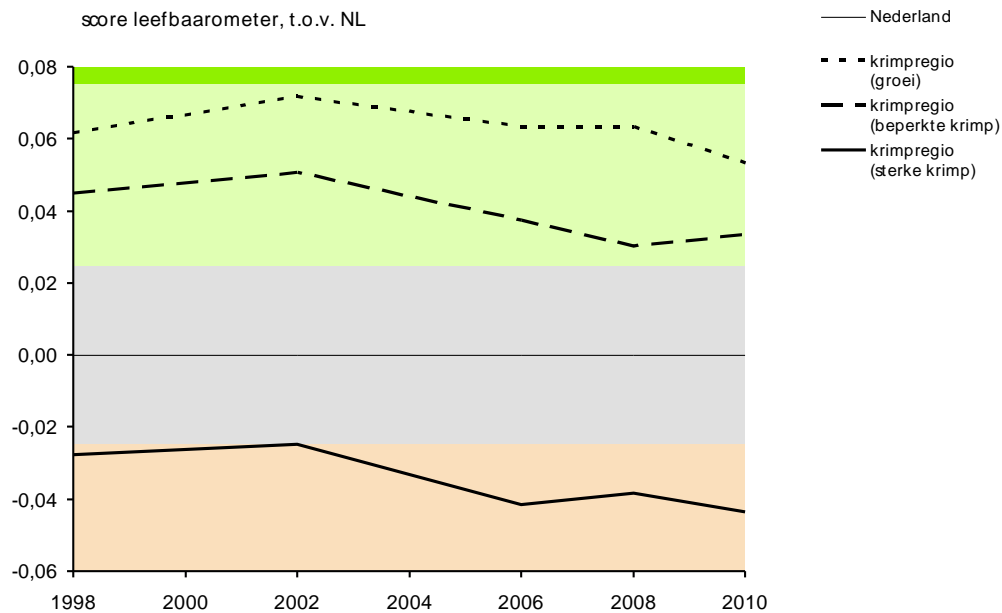
**figuur 3.13** *Ontwikkeling score Leefbaarometer, 2008-2010*

score leefbaarometer 2008-2010



Opvallend is dat de negatieve ontwikkeling van de laatste twee jaar zich enerzijds voordoet in de woonkernen binnen de krimpregio's die ook feitelijk een sterk dalende bevolking hebben gekend (zie figuur 3.14), maar anderzijds juist ook in de woonkernen die door zijn blijven groeien. Die laatste groep heeft per saldo echter nog wel de meest gunstige leefbaarheidsscore van de drie categorieën krimpgebieden. In de volgende paragrafen wordt daar een verklaring voor gezocht.

**Figuur 3.14 Ontwikkeling score Leefbaarometer, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010**

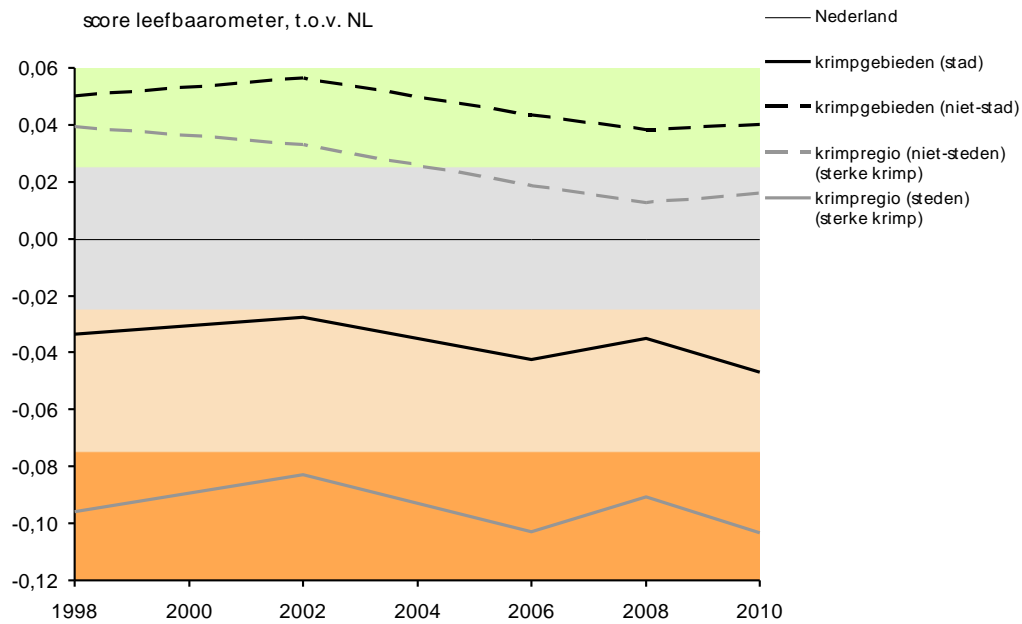


Uit figuur 3.15 blijkt niet alleen dat de score op de Leefbaarometer in het stedelijke gebied binnen de krimpregio's lager is dan in het niet-stedelijke gebied, maar ook dat de ontwikkeling in dat stedelijke gebied de afgelopen jaren minder gunstig is geweest. De grafiek laat echter ook zien dat van de woonkernen met een relatief sterk dalende bevolking, vooral de woonkernen die zich in het niet-stedelijke gebied bevinden de leefbaarheid over de periode 1998-2010 hebben zien verslechteren. In die gebieden is de leefbaarheid weliswaar nog gunstiger dan het landelijke gemiddelde en ook gunstiger dan in stedelijke gebied dat te maken heeft met bevolkingsdaling, maar de langetermijntrend is sinds 1998 (en ondanks de lichte opleving sinds 2008) relatief ongunstig.

In die zin voldoet dit aan het traditionele beeld van krimpende plattelandsregio's dat in de theoretische hoofdstukken hierboven werd geschetst. Bovendien laat dit zien dat het van belang is om te kijken naar niet-stedelijk gebied dat niet (alleen) is aangewezen als krimpgebied, maar dat ook daadwerkelijk te maken heeft met bevolkingsdaling. Alleen in die gebieden is op langer termijn een trendmatige negatieve ontwikkeling van de leefbaarheid te zien. De vraag is vervolgens natuurlijk op welke punten de leefbaarheid daar verslechtert. Die vraag wordt in de volgende twee paragrafen beantwoord.



**Figuur 3.15 Ontwikkeling score Leefbaarometer, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 2008-2010**

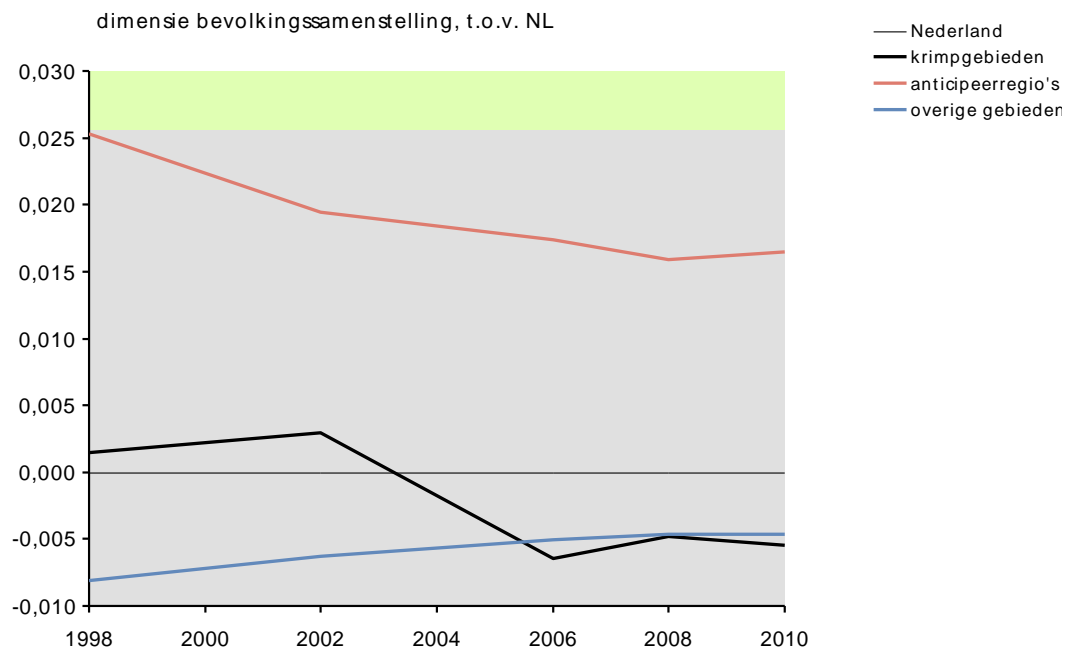


In de volgende paragrafen worden de ontwikkelingen op de verschillende dimensies en de bijbehorende indicatoren getoond. Dat levert mogelijk verklaringen op voor de in deze paragraaf gesignaleerde ontwikkelingen op de Leefbaarometer in de gebiedstypen.

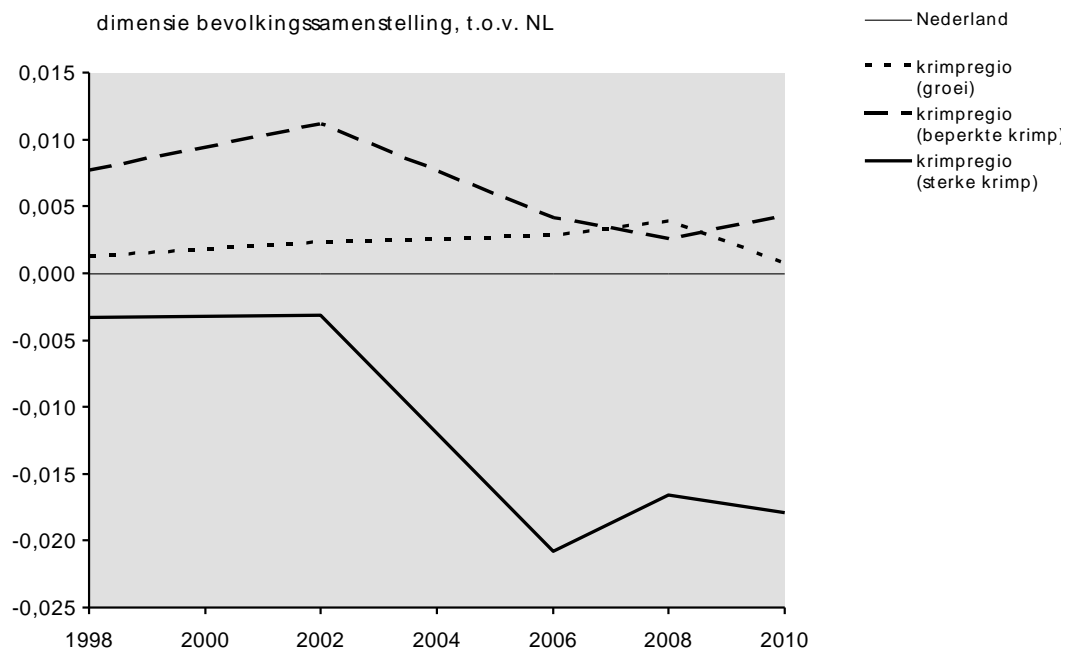
### 3.2.1 Bevolkingsontwikkeling

De score op dimensie bevolkingssamenstelling lag voor de krimpgebieden tot 2002 boven het gemiddelde van Nederland, maar dook daar in 2006 onder (zie figuur 3.16). Die ontwikkeling komt vooral voor rekening van de woonkernen in de krimpgebieden die een relatief grote bevolkingsdaling hebben laten zien (zie figuur 3.17).

**Figuur 3.16** Ontwikkeling score dimensie bevolkingssamenstelling, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010



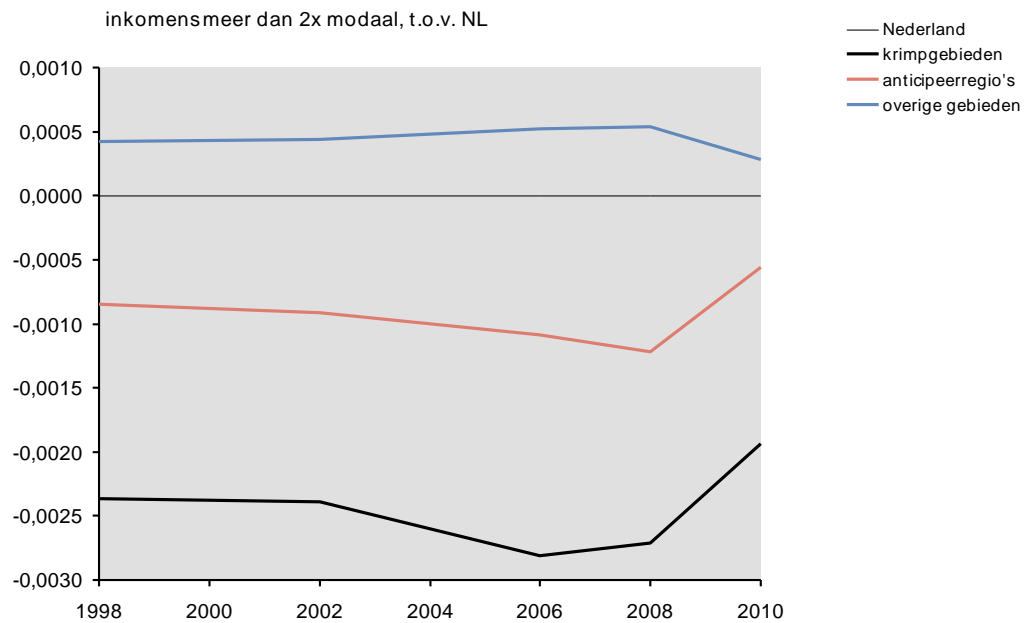
**Figuur 3.17** Ontwikkeling score dimensie bevolkingssamenstelling, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010



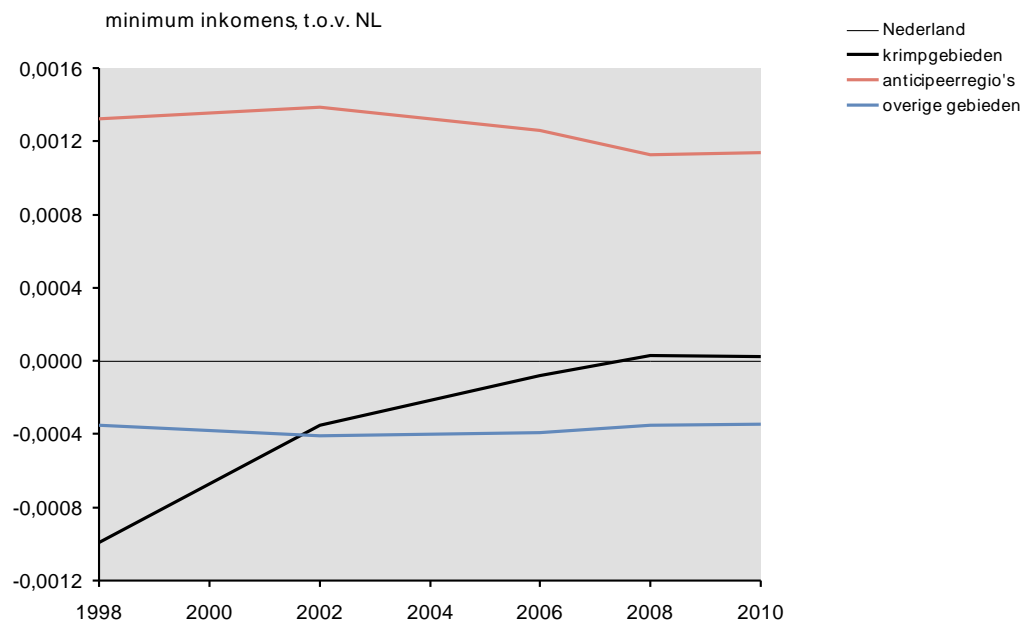
Tot 2006 was vooral een afname van het aandeel hogere inkomensgroepen in de krimpregio's de achtergrond van de verslechtering van de score op de dimensie bevolkingssamenstelling, maar sinds 2006 neemt dat aandeel juist weer toe (zie figuur 3.18). Een afname van het aan-

deel minimuminkomens is over de gehele periode 1998-2010 juist een reden geweest voor een verbeterende leefbaarheid in de krimpggebieden (figuur 3.19).

**Figuur 3.18 Bijdrage ontwikkeling aandeel hogere inkomensgroepen, ten opzichte van het gemiddelde van Nederland, 1998-2010**

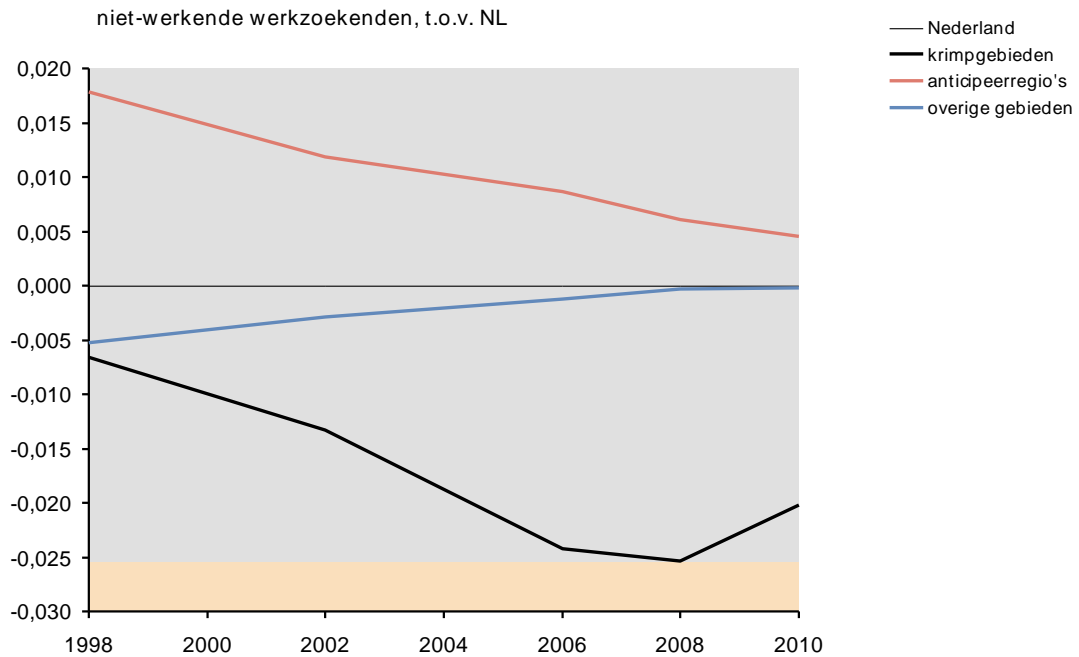


**Figuur 3.19 Bijdrage ontwikkeling aandeel minimuminkomens, ten opzichte van het gemiddelde van Nederland, 1998-2010**



Behalve de relatieve toename van het aandeel hogere inkomensgroepen, en een afname van de minimuminkomens, neemt ook de werkloosheid sinds 2008 af, wat tot een verbetering van de leefbaarheidsscore op de dimensie bevolkingsamenstelling leidt (figuur 3.20).

**Figuur 3.20 Bijdrage ontwikkeling aandeel niet-werkende werkzoekenden, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010**

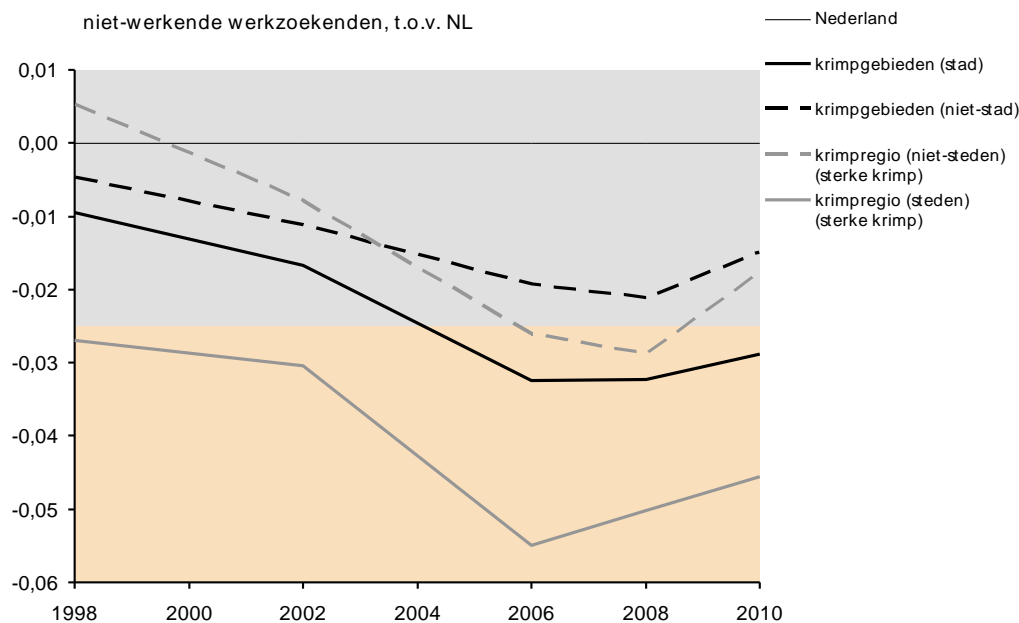


Over de gehele periode 1998-2010 is een relatieve toename van de werkloosheid in de krimp- (en anticipeer-)gebieden echter wel een belangrijke ontwikkeling die de leefbaarheid daar onder druk zet (zie figuur 3.20). Bovendien is die toename van werkloosheid tussen 1998 en 2008 de belangrijkste oorzaak geweest van de verslechterende leefbaarheid in de niet-stedelijke krimpgebieden die ook daadwerkelijk bevolking hebben verloren (zie figuur 3.21), hetgeen een van de belangrijke conclusies uit de vorige paragraaf was. Overigens zorgt een relatieve afname van de werkloosheid in die gebieden de laatste twee jaar juist weer voor een verbetering van de leefbaarheid in die gebieden (zie figuur 3.21).

Tegenover de verbeteringen in arbeidsparticipatie en inkomen sinds 2008 staat een forse daling van het aandeel hoger opgeleiden sinds 2008 (zie figuur 3.22). De anticipeerregio's laten dat beeld niet zien. De vraag is echter wel of het hier gaat om een feitelijke ontwikkeling, omdat de databron achter deze indicator gebaseerd is op een relatief kleine steekproef waardoor de betrouwbaarheid op een laag schaalniveau soms te wensen overlaat.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Zie ook: *Leefbaarometer Update 2010* (Rigo/Atlas, 2011); *Leefbaarheid in balans* (Rigo/Atlas, 2011).

**Figuur 3.21 Bijdrage ontwikkeling aandeel niet-werkende werkzoekenden, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010**



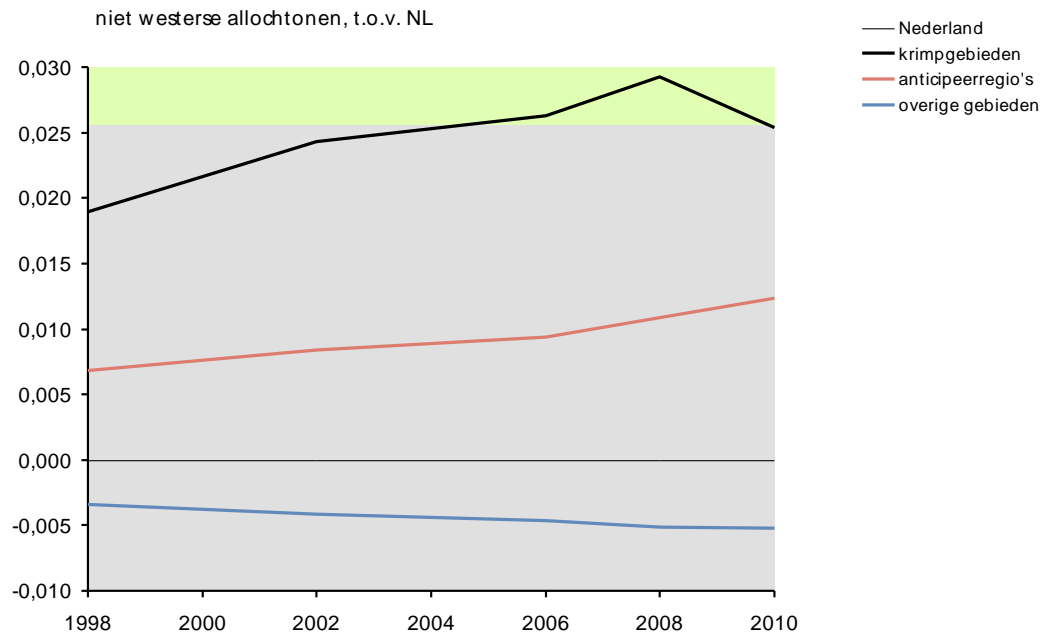
**Figuur 3.22 Bijdrage ontwikkeling aandeel hoger opgeleiden, ten opzichte van het gemiddelde van Nederland, 1998-2010**



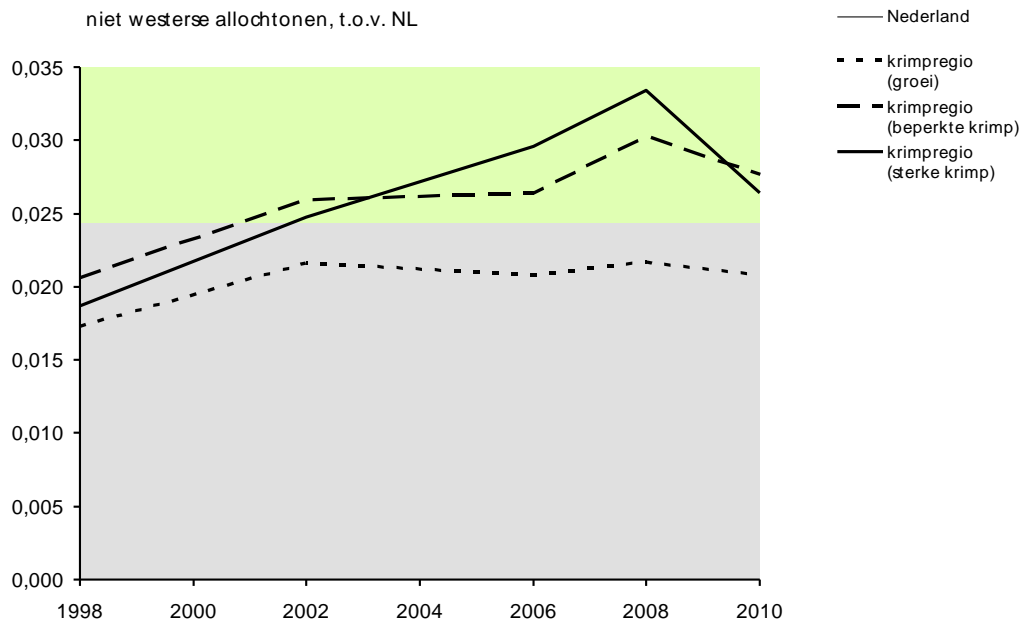
De toename van het aandeel niet-westerse allochtonen onder de bevolking is een reden voor de verslechtering van de score op de Leefbaarometer sinds 2008 (zie figuur 3.23). Deze ontwikkeling is in de anticipieerregio's niet terug te zien. De toename van het aandeel allochtonen doet zich sinds 2008 vooral voor in de woonkernen met een sterke krimp (zie figuur 3.24). Die

toename hoeft dan ook niet het gevolg te zijn van een instroom van allochtonen, maar kan ook komen door een uitstroom van de (hoogopgeleide?) autochtone bevolking.

**Figuur 3.23 Bijdrage ontwikkeling aandeel niet-westerse allochtonen, ten opzichte van gemiddelde Nederland in 1998, 1998-2010**



**Figuur 3.24 Bijdrage ontwikkeling aandeel niet-westerse allochtonen, ten opzichte van gemiddelde Nederland in 1998, 1998-2010**



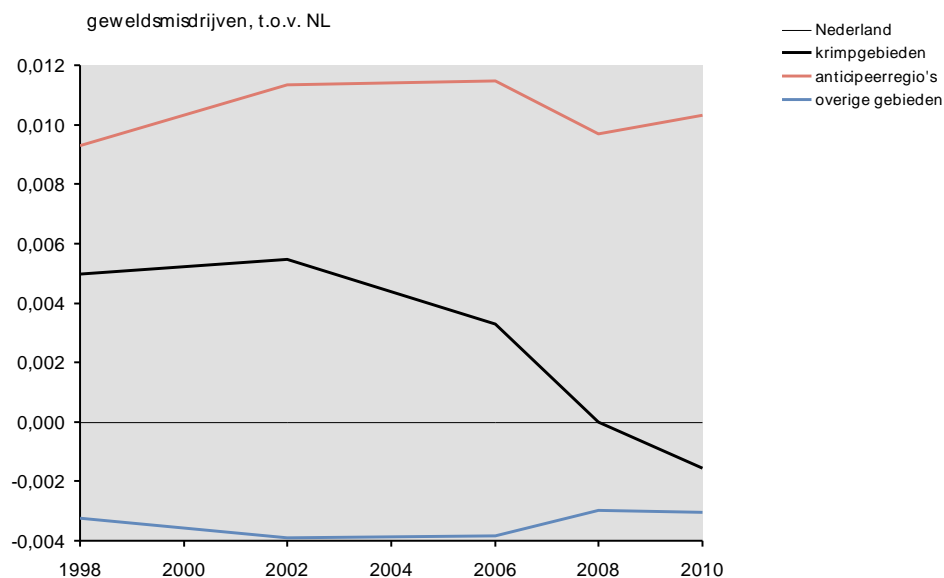
### 3.2.2 Veiligheid en voorzieningen

Met de veiligheid is het in de krimpggebieden beter gesteld dan gemiddeld in Nederland (zie figuur 3.25), en de ontwikkeling laat geen grote cesuur zien. Alleen een toename van het aantal geweldsmisdrijven zorgt voor een relatieve verslechtering van de leefbaarheidsscore voor de krimpggebieden (zie figuur 3.26).

**Figuur 3.25 Ontwikkeling score dimensie veiligheid, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010**

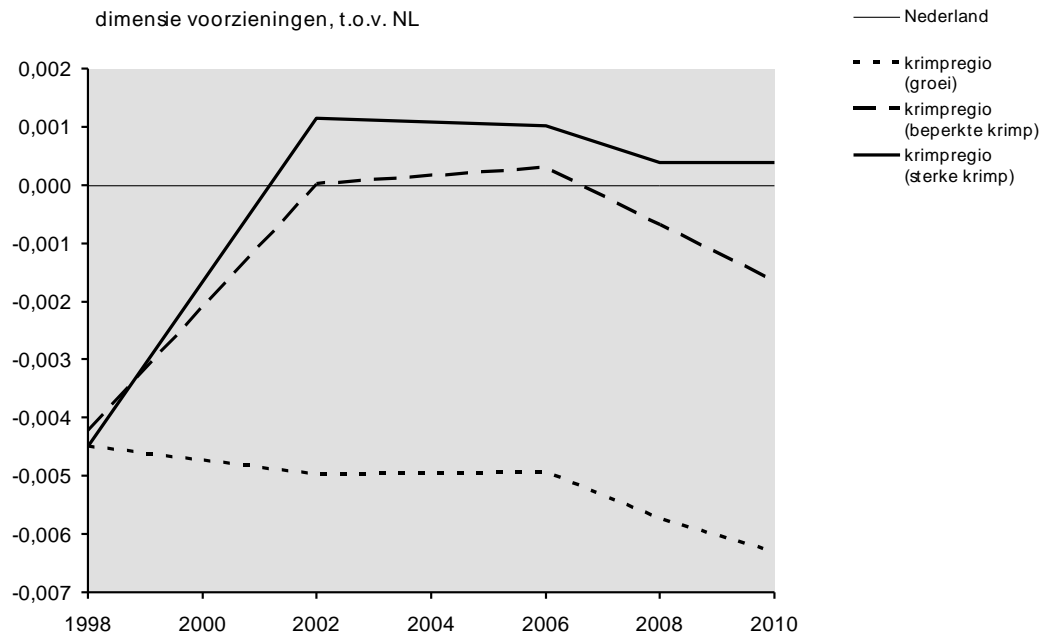


**Figuur 3.26 Ontwikkeling van de relatieve bijdrage van het aantal geweldsmisdrijven aan de score op de Leefbaarometer, 1998-2010**

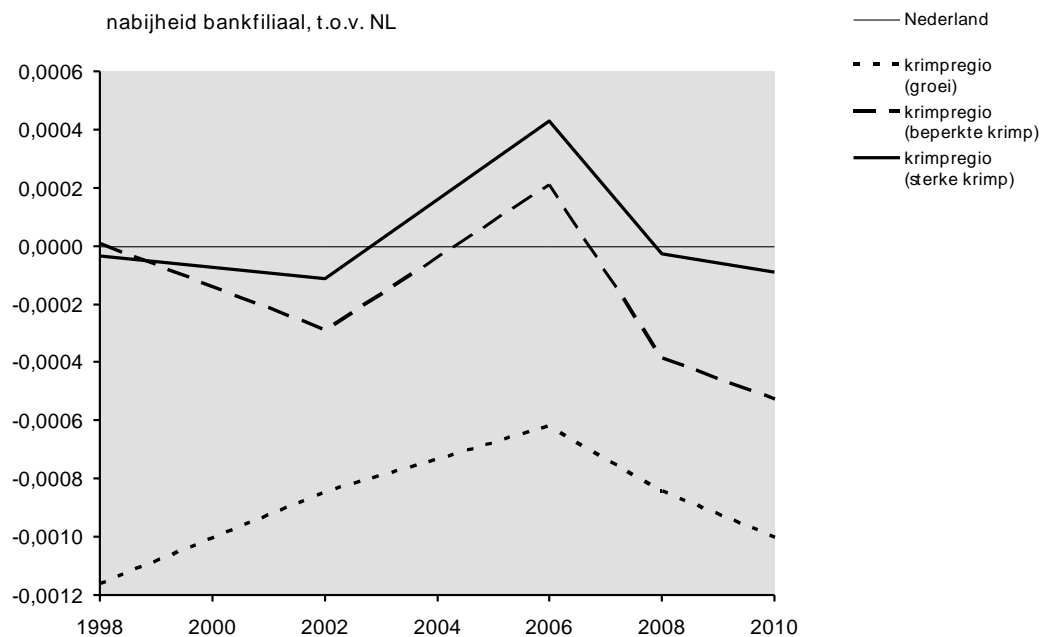


Op de dimensie voorzieningen is ook een aantal interessante trends te zien voor de krimpgebieden. De dimensiescore is voor de krimpgebieden lager dan gemiddeld in Nederland en de ontwikkeling is sinds 2002 relatief ongunstig (zie figuur 3.27). Opmerkelijk genoeg is dat vooral het geval in de delen van de krimpgebieden waar de bevolking juist is toegenomen. En bovendien is die verslechtering in absolute termen niet erg groot.

**Figuur 3.27** Ontwikkeling van de score op de dimensie voorzieningen, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010



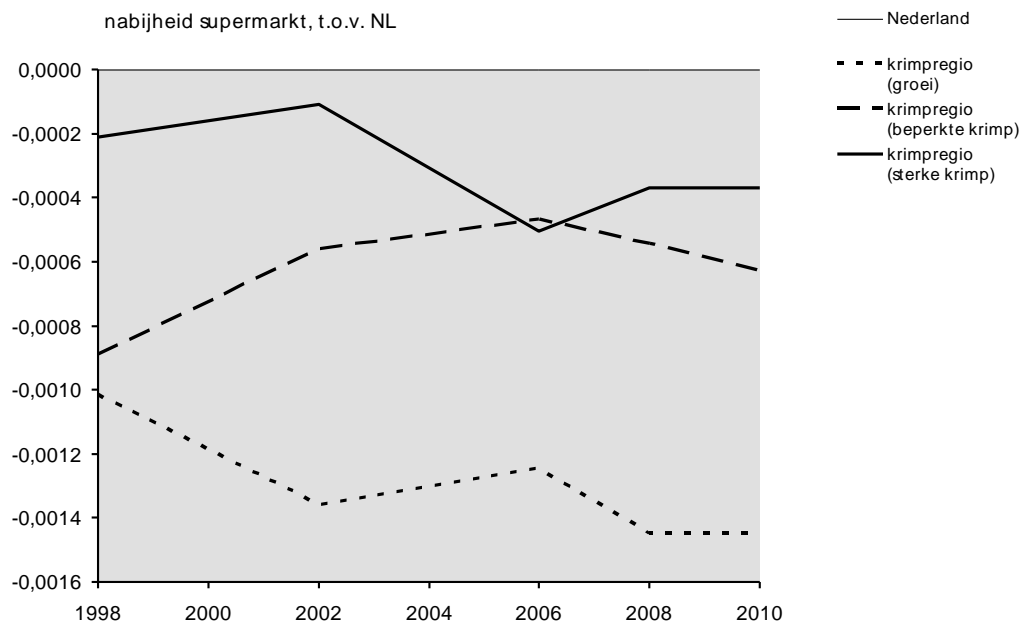
**Figuur 3.28** Bijdrage nabijheid bankfiliaal aan score op de Leefbaarometer, ten opzichte van gemiddelde Nederland, 1998-2010





De verslechtering van de score op de dimensie voorzieningen is vooral het gevolg van minder bankfilialen en supermarkten in de nabijheid van de woonomgeving (zie de figuren 3.28 en 3.29). Die afname van het aantal bankfilialen in de buurt treedt vooral sinds 2006 op. Bij supermarkten is die trend al eerder ingezet. Al sinds 1998 is de trend daar voor de krimpregio's duidelijk minder gunstig dan de landelijke trend, maar dan vooral weer in de woonkernen met bevolkingsgroei en in mindere mate in woonkernen die feitelijk te maken hebben gehad met een afnemende bevolking. Ook hier gaat het overigens om een relatief geringe bijdrage aan de ontwikkeling van de totaalscore op de Leefbaarometer.

**Figuur 3.29 Ontwikkeling bijdrage nabijheid supermarkt aan de score op de Leefbaarometer, ten opzichte van gemiddelde Nederland**



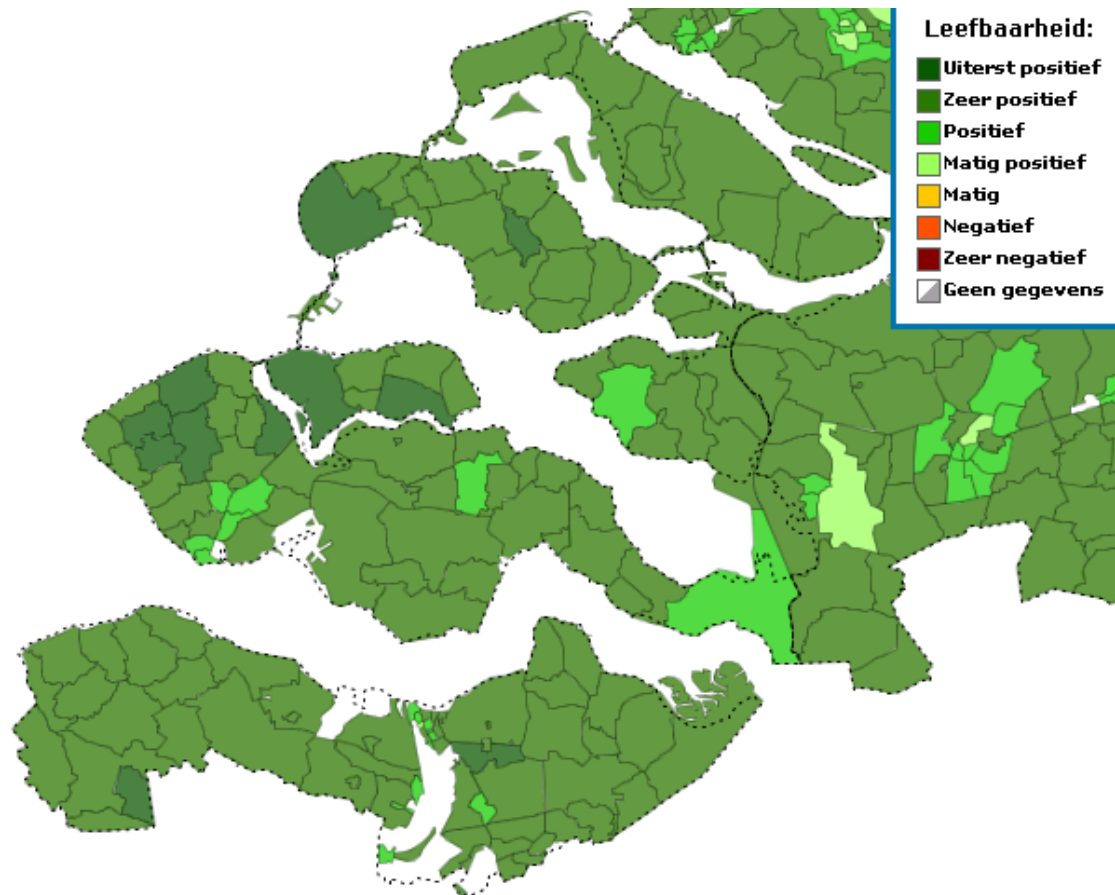
### 3.2.3 Onderscheidingsvermogen

Een laatste – maar vrij fundamenteel – kenmerk van de Leefbaarometer waar de aandacht op wordt gericht in dit hoofdstuk betreft het onderscheidingsvermogen. Voor veel gebruikers buiten de steden is het onderscheidingsvermogen onvoldoende als het normale onderscheid wordt gemaakt in de binnen de Leefbaarometer onderscheiden leefbaarheidsklassen. Dat geldt nog meer als de gegevens op een hoger schaalniveau worden gebracht – bijvoorbeeld op dat van de CBS-wijken. Dan ontstaat al snel een vrij ongedifferentieerd ‘groen’ beeld, waarin dus alles min of meer positief is (zie bijvoorbeeld figuur 3-30 waarin dit voor Zeeland is gedaan).

De belangrijkste redenen daarvoor zijn:

1. De Leefbaarometer beoogt een indruk te geven van of de bewoners van een gebied overwegend positief of negatief zijn; alleen als de meeste mensen in een gebied *niet* tevreden zijn, ontstaat een score die lager is dan ‘matig positief’. Dat komt niet veel voor.
2. Op een schaalniveau boven dat van de in de Leefbaarometer onderscheiden clusters verdwijnen de kleinere gebiedjes met leefbaarheidsproblemen in het totaalbeeld.

figuur 3-30 Leefbaarheid in Zeeland (Leefbaarometer, 2010)

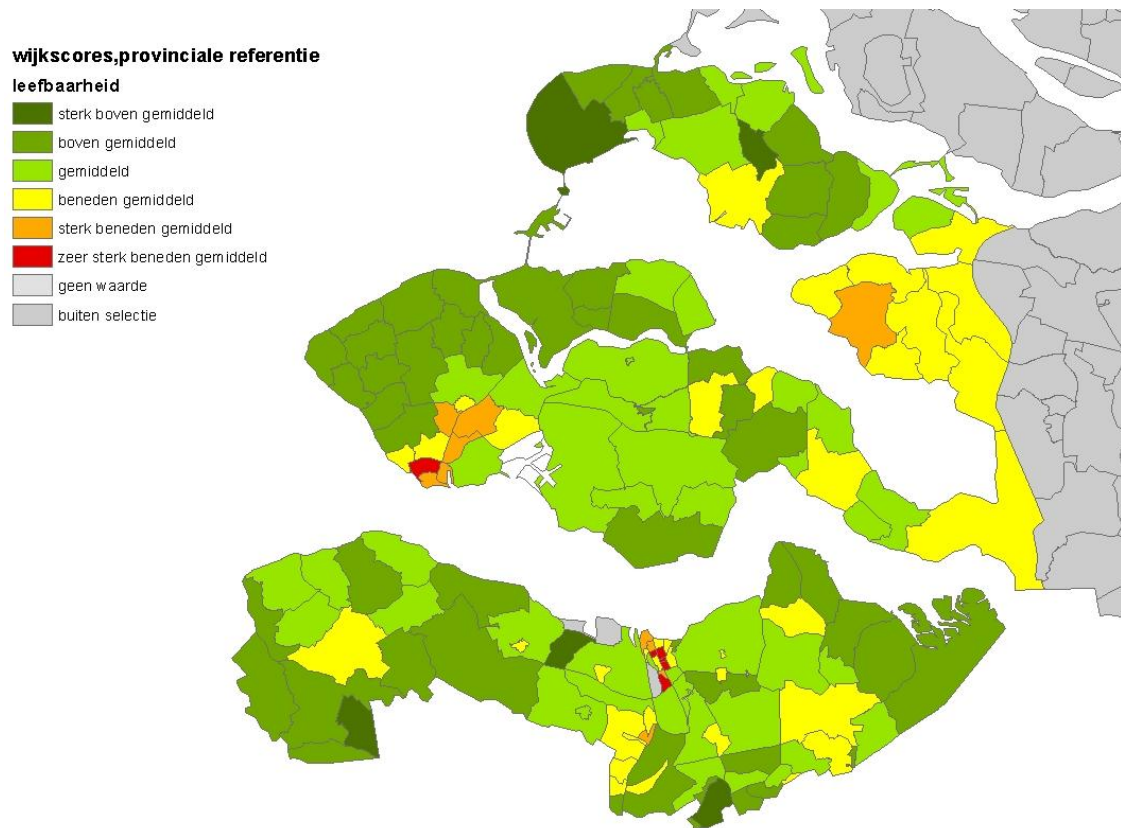


Een en ander betekent natuurlijk niet dat – vanuit een lokale referentie – er geen onderscheid zou moeten worden gemaakt tussen mindere en betere gebieden. Het betekent ook niet dat die onderscheiden niet met de Leefbaarometer zouden kunnen worden gemaakt. Om dat te illustreren zijn voor Zeeland op – CBS-wijkniveau – de verschillen met het provinciaal gemiddelde op de Leefbaarometer berekend. Als daarin – conform de benadering in de ‘barometer leefbaarheid’ van Scoop een klasseonderscheid wordt gemaakt in termen van ‘sterk boven gemiddeld tot ‘zeer sterk beneden gemiddeld’ ontstaat het beeld dat in figuur 3-31 wordt weergegeven. Dan is duidelijk dat er wel degelijk verschillen zijn. Ook blijkt dat het kaartbeeld grote overeenkomsten vertoont met de kaartbeelden van de verschillende ‘dimensies van leefbaarheid’ die worden weergegeven in de Sociale Staat van Zeeland (van der Wouw, 2010).<sup>7</sup>

De constatering is dan ook dat er wel degelijk verschillen zijn in leefbaarheid in Zeeland en dat de Leefbaarometer die ook waarneemt. Maar, omdat het gemiddelde niveau van leefbaarheid in Zeeland (zeer) positief is, zijn het wel variaties ‘in het groen’. Voor lokale toepassingen is het echter goed mogelijk om die uit te vergroten zodat er recht kan worden gedaan aan de lokaal ervaren verschillen in leefbaarheid tussen kernen en buurten.

<sup>7</sup> Vanwege het copyright op die kaartbeelden worden die hier niet getoond. De lezer wordt verzocht de betreffende publicatie zelf te downloaden (beschikbaar via [www.scoopzld.nl](http://www.scoopzld.nl)) en te vergelijken.

**figuur 3-31 Leefbaarheid in Zeeland, Leefbaarometer 2010 o.b.v. vergelijking ten opzichte van het gemiddelde in de provincie**



Bron: Leefbaarometer 2010, bewerking RIGO

### 3.3 Conclusie

Het oordeel van bewoners in de krimpgebieden over de buurt waar ze wonen, is overwegend (zeer) positief. Zeven van de acht mensen in deze gebieden geven aan dat ze tevreden of zeer tevreden zijn met hun woonomgeving. Voor de tevredenheid met de streek waar men woont is dat oordeel nog positiever. Sterk bepalend voor de tevredenheid met de woonomgeving zijn de sociale kwaliteit, de kwaliteit van de bebouwing en de afwezigheid van overlast. Specifiek voor de krimpgebieden geldt dat de tevredenheid met een aantal voorzieningen (vooral winkels en openbaar vervoer) wat minder groot is dan gemiddeld in Nederland. Daartegenover staat dat de tevredenheid met het sociale klimaat er juist groot is. Ook de grote ervaren veiligheid en beperkte aanwezigheid van overlast en hinder zijn positieve aspecten van de leefbaarheid in veel krimpgebieden. In het bijzonder de minder stedelijke kernen scoren daarin positief. De bereikbaarheid van voorzieningen in de streek bepaalt – naast de sociale kwaliteit - de tevredenheid met de streek waar men woont. Ook de analyse van de positie van de krimpgebieden in de Leefbaarometer laat zien dat de leefbaarheidssituatie daar relatief gunstig is, maar dat er wel sprake is van een relatieve verslechtering. Vooral de bevolkingssamenstelling laat in de krimpgebieden de laatste jaren een ongunstige trend zien. Dat gaat echter niet gepaard met grote of toenemende veiligheidsproblemen in de krimpgebieden. Wel zijn er aanwijzingen dat het voorzieningenniveau achteruitgaat en zo de leefbaarheid negatief beïnvloedt. Maar de omvang van die negatieve trend moet niet overdreven worden.



# Hoofdstuk 4

## Conclusies en ontwikkelingsrichtingen

### 4.1 Algemene conclusies

Bevolkingskrimp en leefbaarheid zijn met elkaar verbonden begrippen. Er is in dit onderzoek een aantal mechanismen geïdentificeerd waarin krimp en leefbaarheidsproblemen elkaar versterken. In die mechanismen versterken bepaalde mindere kwaliteiten van een gebied de kans dat er bevolkingskrimp optreedt en draagt die bevolkingskrimp zelf weer bij aan de mindere kwaliteit van het gebied. In het bijzonder een mindere kwaliteit van de woningvoorraad en de woonomgeving, alsmede beperkte mogelijkheden voor opleiding, werk en carrière zijn hierbij van belang. Problemen ontstaan in het bijzonder wanneer deze mechanismen resulteren in een concentratie van kansarmoede en vergrijzing en in afnemende investeringsbereidheid en investeringsmogelijkheden (van bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden). Leegstand, verloedering en een 'mismatch' tussen de behoefte aan voorzieningen en de bereikbaarheid ervan zijn dan het gevolg.

Daarmee zijn leefbaarheidsproblemen in krimpgebieden niet essentieel anders dan leefbaarheidsproblemen in niet-krimpgebieden. De aspecten die belangrijk worden gevonden in relatie tot het oordeel over de woonomgeving zijn in krimpgebieden overwegend dezelfde als in niet-krimpgebieden. Ook in krimpgebieden gaat het om de mate waarin de omgeving voorziet in de eisen en wensen van de bewoners. Omgevingscondities als een concentratie van kansarmoede, (on)veiligheid en een onvoldoende kwaliteit van de woningvoorraad en woonomgeving zijn zowel in krimpgebieden als in niet-krimpgebieden relevante indicaties voor het bestaan van leefbaarheidsproblemen.

Toch zijn er ook wel aanwijzingen voor het idee dat er bij het signaleren van met krimp verbonden problemen ook andere omstandigheden zouden moeten worden meegenomen. Wat er anders is, is bijvoorbeeld het schaalniveau waarop een aantal indicatoren van belang is. Bij voorzieningen gaat het niet direct om de aanwezigheid ervan in de buurt of kern zoals in diverse publicaties is aangetoond, maar eerder om de bereikbaarheid ervan in de streek. Dat geldt waarschijnlijk ook voor de mogelijkheden voor werk en opleiding. Ook is de dynamiek zelf – het feit dat de bevolking krimpt – van belang, in het bijzonder in relatie tot daarmee afnemende investeringsbereidheid. En tot slot is het aannemelijk dat de verdeling van de bevolking over leeftijdsgroepen in krimpgebieden wat anders uitpakt dan 'normaal'. Normaal gesproken is er namelijk een positieve relatie tussen het aandeel ouderen in een gebied en de leefbaarheid van dat gebied. Het is aannemelijk dat in die relatie een omslagpunt bestaat waarboven het aandeel ouderen indicatief wordt voor het ontstaan van leefbaarheidsproblemen. Als in een gebied de bevolking zeer sterk is vergrijsd – en sterker naarmate dat samengaat met lage inkomens – zal dat de kwaliteit van het sociale netwerk in het gebied en het (financiële) draagvlak voor het bieden van gevraagde voorzieningen onder druk zetten. Het ontstaan van een dergelijke dominantie van ouderen in een gebied wordt vooralsnog niet of nauwelijks waargenomen. Daardoor heeft het ook geen plaats in een instrument als de Leefbaarometer. Maar het is in relatie tot krimp niet onwaarschijnlijk dat die concentratie wel gaat ontstaan en tot problemen kan leiden. Tot slot zijn de leefbaarheidsproblemen die met krimp samenhangen voor een belangrijk deel problemen van de toekomst. De oordelen van bewoners zijn in de krimpgebieden vooralsnog niet negatief en zeker niet vergeleken met de aandachtswijken in de steden. Daardoor is het

ook niet vreemd dat de Leefbaarometer vooralsnog overwegend ‘groen’ kleurt in de krimpgebieden. Tegelijkertijd kan wel worden gesignaleerd dat er in deze gebieden processen gaande zijn die in de toekomst – zonder ingrepen – kunnen leiden tot leefbaarheidsproblemen. Het is wenselijk om het optreden van die processen te volgen.

## 4.2 Ontwikkelingsrichtingen

Om de ontwikkelingen van gebieden waar bevolkingskrimp plaatsvindt, te volgen in de tijd zijn er verschillende ontwikkelingsrichtingen denkbaar. We onderscheiden er vier:

1. Vergroten van het onderscheidingsvermogen van de Leefbaarometer door lokale referenties te gebruiken;
2. Uitbreiden van de indicatorenset van de Leefbaarometer met indicatoren die in landelijk gebied meer onderscheidend zijn;
3. Ontwikkelen van een signaleringsinstrument krimp;
4. Ontwikkelen van een ‘Leefbaarometer’ krimp.

Het uitgangspunt bij de geschetste ontwikkelingsrichtingen is dat het instrument landelijk dekend moet zijn en zonder integrale enquête tot stand moet kunnen komen.

### 4.2.1 Vergroten onderscheidingsvermogen

Deze ontwikkeling is relatief eenvoudig en vergroot de toepassingsmogelijkheden van de Leefbaarometer aanzienlijk. De ontwikkeling betreft het toevoegen van een ‘tabblad’ regiospecifieke informatie aan de Leefbaarometer waarbinnen dan voor afzonderlijke regio’s de verschillen in leefbaarheid tussen gebiedstypen (zoals buurten en wijken) worden gepresenteerd ten opzichte van het regionaal gemiddelde. De exercitie in paragraaf 3.2.3 geeft aan dat dit tot bruikbare informatie leidt.

Met deze optie ontstaat nadrukkelijker de mogelijkheid om relatief goede en minder goede uitgangsposities van gebieden (kernen/buurten) in beeld te brengen binnen op zichzelf overwegend goed leefbaar geachte regio’s. Zoals in het eerste deel van paragraaf 3.2 is getoond en conform het theoretisch kader dat in paragraaf 2.5 is geschetst, is die uitgangspositie op zichzelf ook voorspellend voor de kwetsbaarheid van gebieden voor de effecten van bevolkingskrimp in een regio. In die zin levert dat vermoedelijk waardevolle inzichten, zonder dat er een integraal bevolkingsonderzoek voor nodig is.

### 4.2.2 Uitbreiden indicatorenset van de Leefbaarometer

Uit het theoretisch kader volgt dat het aannemelijk is dat specifieke (combinaties) van indicatoren nog aanvullend van waarde kunnen zijn voor het voorspellen van de leefbaarheid in kernen en buurten in het land (in termen van hoe prettig mensen het vinden om ergens te wonen en hoeveel ze daarvoor overhebben). De bereikbaarheid van voorzieningen en werkgelegenheid op een hoger schaalniveau (streek/regio) kan bijvoorbeeld nog wat toevoegen, evenals indicatoren die het evenwicht in een kern qua leeftijdsopbouw in beeld brengen. In de huidige Leefbaarometer is bijvoorbeeld het aandeel ouderen een positieve indicator voor de ervaren leefbaarheid in een gebied. Het is denkbaar dat dit – wanneer de concentratie van ouderen ook op een hoger schaalniveau wordt meegenomen - wordt genuanceerd. Ook zou binnen deze richting kunnen worden verkend of meer dynamische indicatoren – zoals de feitelijke ontwikkeling van de bevolking in een kern, de werkgelegenheid in een regio en de prijsontwikkeling in een buurt – aanvullende verklarende waarde heeft voor de ervaren leefbaarheid in een gebied op een bepaald moment daarna.

Deze ontwikkelingsrichting (alsmede de hiernavolgende) behelst het ontwikkelen en toetsen van nieuwe indicatoren. De indicatoren zouden – conform de benadering in de Leefbaarometer – voor geheel Nederland moeten worden ontwikkeld. En ze zouden moeten worden verwerkt in de Leefbaarometer. De invloed ervan zal in niet-krimpgebieden vermoedelijk beperkt zijn omdat de indicatoren vooral onderscheidend zullen werken in de landelijke gebieden. Binnen de stedelijke gebieden is dit type indicatoren vermoedelijk redelijk neutraal. Bij deze aanpassing van de Leefbaarometer zal een trendbreuk ontstaan ten opzichte van eerdere metingen. Bij deze ontwikkelingsrichting moet verder worden bedacht dat het niet aannemelijk is dat via deze weg ineens allerlei landelijke gebieden met leefbaarheidsproblemen zullen ontstaan. Zoals al eerder aangegeven, is de leefbaarheid er in de ogen van de bewoners slechts bij uitzondering negatief. Dat zal dus ook zo blijven bij een uitbreiding van de indicatorenset van de Leefbaarometer. Wat er wel van kan worden verwacht, is dat er binnen die gebieden beter onderscheid kan worden gemaakt in de mate waarin er problemen zijn en waarmee recht kan worden gedaan aan verschillen die optreden in relatie tot krimp. Het blijft dan vermoedelijk nog steeds wenselijk om een combinatie met ontwikkelingsrichting 1 te hanteren, zodat die onderscheiden ook ten opzichte van een regionaal gemiddelde zichtbaar kunnen worden gemaakt.

#### 4.2.3 Signaleringsinstrument

Op basis van het theoretische kader dat in paragraaf 2.5 is geschetst, kan een monitoringinstrument worden ontwikkeld waarin de verschillende manifestaties van krimp in tot uiting zouden kunnen worden gebracht (bijvoorbeeld als kaartlagen in een GIS-omgeving). In het kader is benoemd wat de risicofactoren zijn en de dempende omstandigheden. Door die bij elkaar te brengen kan inzichtelijk worden gemaakt waar de problemen als gevolg van bevolkingskrimp (vermoedelijk gaan) cumuleren. Het voordeel van een dergelijk instrument is dat het niet per se is gericht op de momenteel ervaren leefbaarheid. Het is meer theoretisch en normatief en identificeert de ontwikkelingen waarvan op basis van theorie (en empirie in een vooralsnog beperkt aantal gebieden) kan worden vastgesteld dat die relevant zijn.

Elementen (of kaartlagen) in deze ‘krimppmonitor’ zouden dan bijvoorbeeld kunnen zijn:

- Kwaliteit woonomgeving
- Kwaliteit woningvoorraad
- Ontwikkeling werkgelegenheid in de regio en bereikbaarheid
- Bevolkingsontwikkeling – bewoners en huishoudens
- Evenwichtigheid van de samenstelling van de bevolking naar leeftijden en inkomens
- Woningmarktindicatoren
- Mate van vóórkomen van (vormen van) selectieve migratie
- Bereikbaarheid voorzieningenpakket

In beginsel kan een dergelijk instrument vrij eenvoudig worden uitgebreid als nieuwe relevante informatie in de loop der tijd beschikbaar wordt gemaakt omdat er geen onderlinge relaties hoeven te worden vastgesteld zoals in een modelmatige benadering als de Leefbaarometer wel wordt gedaan. Het instrument zou om diezelfde reden ook met lokaalspecifieke en/of kwalitatieve informatie kunnen worden verrijkt (bijvoorbeeld over het functioneren van sociale netwerken of het verenigingsleven in kernen).

#### 4.2.4 '(Leef)barometer' krimp

De laatste ontwikkelingsrichting betreft de ontwikkeling van een '(Leef)barometer krimp'. Het verschil met de voorgaande ontwikkelingsrichting is dat dit instrument – zoals in de Leefbaarometer – leidt tot een specifieke score die met krimp verbonden problemen indiceert. Het instrument is gebaseerd op indicatoren die voorspellend zijn ten aanzien van de ontwikkeling van oordelen en gedrag(seffecten) die als inherent problematisch worden gezien. Afhankelijke variabelen (zoals prijzen van woningen en oordelen van bewoners in de Leefbaarometer) zijn dan bijvoorbeeld de volgende omstandigheden:

1. (relatieve) daling woningprijzen
2. wegtrekken jongeren zonder retourmigratie gezinsfase
3. oordeel van bewoners over ontwikkeling leefbaarheid kern/streek

Onafhankelijke variabelen zijn dan weer dezelfde indicatoren (behoudens de drie hiervoor genoemde) die ook bij de vorige ontwikkelingsrichting zijn benoemd. Van die variabelen zou dan modelmatig moeten worden vastgesteld in welke mate ze voorspellend zijn ten aanzien van het optreden van verschillen tussen gebieden in de ontwikkeling van prijzen, selectieve migratie en oordelen van bewoners.

Belangrijk verschil met de Leefbaarometer is dat dit model meer gericht is op dynamische aspecten en dat het schaalniveau van de indicatoren deels hoger ligt: op kern- en streekniveau. Hoewel het daarmee dus wel analoog aan de werkwijze van de Leefbaarometer wordt ontwikkeld betreft het een geheel andere uitkomst. Hierin zullen bijvoorbeeld de meeste aandachtswijken die zich gunstig ontwikkelen (maar nog steeds wel een niveau van leefbaarheid hebben dat aanzienlijk lager ligt dan gemiddeld) niet 'rood' kleuren. In die gebieden vindt immers geen daling van woningprijzen, selectieve migratie (zoals hier bedoeld) en een daling van het oordeel van bewoners plaats.

Er moet worden opgemerkt dat in een dergelijk instrument vermoedelijk ook andere dan krimp- en anticipeergebieden naar voren zullen komen in de signalering. Zo kan worden verwacht dat ook andere gebieden – bijvoorbeeld in de 'new towns' - waar de leefbaarheid zich ongunstig ontwikkelt, naar voren zullen komen.





# Bijlagen



# Bijlage 1

## Literatuur

- Beer, J. De (2009), Immigratie en werkloosheid in Nederland, *Demos*, december 2009, NiDi, Den Haag.
- Buys, A. en H. Rombouts (2008). *Krimp? In de Gooi- en Vechtstreek?*, RIGO i.o.v. Voorzitter Regionale Commissie Wonen en Zorg, Gewest Gooi en Vechtstreek. Uitgave RIGO, Amsterdam, september 2008.
- Dam, F. van, C. de Groot, en F. Verwest, (2007). Groei, krimp en ruimte; toekomstige regionale en lokale verschillen, *Demos*, jaargang 23, nummer 1, pp.1-5.
- Dijkstal, H.F. en J.H. Mans, *Consequenties van demografische ontwikkelingen in Zeeland; Rapportage Topteam Krimp Voor zeeland*, Oktober 2009.
- Dijkstal, H.F. en J.H. Mans, *Krimp als structureel probleem; Rapportage Topteam Krimp Voor Groningen*, November 2009
- Dijkstal, H.F. en J.H. Mans, *Krimp als structureel probleem; Rapportage Topteam Krimp Voor Parkstad Limburg*, September 2009
- Eicholtz, P. en T. Lindenthal (2009), Demografische krimp en woningprijzen, *Economische Statistische Berichten*, 94(4558) 17 april 2009, pp 249-251.
- Engbersen, R. en S. van Arum (2009), Meebewegen met de realiteit. In: *Noorderbreedte, dossier Krimp*, jaargang 33, nr. 4, pp. 28-29.
- Gardenier, J.D., M. Nanninga, H. van Reijn en A. Weijer (2011), Leven in de leegte, leefbaarheid in Noord Groningen anno 2010 *project bedreigd bestaan*, onderzoeksbureau CAB i.o.v. Stichting Bedreigd Bestaan, Groningen.
- Graaff, T. de, et al. (2008) *Woon-werkdynamiek in Nederlandse gemeenten*, Planbureau voor de Leefomgeving.
- Groenewold, G. en J. de Beer (2010), *Scenariostudie ontwikkeling multi-etnische samenleving tot 2040, met bijzondere aandacht voor MOE-landers*, deelrapport 1: traject "prognoses", NiDi i.o.v. VROM-WWI, Den Haag.
- Harms, L., M-J Olde Kater en P. Jorritsma (2010), *Krimp en Mobiliteit; Gevolgen van demografische veranderingen voor mobiliteit*, KIM i.o.v. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag
- Iersel, J. van, A. Buijs, e.a. (2011), *De woningmarkt in krimpgebieden*, RIGO i.o.v. Ministerie van BZK/WWI. Uitgave RIGO, Amsterdam, februari 2011.
- Iersel, J. van (2010). *Van kwantiteit naar kwaliteit, de effecten van krimp in Overijssel*. RIGO i.o.v. provincie Overijssel. Uitgave RIGO, Amsterdam, november 2010.
- Iersel, J. van, J. van der Schaar en R. de Wildt (2010), *Krimp in de Eemsdelta; naar een vastgoedstrategie van de sociale verhuur*, RIGO i.o.v. DEAL corporaties, augustus 2010.
- Iersel, J. van en K. Leidelmeijer (2009), *Senioren op de woningmarkt; nieuwe generaties, andere eisen en wensen*. RIGO i.o.v. ministerie van VROM/WWI, Den Haag.

- Leidelmeijer, K., J. van Iersel en I. Giesbers (2009), *Kwaliteit van buurt en straat; tussen feit en fictie*, RIGO i.o.v. Ministerie van VROM/WWI, Den Haag.
- Leidelmeijer, K., J. van Iersel en A. Buys (forthcoming), *Demografie en eigenwoningbezit; een verkennende studie*, RIGO i.o.v. Ministerie van BZK/WW, Amsterdam.
- Louter, P. en P. van Eikeren, (2009), *Bevolkingsafname in Nederland; de gemeentelijke bevolkingsdynamiek in beeld*, bureau Louter i.o.v. Ministerie van BZK.
- Marlet, G., 2009: *De aantrekkelijke stad* (VOC Uitgevers, Nijmegen)
- Marlet, G., Van Woerkens, C. (2010), *Krimp!?*, in Atlas voor gemeenten 2010, Utrecht
- Planbureau voor de Leefomgeving (2010), *Balans van de Leefomgeving 2010*, Den Haag/Bilthoven
- Rosenberg, F., e.a. (2010). *MKBA herstructureringsaanpak Parkstad Limburg*, RIGO en EIB i.o.v. Stuurgroep Krimp als Kans; Regio Parkstad; Provincie Limburg; VROM/WWI; Regionaal overleg woningbouwcorporaties en Gemeente Heerlen, Uitgave RIGO, Amsterdam, april 2010.
- Rossum, F. van, R. de Wildt, J. van Iersel, W. Nijlandt en F. Rosenberg, *Lessen uit Ganzedijk; Evaluatie van het experiment 'Ganzedijk bijvoorbeeld'*. RIGO i.o.v. SEV, Amsterdam.
- Schaar, J. van der en R. de Wildt (2010), *Groei en krimp in het Noorden; opgaven en armslag van de woningcorporaties in de drie noordelijke provincies*, RIGO i.o.v. Corporatiewerkgroep van het noorden, Uitgave RIGO, november 2010.
- Schepers, W. en A. Buijs, (2009). *Bewonersonderzoek Ganzedijk*, RIGO i.o.v. SEV, Uitgave RIGO, Amsterdam, oktober 2009.
- SER, *Bevolkingskrimp benoemen en benutten*, SER-advies, 11/03, maart 2011.
- Smit, A., *Sociale Staat van Zeeland*, Provinciaal rapport 2009, Scoop i.o.v. Provincie Zeeland, Middelburg.
- Steenbekkers, A., C. Simon, L. Vermeij, W-J Spreeuwiers, *Het platteland van alle Nederlanders; hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken*, SCP-publicatie 2008/20, SCP: Den Haag.
- Thissen F. et.al. (2006) *Leefbare dorpen: van raamwerk tot ontwikkelingsmodel*; UvA, Amsterdam.
- Uyterlinde, M., S. van Arum, A. Sprinkhuizen (2009), *Dorpen onder druk, Een verkenning naar de maatschappelijke rol van plattelandscorporaties*, MOVISIE i.o.v. SEV, Rotterdam.
- Wouw, D. van der (2011), *Leefbaarheid*; Themarapport Sociale Staat van Zeeland, Scoop i.o.v. provincie Zeeland, Middelburg.

# Bijlage 2

## Indicatoren in de Leefbaarometer

	Indicator	Peildatum <sup>8</sup>	Dimensie
1	Dominantie vrijstaande woningen	1-1-2010	Dimensie "Woningvoorraad"
2	Dominantie tweekappers	1-1-2010	
3	Dominantie flats met meer dan 4 verdiepingen	1-1-2010	
4	Dominantie etagewoningen	1-1-2010	
5	Dominantie boerderijen en tuinderijen	1-1-2010	
6	Dominantie stedelijke statuswoningen	1-1-2010	
7	Dominantie suburbane statuswoningen	1-1-2010	
8	Dichtheid	1-1-2010	
9	Percentage sociale huurwoningen	1-1-2010	
10	Dominantie 1940-1959 bouw	1-1-2010	
11	Dominantie 1970-1979 bouw	1-1-2010	
12	Dominantie vroeg naoorlogs (1945-1960)	1-1-2010	
13	Dominantie vooroorlogse bouw (tot 1940)	1-1-2010	
14	Waarde verkochte huurwoningen	2009	Dimensie "Publieke ruimte"
15	Aandeel sloop	2009	
16	Geluidsbelasting railverkeer	2009	
17	Geluidsbelasting totaal	2009	
18	Nabijheid groot water	1-1-2010	
19	Groene ruimte tussen vroeg naoorlogse bouw	1-1-2010	
20	Water in de wijk	1-1-2010	
21	Uitzicht op binnenwater	1-1-2010	
22	Nabijheid supermarkt	1-1-2010	Dimensie "Voorzieningen"
23	Nabijheid bankfiliaal	1-1-2010	
24	Nabijheid groot winkelcentrum	1-1-2010	
25	Aandeel niet-werkende werkzoekenden	31-12-2009	Dimensie

<sup>8</sup> In het overzicht is het meest recente jaar van de bron weergegeven (meting 1-1-2010). Sommige indicatoren zijn op basis van peildatum geïdentificeerd. Andere hebben betrekking op jaargemiddelden (2009). Sommige indicatoren zijn samengesteld door combinatie van gegevens uit meerdere jaren. Dan is steeds het meest recente jaar genoemd.

	Indicator	Peildatum <sup>8</sup>	Dimensie
26	Dominantie inkomens tot 2x modaal	1-1-2010	"Bevolkingssamenstelling"
27	Dominantie minimuminkomens	1-1-2010	
28	Dominantie inkomens meer dan 2x modaal	1-1-2010	
29	Aandeel niet-westerse allochtonen	1-1-2010	
30	Aandeel hoogopgeleiden	1-1-2010	
31	Dominantie middelbare paren zonder kinderen	1-1-2010	Dimensie "Sociale Samenhang"
32	Dominantie jonge paren zonder kinderen	1-1-2010	
33	Dominantie oudere paren zonder kinderen	1-1-2010	
34	Dominantie jong alleenstaand	1-1-2010	
35	Dominantie middelbaar alleenstaand	1-1-2010	
36	Aandeel ouderen	1-1-2010	
37	Aandeel gezinnen met kinderen	1-1-2010	
38	Homogeniteit gezinnen met oudere kinderen	1-1-2010	
39	Homogeniteit gezinnen met jonge kinderen	1-1-2010	
40	Dominantie eigenaar bewoners	1-1-2010	
41	Verhuizingen (mutatiegraad)	2009	
42	Vernielingen	2009	Dimensie "Veiligheid"
43	Verstoring openbare orde	2009	
44	Geweldsmisdrijven	2009	
45	Diefstal uit de auto	2009	
46	Overlast	2009	
47	Nabijheid natuurgebied	1-1-2010	Niet toebedeeld aan een dimensie
48	Nabijheid bos	1-1-2010	
49	Nabijheid kust	1-1-2010	